

Ιωάννης ΧΑΤΖΑΚΗΣ

Η διαφορετική λειτουργία των αντικειμένων.
Το ενέχυρο στη νοταριακή πρακτική
της βενετοκρατούμενης Κρήτης*

Άφέντη μου, Ντεττόρε μου, ένα χρυσό τσεκίνι
νά ζήσης μοῦ σερβίρισε νά βγάλω ένα μανίκι
ἀπόχω ἀμάχι πούβετας, καί στέκω νά τό χάσω
Φορτουνάτος Γ' 345-347¹

Η συστηματική μελέτη των νοταριακών πράξεων της βενετοκρατούμενης Κρήτης δίνει, ανάμεσα στα άλλα, μία ολοκληρωμένη εικόνα για τη δικαϊκή κατάσταση του νησιού τους αιώνες της βενετικής κυριαρχίας. Ταυτόχρονα αποτυπώνει σε ικανοποιητικό βαθμό τις συναφείς εξελίξεις, οι οποίες από τη μητροπολιτική Βενετία άλλοτε επιβαλλόταν και άλλοτε «διέρρεαν» στις κατεχόμενες αποικίες της Ανατολικής Μεσογείου, επηρεάζοντας την πραγματικότητά τους. Παρόμοια δεδομένα συνιστούν ασφαλή πλαίσια για τον ιστορικό του δικαίου στην προσπάθειά του να πε-

* Πυρήνα της παρούσας μελέτης αποτέλεσε σχετική ανακοίνωση στην 60^η Συνάντηση της Société International Fernand de Visscher pour l' Histoire des droits de l' Antiquité (Κομοτηνή, Σεπτέμβριος 2006), με θέμα: «La differente funzione degli oggetti. L' istituzione del pegno nella pratica notarile della Creta Veneziana».

1. A. Vincent (εκδ.), *Μάρκου Αντωνίου Φόσκολου Φορτουνάτος*, Ηράκλειο 1980.

ριγράφει τους υπάρχοντες δεσμούς και τη λειτουργία τους, ιδιαίτερα μάλιστα αν ληφθεί υπόψη ο σημαντικός ρόλος του νοταριακού συστήματος στη γραφειοκρατική οργάνωση της Γαληνοτάτης. Σε μία τέτοια διεργασία πρέπει αναμφίβολα να συνυπολογιστεί η μακρά περίοδος της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη και οι συνακόλουδες μεταβολές, τόσο σε πολιτικό και δικαιοϊκό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, αφού είναι κάτι παραπάνω από εμφανές ότι επηρεάζουν αποφασιστικά την πορεία των δεσμών και τη διάρκεια τους μέσα στον χρόνο.

Αφορμή για την παρούσα μελέτη στάθηκε ο εντοπισμός στις νοταριακές πράξεις της βενετοκρατούμενης Κρήτης αρκετών πληροφοριών σχετικά με την ενεχύραση κινητών αντικειμένων. Σ' ένα πρώτο επίπεδο ο δεσμός φαίνεται να ακολουθεί σε γενικές γραμμές τους κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου, βάση της νομικής παράδοσης τόσο των βυζαντινών πληθυσμών του νησιού όσο και των βενετών αποίκων². Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, οι μεταξύ τους δικαιοϊκές ανταλλαγές επηρεάζουν ουσιαστικά το δεσμό προσδίδοντάς του μία ιδιαίτερη φυσιογνωμία.

Η παροχή ενεχύρων εξάλλου, συνδέεται στενά με το ευρύτερο πρόβλημα του δανεισμού και της τοκογλυφίας, φαινόμενα που ταλάνισαν την κρητική κοινωνία της βενετοκρατίας, παίρνοντας κατά περιόδους ανεξέλεγκτες διαστάσεις³. Ο πανούργος «ζουράρης» είναι κάτι παραπάνω

2. Για το δεσμό βλ. σχετ. Δ. Παπούλια, *Η εμπράγματος ασφάλεια κατά το ελληνικόν και το ρωμαϊκόν δίκαιον*, τ. 1, Εν Λειψία 1909, σσ. 210επ.; Γ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, τ. 1, Αθήναι 1963, σσ. 764-778; A. Watson, *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford 1965, σσ. 179-184; M. Kaser, *Roman Private Law*, Durban 1965, σσ. 129-134; Ν. Μάτσης, «Η πώλησις του ενεχύρου κατά την Εκλογή των Ισαύρων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 36 (1968), 37-44; M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, München 1971, τ. 1, σσ. 463-469. Πρβλ. επίσης Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, *Στοιχεία ελληνικών επιδράσεων στα λατινικά κείμενα του Corpus Juris Civilis. Αποσπάσματα από την αρχαιοελληνική γραμματεία*, Αθήνα 2006 (*Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών* 39 (2006), Παράρτημα 7), σσ. 100-105 όπου και η πρόσφατη βιβλιογραφία.

3. Για τη διάδοση του φαινομένου στην Κρήτη βλ. σχετ. Σ. Σπανάκης, «Έργα και ημέραι ενός τοκογλύφου κατά τη Βενετοκρατία», *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971), 178-188; Γ. Γρυντάκης, «Μορφές ιδιωτικού δανεισμού στο βενετοκρατούμενο Ρέθυμνο», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 163-180; του ίδιου, «Οικονομικές σχέσεις των κατοίκων του διαμερίσματος Ρεθύμνου κατά την τελευταία δεκαετία της βενετοκρατίας», *Της Βενετίας το Ρέθυμνο*, Βενετία 2003, σσ. 109-128. Για το φαινόμενο στην ίδια την Βενετία βλ. ενδεικτ. G. Luzzatto, «Tasso d' interesse e usura a Venezia nei secoli XIII-XV», *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, τ. 1, Roma 1958, σσ. 272-284; F. Lane, «Investment and usury in medieval Venice», *Venice and History: Collected Papers*, Baltimore 1966, 56-68; R. Mueller, «Les prêteurs juifs de Venise au Moyen Âge», *Annales, Histoire, Sci-*

νω από παρών στην πραγματικότητα όλης της εξεταζόμενης περιόδου, ιδιαίτερα δε των τελευταίων αιώνων. Λιβελογραφήματα⁴, ποιήματα⁵, κατηχητικοί λόγοι⁶, αλλά και κανονιστικά διατάγματα της διοίκησης⁷ προσπαθούν να δέσουν τη δραστηριότητα των τοκογλύφων μέσα σε αυστηρά πλαίσια, την ίδια στιγμή που οι αγιογράφοι του νησιού τους απεικονίζουν να καίγονται στις φλόγες της αιώνιας κόλασης⁸ και οι διαδέτες κληροδοτούν ποσά για την απελευθέρωση των φυλακισμένων από προ-

ences Sociales 30/6 (1975), 1277-1302. Για την τοκογλυφία στη μεσαιωνική Ευρώπη βλ. ενδεικτ. J. Le Goff, *Το πουγκί και η ζωή. Οικονομία και θρησκεία στο Μεσαίωνα*, Αθήνα 2003, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

4. Βλ. σχετ. Σπανάκης, Έργα και ημέρες κτλ., 178-188.

5. A. van Gemert, «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), 36-130.

6. Βλ. σχετ. Θ. Δετοράκης, «Η κατηχητική διδασκαλία του λατίνου επισκόπου Σητείας Gaspare Viviani προς τον ορθόδοξο κλήρο της Κρήτης», *Αριάδνη* 3 (1985), 109-141 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971-1994)*, Ηράκλειο 1996, σσ. 99-128). Για τον ίδιο τον Viviani και τη δράση του πρβλ. επίσης V. Peri, «Gaspare Viviani: un vescovo filelleno nella Creta del XVIo secolo», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1974, σσ. 253-265. Για τη στάση εν γένει της καθολικής εκκλησίας απέναντι στο δανεισμό και τον τόκο πρβλ. ενδεικτ. T. McLaughlin, «The teaching of the canonist on usury (XII, XIII, and XIV centuries)», *Medieval Studies* 1 (1939), 82-107, 2 (1940), 1-22· J. Gilchrist, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, New York 1969· C. Reed – C. Bekar, «Religious Prohibitions Against Usury», *Explorations in Economic History* 40 (2003), 347-368· Elaine Tan, «Origins and Evolution of the Medieval Church's Usury Laws: Economic Self-Interest or Systematic Theology?», *The Journal of European Economic History* 34 (2005), 263-281.

7. 27/10/1412, Iohannes Cornelius, *Statuta Veneta*, Venetiis 1709 (στο εξής *Statuta Veneta*), Consulta ex Auctenticis, σσ. 151-152v/152-153r· 14/11/1415, F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τ. II (1400-1430), Paris – La Haye 1959 (στο εξής *Thiriet, Régestes II*), σ. 139, αριθμ. 1594 (σε περίληψη)· 29/8/1416, *Thiriet, Régestes II*, σ. 147, αριθμ. 1627 (σε περίληψη)· 15/10/1449, F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τ. III (1431-1463), Paris – La Haye 1961 (στο εξής *Thiriet, Régestes III*), σσ. 153-154, αριθμ. 2813 (σε περίληψη)· 16/12/1453, *Thiriet, Régestes III*, σ. 193, αριθμ. 2950 (σε περίληψη)· 1344, Σ. Θεοτόκης, *Θεσπίσματα της Βενετικής Γερουσίας 1281-1385*, (Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Β', τεύχ. I, Αθήναι 1936 (στο εξής *Θεοτόκης, Θεσπίσματα*), σσ. 264-269, αριθμ. 14 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης 27/10/1412, Z. Τσιρπανλής (εκδ.), *Κατάστιχα εκκλησιών και μοναστηριών του κοινού (1248-1548)*, Συμβολή στη μελέτη των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, Ιωάννινα 1985, σσ. 322-324, αριθμ. 257.

8. Βλ. σχετ. Σ. Μαδεράκης, «Η κόλαση και οι ποινές των κολασμένων σαν θέματα της Δευτέρας Παρουσίας στις εκκλησίες της Κρήτης», *Υδωρ εκ Πέτρας*, τχ. 2-6 (1978-79), 212-216· Μαρία Βασιλάκη, «Οι πλούσιοι πάνε στην Κόλαση;», *Πλούσιοι και Φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σσ. 479-481.

σωπικά χρέη⁹. Η κατάσταση είναι τόσο ανεξέλεγκτη ώστε ακόμη και οι πανίσχυροι Προνοητές δηλώνουν στις αναφορές τους προς την κεντρική κυβέρνηση της Γαληνοτάτης, την αδυναμία τους για τη ριζική αντιμετώπιση του φαινομένου και την αποτελεσματική προστασία του πληθυσμού¹⁰.

1. ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Η αναφορά στην χρησιμοποιούμενη κάθε φορά από τις πηγές ορολογία για την περιγραφή ενός δεσμού, αποτελεί ίσως την καλύτερη αφετηρία για τη μελέτη του και τη βαθύτερη κατανόησή του. Στις νοταριακές πηγές οι χρησιμοποιούμενοι όροι για την περιγραφή της διαδικασίας ενεχύρασης αντικειμένων διαφοροποιούνται ανάλογα με τη γλώσσα του εγγράφου. Στις λατινικές πράξεις των πρώτων αιώνων, βρίσκεται σε χρήση ο όρος «*pignus - pingere*», ενώ εμφανίζεται, είτε αποσπασματικά είτε και ολόκληρη, η φράση «*do et designo ... pro signo et pigno*»¹¹, μεταφέροντας στην πραγματικότητα παλαιότερους όρους του ρωμαϊκού δικαίου¹². Αντίστοιχη ορολογία χρησιμοποιείται και στις μεταγενέστερες ιταλόφωνες πράξεις, όπου δεν εντοπίζονται διαφοροποιήσεις¹³. Στα ελ-

9. Το αόριστο κληροδότημα για την απελευθέρωση φυλακισμένων, το οποίο συχνά εμφανίζεται στις διαθήκες, αρκετές φορές συγκεκριμενοποιείται με τη διευκρίνιση ότι αφορά αποκλειστικά και μόνο τους φυλακισμένους από προσωπικά χρέη. Πρβλ. ενδεικτ. «... Idcirco ego Anastassu, relictā Nicolai Caravello ... Inprimis dimitto iperpera quinquaginta pro anima mea danda pauperibus carceratis qui essent pro debitis, dando iperpera quinque vel sex pro quolibet quod deliberentur de carcere ...», 30/7/1328, not. *Andreas de Bello Amore*, Sally Mc Kee, *Wills from Late Medieval Venetian Crete (1312-1420)*, 3 τόμοι, Washington D.C. 1998, σσ. 18-19, αριθμ. 16· 21/3/1325, McKee, Wills κτλ., not. *Andreas de Bello Amore*, σσ. 30-31, αριθμ. 23.

10. Βλ. ενδεικτ. Σ. Σπανάκης (εκδ.), «Έκθεση του Francesco Morosini (1629)», *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. II, Ηράκλειο 1950, σσ. 79-80· Αναστασία Παπαδία – Λάλα, *To Monte di Pietà του Χάνδακα (1613-μέσα 17^{ου} αιώνα)*, Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης, Αθήνα 1987, σσ. 40-64, και σσ. 168-169, αριθμ. 2.

11. «... Tu vero habes a me pro tuo signo et pignore sorcelum unum auri ...», 7/12/1338, Χ. Γάσπαρης (εκδ.), *Franciscus de Cruce, Νοτάριος στον Χάνδακα 1338-1339*, Βενετία 1999 (στο εξής *Franciscus de Cruce*), σ. 44, αριθμ. 29· «... Item ... habeo ab ipsa pro pignore pelem unam grisam veterem ab epitochio femineo et peciam unam entimatis a lecto ...», 26/7/1351, not. *Giovanni Gerardo*, McKee, Wills κτλ., σσ. 232-235, αριθμ. 182· «... Pro pingere vero tuorum denariorum tibi debimus dhiamantas quatuor in annulis quatuor auri ...», 20/4/1431, A. van Gemert, «The Cretan Poet Marinos Falieros», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), 20-21, αριθμ. I.2.

12. Βλ. ενδεικτ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις* κτλ., σσ. 764-778· F. del Giudice – S. Beltrani, *Dizionario Giuridico Romano*, Roma 1993, λήμμα «Pignus».

13. 12/1/1394 (16/6/1362), Elizabeth Santschi (εκδ.), *Régestes des arrêts civilis et*

ληνόφωνα συμβόλαια κυριαρχεί ο όρος «ἀμάχι»¹⁴ ενώ τα ρήματα «ἀμαχεύω», «ὀμπλεγάρω»¹⁵ ή και σπανιότερα «σιγουράρω»¹⁶ υποδηλώνουν άλλοτε αυτήν καθ' αυτήν την παράδοση ενεχύρου ή γενικότερα εμπράγματος ασφάλειας¹⁷ και άλλοτε την αναγκαστική δέσμευση περιουσιακών

des mémoriaux (1363-1399) des archives du Duc de Crète, Venice 1976, (στο εξής *Sentenze Civili ή Memoriali*), σσ. 328-329, αριθμ. 1484 (απόσπασμα)· 2/3/1395 (30/1/1395), *Memoriali*, σσ. 359-362, αριθμ. 1664 (απόσπασμα)· «... senza alcun pegnio ne utile ...», 14/3/1571, Ν. Παναγιωτάκης, *Φραγκίσκος Λεονταρίτης, Κρητικός μουσικοσυνθέτης του δεκάτου έκτου αιώνα. Μαρτυρίες για τη ζωή και το έργο του*, Βενετία 1990, σ. 188, αριθμ. 121· «... Altramente sera pegnorato per quanto gli ha datto ...», 21/3/1572, Μαρία Κωνσταντουδάκη, «Ο ζωγράφος Ματθαίος Βιτζαμάνος και η διακοσμητική ζωγραφική με εβραίους παραγγελιοδότες στον Χάνδακα», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), 131, αριθμ. 1. Πρβλ. επίσης την χρησιμοποιούμενη από τα *Statuta Veneta* και τα *Capitolari di Candia* ορολογία τόσο στα λατινικά όσο και στα ιταλικά έγγραφα.

14. «... Ἔτι δέλω ἵνα δύνηται τὰ ἀμάχια ἅπαντα λαβεῖν παρὰ τοῦ Μωυσὲ Μπαλάση, τοῦ Ἰουδαίου, ᾧ ἀμάχια ἔδωκεν αὐτῷ ὁ ρηθεὶς Κωνσταντῆς, ὁ ἄνδρας μου ...», 18/6/1508, Σ. Κακλαμάνης – Σ. Λαμπάκης (εκδ.), *Μανουήλ Γρηγορόπουλος, Νοτάριος Χάνδακα (1506-1532)*, Ηράκλειο 2003 (στο εξής *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*), σσ. 13-14, αριθμ. 7· 3/1/1543, Γ. Μαυρομάτης (εκδ.), *Ιωάννης Ολόκαλος, Νοτάριος Ιεραπέτρας. Κατάστιχο 1496-1543*, Βενετία 1994 (στο εξής *Ιωάννης Ολόκαλος*), σσ. 224-227, αριθμ. 239· 20/2/1549, Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαρὰς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [16/1-30/3 1549]*, τ. Α', Ηράκλειο 2004 (στο εξής *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*), σσ. 172-173, αριθμ. 183· 12/2/1610, W. Bakker – A. van Gemert (εκδ.), *Μανόλης Βαρούχας, Νοταριακές πράξεις, Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, Ρέθυμνο 1987 (στο εξής *Μανόλης Βαρούχας*), σσ. 564-565, αριθμ. 646· 23/11/1643, Σ. Ξανθουδίδης, «Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας», *Χριστιανική Κρήτη* 1 (1912), 263-264, αριθμ. 102.

15. 28/10/1538, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σ. 183, αριθμ. 183· 6/3/1538, Γ. Μαυρομάτης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαρὰς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 148 [2/3-31/8 1538]*, τ. Β', Ηράκλειο 2006 (στο εξής *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*), σ. 12, αριθμ. 11· «... Ἀλοτρόπως νά ἴνοι ὀμπλεγάδα σου, ἥτις τὰ λεγόμενα πρόβατα ὀπόχης ἀμαχεμένα, ὡσὰν καὶ τὰ λεγόμενα ἀμπέλια καὶ ὁ καρπὸς τους ...», 28/5/1549, Τόνια Μαρμαρέλη – Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαρὰς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [1/4-28/6 1549]*, τ. Β', Ηράκλειο 2005 (στο εξής *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*), σσ. 225-226, αριθμ. 227· «... διὰ τοῦτο ἡ ἀφεντία του κάμνει τέρμενο τοῦ αὐτοῦ κύρ τομάδο νὰ τὰ πλερώση τῆς ἀφεντίας του τὰ λεγόμενα ὑπέρπ. ἑκατὸν δέκα ὡς σήμερον ἓνα χρόνον ὀμπλεγάροντας τὸ κορμὶν του καὶ τὰ καλά του κινητὰ καὶ ἀκίνητα ...», 3/7/1583, Κ. Μέρτζιος, «Βιτζέντζος Κορνάρος – Ερωτόκριτος», *Κρητικά Χρονικά* 18 (1964), 177-178, αριθμ. 25· 24/8/1612, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 693-694, αριθμ. 796.

16. 22/1/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 169, αριθμ. 17· «... τὰ ὅποια στάμενα σιγουράρω τῆς ἀφεντίας σου, σ' ὅλα μου τὰ καλά ἀποὺ ἔχω κινητὰ καὶ ἀκίνητα ...», 1/5/1587, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 205-206, αριθμ. 53.

17. 6/3/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 238-239, αριθμ. 253· «... καὶ ἐγὼ ὄντεν ἐπῆγα νὰ ξεμαχεύσω τὰ ἀμάχια μου δὲν ἐδέλησεν ὁ ρηθ(εὶ)ς εὐραῖος νὰ μοῦ τὰ δώσῃ ...», 18/7/1549, Τόνια Μαρμαρέλη – Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαρὰς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [1/7-28/9 1549]*, τ. Γ', Ηράκλειο 2006 (στο εξής *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Γ'*), σσ. 79-80, αριθμ. 82.

στοιχείων ανεξάρτητα μάλιστα από την αιτία της¹⁸. Εξίσου συνηθισμένη είναι και η χρήση περιγραφικών φράσεων όπως «ἔχω εἰς τὰς χεῖρας»¹⁹, «κρατεῖ μου»²⁰, «βαστάζει μου»²¹ κτλ., ενώ αντίθετα σε πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα κάνουν την εμφάνισή τους όροι όπως «σημάδι»²² και «ἐνέχυρον»²³.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έλλειψη διαχωριστικών ορίων ανάμεσα στην παροχή κινητών και ακινήτων ως εμπράγματης ασφάλειας τόσο στο ρωμαϊκό όσο και σε μια τουλάχιστον μερίδα των πηγών του βυζαντινού δικαίου²⁴,

18. «... εἰς τὸν ὁποῖον μου ἀμαχεμόν μου ἐπῆρεν κάμποσα πρόβατα μὲ τὸν καστελιάνον καὶ ἐπούλησέ μου τα ...», 16/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 164-165, αριθμ. 165· «... Εἰς ἀλλέως καὶ δὲν ἤθελα τεντέρη εἰς το λεγώμενον τέρμενον ... να με ἀμαχεύης δια του γαστάλδου ...», 3/1/1550, Κ. Ηλιάκης – Δάφνη Χρονάκη (εκδ.), *Πέτρος Πατσιδιώτης, Νοτάριος Καινούργιου χωριού των Καρών, Κατάστιχο (1546-1554)*, Νεάπολη 2002 (στο εξής *Πέτρος Πατσιδιώτης*), σ. 90, αριθμ. 64· 4/10/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25· 30/5/1598, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 37-38, αριθμ. 17. Πρβλ. σχετ. παρακάτω για το δικαστικό ἐνέχυρο.

19. 27/5/1497, Κ. Σάδας (εκδ.), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Κρητικά Διαθήκαι*, τ. VI, Παρίσι – Βενετία 1872-1894 (ανατ. Hildesheim – New York 1972), σσ. 664-668, αριθμ. 9· «... Ακομι καὶ αμαχηα οπου ἔχο ης τὴν χέραν μου ...», 3/1/1543, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σσ. 224-227, αριθμ. 239.

20. 27/5/1497, Σάδας, ό.π., σσ. 664-668, αριθμ. 9· «... Ἐτι τὸ βιβλίον, ὃ μοι κρατεῖ ο Σαμπάτης ὁ ἀνδράδελφός μου διὰ ὑπέρπυρα ἰγ' ...», 28/4/1506, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 6-7, αριθμ. 3· 10/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 125, αριθμ. 153· 2/9/1559, Κ. Μέρτζιος, «Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)», *Κρητικά Χρονικά 15-16 (1961-1962)*, 262, αριθμ. 10· 6/11/1611, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 646, αριθμ. 745.

21. 27/9/1486, Σάδας, ό.π., σσ. 654-656, αριθμ. 1.

22. «... Καὶ διὰ ἀμάχη καὶ σημάδι σου ἔδωκα καὶ κρατῆς μου δυὸ κερκέλια χρυσᾶ ...», 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σ. 137, αριθμ. 137· «... Ἐγὼ ὁ Κόνστ(ας) ὁ Βαρτζάγγις ... Καὶ τὴν σήμερον σου ἔδωκα σιμάδιν καὶ ἀμάχι, πάπλομα ἓνα εἰς ὑπέρπυρα λ' ...», 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162· 13/3/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 175, αριθμ. 21· 29/12/1601, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 144-146, αριθμ. 131.

23. «... Ἐγὼ Γεώργιος De Cipris ... Ἐτι κρατεῖ με εἰς ἐνέχυρον ὁ μαγιστρο-Κωνσταντῖνος Λαζαρίνη ὁ χρυσοχοὸς μίαν κούπαν ... Ἐτι ἔχω δύο προύσια εἰς ἐνέχυρον ...», 27/5/1497, Σάδας, ό.π., σσ. 664-668, αριθμ. 9· «... Ἐγὼ Ραχιέλ, χήρα, γυνὴ τοῦ ποτὲ Μωυσὲ Ἀγάπη ... Ἐτι τῇ Πανωραία, τῇ ἀνεψιά μου, τὴν κούπαν ἣν κρατῶ αὐτῆς εἰς ἐνέχειρον ...», 2/5/1497, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 309-310, αριθμ. 1. Αξίζει να αναφερθεῖ ότι και τα δύο παραδείγματα προέρχονται από διαθήκες συνταγμένες από το νοτάριο Χάνδακα Αντώνιο Δαμιλά το δεύτερο μισό 15^{ου} αιώνα και ίσως η χρήση της λέξης θα πρέπει να συσχετιστεῖ με την κωδικογραφική του δραστηριότητα. Για το συγκεκριμένο νοτάριο και τη δράση του βλ. σχετ. *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. νξ'-ξ'.

24. Βλ. σχετ. Watson, ό.π., σσ. 179-180· Kaser, *Privatrecht* κτλ., σσ. 463-469. Πρβλ. επίσης Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, *Στοιχεία ελληνικών επιδράσεων* κτλ., σσ. 100-105, όπου και οι σχετικές πηγές για το ρωμαϊκό και το βυζαντινό δίκαιο.

συμπαράσχει αναγκαστικά και τη σχετική ορολογία, αφού οι όροι χρησιμοποιούνται αδιακρίτως για να περιγράψουν εκτός από την ενεχύραση κινητών και την υποθήκευση ακινήτων. Η «ασάφεια» αυτή παρατηρείται όχι μόνο στο βυζαντινό δίκαιο²⁵, αλλά και στην ίδια τη νομοθεσία της μητροπολιτικής Βενετίας. Στα *Statuta Veneta* η λέξη «*pignus*», ή το ρήμα «*pingere*», χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν και τις δύο μορφές εμπράγματης ασφάλειας²⁶. Αντίστοιχες φυσικά παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για την κρητική νοταριακή και διοικητική πρακτική²⁷. Μόνο η Santschi διατύπωσε αντίθετη γνώμη, εντοπίζοντας στις κρητικές πηγές διάκριση ανάμεσα στον όρο «*pignus*» για την ενεχύραση των κινητών και σε αυτόν της «*hypotheca*» για την υποθήκευση ακινήτων²⁸. Παρόμοια διαφοροποίηση δεν έγινε δυνατό να επιβεβαιωθεί από το δημοσιευμένο τουλάχιστον υλικό. Οι *Sentenze Civili* και τα *Memoriali*, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν σχετικά, έχουν εκδοθεί από την ίδια τη συγγραφέα κατά κύριο λόγο σε περίληψη. Στα λίγα όμως δημοσιευ-

25. Βλ. σχετ. Γ. Πετρόπουλος (εκδ.), *Νομικά Έγγραφα Σίφνου της Συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)*, Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. III, τευχ. I, Αθήνα 1956, 203-204· Ελευθερία Παπαγιάννη, *Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου, I. Ενοχικό δίκαιο – Εμπράγματο δίκαιο*, Αθήνα 1992, σσ. 196-197.

26. *Statuta Veneta*, βιβλ. III, κεφ. 18 (σσ. 44v/45r)· βιβλ. V, κεφ. 10 (σσ. 79v/80r)· βιβλ. V, κεφ. 13 (80v/81r), κ.α. Πρβλ. επίσης M. Ferro, *Dizionario del diritto comune e veneto dell' avvocato*, τ. I-II, Venezia 1778-1781, λήμμα «*pegno*» (τ. II, σσ. 413-414).

27. «... Set pro maiore tui securitate do et designo tibi pro tui et pigno meam vineam ...», 14/5/1300, S. Carbone (εκδ.), *Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1300)*, τ. I, Venezia 1978 (στο εξής *Pietro Pizolo I*), σσ. 222-223, αριθμ. 486· «... et pro tua maiori securitate et nexu fiducie tibi do et designo pro signo et pignore omnes meas posesiones terrarum et casarum copertarum et discoopertarum positas hic in Cretensi insula et in civitate Veneciarum ...», 9/1/1302, R. Morozzo Della Rocca (εκδ.), *Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia (1301-1302)*, Venezia 1950 (στο εξής *Benvenuto de Brixano*), σσ. 188-189, αριθμ. 522· 23/5/1305, A. Stahl (εκδ.), *The Documents of Angelo de Cartura and Donato Fontanella: Venetian Notaries in Fourteenth – Century Crete*, Dumbarton Oaks 2000 (στο εξής *Angelo de Cartura ή Donato Fontanella*), σ. 12, αριθμ. 32· «... Item voyo che mio fio Jorgila non possa vender ne pignar ne alienar ... le mie do servantarie ...», 12/1/1394 (16/6/1362), *Memoriali*, σσ. 328-329, αριθμ. 1484· «... et pro tua securitate predicti resti, videlicet pro tanto quantum deerit usque ad integram satisfactionem dicte repromisse, ex nunc obligo tibi quandam meam domum cum apotheca subtus dictam domum { {domum} } sitam in Ruga Magistra ...», 21/7/1490, A. van Gemert, «Στοιχεία για τη βιογραφία του κρητικού ποιητή περ-Ανδρέα Σκλέντζα», *Cretan Studies* 8 (2003), 108-109, αριθμ. II.

28. Βλ. σχετ. Elizabeth Santschi, «Recherches sur la procédure d' exécution forcée en droit vénétocrétoise du XIV siècle», *Θησαυρίσματα* II (1974), 94-96.

μένα αποσπάσματα δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα σε εμπράγματα ασφάλεια κινητών ή ακινήτων²⁹. Ακόμη πιο σαφή εικόνα παρέχουν τα πρόσφατα δημοσιευμένα κατάστιχα των φεουδαρχών του σεξτερίου του Dorso-duri³⁰. Η υποθήκευση ενός φέουδου ή των αστικών του ακινήτων³¹, ανεξάρτητα αν γινόταν με αιτία κάποια οφειλή³² ή την παροχή ρητής εγγύησης από το σύζυγο για την εξασφάλιση της προικώας περιουσίας της συζύγου του³³, χρειαζόταν την έγκριση της Αυθεντίας, η οποία διέταζε την καταχώριση της εμπράγματης ασφάλειας στο αντίστοιχο βιβλίο³⁴, γεγονός που δεν παραλείπουν να τονίσουν οι συναλλασσόμενοι στα σχετικά νοταριακά έγγραφα³⁵. Αντίστοιχη εξάλλου εγγραφή χρειαζόταν για την υποθήκευση οποιουδήποτε ακινήτου, χωρίς όμως σε αυτήν την περίπτωση να είναι απαραίτητη η κυβερνητική έγκριση³⁶. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις αναγνωρίζεται ρητά το δικαίωμα στο δανειστή να προχωρήσει στη συγκεκριμένη εγγραφή όποτε και εφόσον αυτός το δηλώσει³⁷. Σε όλες λοιπόν αυτές τις «εγγραφές υποθηκών» η παρεχόμενη

29. 12/1/1394 (16/6/1362), *Memoriali*, σσ. 328-329, αριθμ. 1484 (σε περίληψη)· 2/3/1395 (30/1/1395), *Memoriali*, σσ. 359-362, αριθμ. 1664 (σε περίληψη).

30. Χ. Γάσπαρης (εκδ.), *Catastici Feudorum Crete, Catasticum sexterii Dorso-duri, 1227-1418*, τ. I, II, Αθήνα 2004 (στο εξής *Catastici Feudorum I, II*).

31. Βλ. σχετ. Χ. Γάσπαρης, «Τα Αστικά φέουδα (Burgessie), Η ακίνητη ιδιοκτησία των φεουδαρχών στον Χάνδακα» *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 137-150.

32. 24/3/1357, *Catastici Feudorum II*, σσ. 165-166, αριθμ. 286· 12/2/1301, *Catastici Feudorum II*, σ. 207, αριθμ. 371.

33. Ούτως ή άλλως για την προικώα περιουσία υπήρχε εκ του νόμου σιωπηρά υποθήκη στην περιουσία του συζύγου. Βλ. σχετ. Ferro, ό.π., λήμμα «ipoteca» (τ. II, σσ. 147-148)· Δ. Μανίν, *Περί της αστικής, εμπορικής και ποινικής των Ενετών νομοθεσίας*, Κέρκυρα 1889 (αναστατ. επανέκδ. 2002), σ. 70. Πρβλ. επίσης 22/6/1530, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σ. 119, αριθμ. 99.

34. 8/2/1383, *Catastici Feudorum II*, σ. 83, αριθμ. 128· 29/7/1351, *Catastici Feudorum II*, σσ. 163-164, αριθμ. 283.

35. «Manifestum facio ego Nicolaus Donni filius condam Pauli Donno habitator Candide quia recepi a te Maurocena relicta Thome de Porto habitatrice Candide yperpera .MCCCC. que michi dedisti in meis utilitatibus ... Sciendum est quod pro maiore tui securitate dedi et designavi tibi pro tuo signo et pigno meam milliciam de li Astracu que tibi scripta est in catastico comunis de voluntate et consensu domini duche Crete et sui consilii ...», 28/4/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 202, αριθμ. 438· 30/5/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 247-248, αριθμ. 541· 18/12/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 181-182, αριθμ. 506. Πρβλ. επίσης Μανίν, ό.π., σ. 70.

36. «... Et est sciendum quod ad maiorem firmitate tui do et designo tibi illas meas domos positas hic in Candida Pro quibus perperis suprascriptis dicte domus sunt scripte tibi nominee pignoris in catastico communis ...», 10/8/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 105, αριθμ. 286.

37. 4/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 20-21, αριθμ. 28· «Manifestum facio ego Palus

εμπράγματα ασφάλεια περιγράφεται πάντοτε με τους γνωστούς από τα νοταριακά έγγραφα όρους «*pignus*», «*pro signo, pignore et securitate*» χωρίς να υπάρχει καμία ειδολογική διευκρίνιση. Μόνο τους τελευταίους δύο αιώνες η λέξη υποθήκη εντοπίζεται στα κατάστιχα ορισμένων νοταρίων, άλλοτε χρησιμοποιούμενη με εντελώς διαφορετική από τη ζητούμενη έννοια³⁸, και άλλοτε δηλώνοντας αυτήν καθ' εαυτήν την παροχή ακινήτου ως εμπράγματος ασφάλειας³⁹. Στην τελευταία μάλιστα αυτή περίπτωση αφενός ο τύπος «*υποτεκάδο*», «*ποντεκάδο*», κτλ. καθιστά κάτι παραπάνω από εμφανές ότι πρόκειται για αντιδάνειο του ελληνικού όρου μέσω των λατινικών και των ιταλικών, αφετέρου δε η χρήση της λέξης γίνεται με επιφύλαξη και κατά τεκμήριο συνοδεύεται ενισχυτικά και από άλλους όρους⁴⁰.

Ανεξάρτητα από τους παραπάνω «γλωσσικούς» προβληματισμούς,

de Porto ... quia recepi ... a te Iohanne Pasqualigo habitatore Candide et tuis heredibus yperpera in Creta currentia .CCCC. que michi dedisti ... Sciendum est quod si volueris quod dictam cartam tibi scribi facere faciam per dominationem in catastico comunis pro tuo pigno et signo, debeo eam tibi scribi facere quando-cumque volueris ...», 10/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 261-262, αριθμ. 568· 17/4/1601, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 123, αριθμ. 109.

38. «... καὶ γὰρ Γεράσιμος ἐπιλεγόμενος Γρηγόριος Κύπριος ... Ἐτί θέλω ὅτι ἀπὸ τὰ ἑκατὸν δουκάτα τὰ χρυσὰ τὰ βενέτικα, ἃ εὐρίσκονται ἐν τῇ ὑποθήκῃ μου, ἀφήμι ἐξ αὐτῶν ...», 5/9/1509, *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 27-30, αριθμ. 16.

39. «... εἰς τὰ ἄνωθεν σπήτια τὰ ὅποια νὰ μου ἔναι ὁμπληγάδα καὶ ὑποδεκάδα ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὁμπρὸς ...», 6/7/1549, *Μιχαὴλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 31-32, αριθμ. 31· «... καὶ σπετζιαλμέντε ὑποτεκάρει τὸ σῶχώρόν του βαλμένο στ' ἀχλάδια ...», 3/7/1583, *Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος* κτλ., 177-178, αριθμ. 25· «... και οδια καλήτερι ξεκαθαροσηνη ομπληγαρι του την ηντραδα του λεγομενου μοναστηριου ἀκομὶ ηποδεκάρι του καὶ τὸ λιοφιτον το εδικόν του οποὺ εχι εις τον Απανω Κολομοδι ... τα οποια την ιντραδα και λιοφιτο νανε ομπλεγάδα του και ηποδηκαδα του ανωθεν αφέντι Κορναρο ...», 14/10/1598, *Θ. Δετοράκης*, «Ἐνα ἀγνωστο μοναστήρι του Αγίου Μηνά», *Κρητολογία* 12-13 (1981), 101-112 (= *Θ. Δετοράκης, Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971-1994)*, *Ηράκλειο* 1996, σσ. 229-230, αριθμ. 1)· «... Ἐδεκί ὁ μισερ Τζουᾶναις Βαρούχας Ξερίτις ποται μισερ-Μιχελί δίδι καὶ πουλί το χωράφιν ὅπου ἔχει, κρασμένω στου Ροβήδη, τὸ ὅπιων τοῦ εἶχε προτίτερας ὑποτεκάδο τοῦ ἄνωθεν κυρ Τζανή Ζαχαράνι για υπερπυρα ρ' ...», 31/5/1602, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 154-155, αριθμ. 143· «... Ὁ πῖος Λάργιος ὁπλεγάρι καὶ ὑποτεκάρι ὅλα του τα καλά παρὸν καὶ ἐρχόμενα ...», 26/8/1612, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 698-699, αριθμ. 801· Πρβλ. ἐπίσης *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 109, 167, 431, 802, 810, 814· 14/2/1632, *Ξανθουδίδης*, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., 157-159, αριθμ. 60· 7/8/1638, *Ξανθουδίδης*, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., 207-208, αριθμ. 79· 15/7/1640, *Ξανθουδίδης*, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., 241-242, αριθμ. 93.

40. 14/10/1598, *Δετοράκης*, Ἐνα ἀγνωστο μοναστήρι κτλ., σσ. 229-230, αριθμ. 1· «... και παντοτε το λε(γομεν)ον αμπέλι να εινε ομπλιγαδο και υποτεκαδο ...», 30/7/1616, *Ξανθουδίδης*, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., 56-57, αριθμ. 16.

αυτό που φαίνεται κάθε φορά να καθορίζει το είδος της παρεχόμενης εμπράγματος ασφάλειας είναι η κατά το δυνατόν καλύτερη εξασφάλιση του δανειστή. Βέβαια ο κανόνας επιβάλλει για μικρότερα ποσά να ενεχυράζονται κινητά, ενώ για μεγαλύτερα να υποθηκεύονται ακίνητα, χωρίς να λείπουν και οι σχετικές αποκλίσεις⁴¹. Η ανάγκη του δανειζόμενου, αλλά και οι πιέσεις του πιστωτή, μπορούν εύκολα να οδηγήσουν σε αντίθετα σχήματα. Στις αρχές του 1302 ο Andreas Barbo προπωλώντας τη εσοδεία των σιτηρών του, αξίας 40 υπερπύρων, δεσμεύει για την εξασφάλιση του αγοραστή όλες τις ιδιοκτησίες του στην Κρήτη και την Βενετία καθώς και τα εισοδήματά τους⁴². Με την ίδια λογική δύο χρόνια νωρίτερα ο Paulus de Porto εξασφαλίζει εμπράγματα το δανειστή του παραχωρώντας ένα αόριστο δικαίωμα εγγραφής υποθήκης σε όποιο ακίνητο αυτός θελήσει⁴³, ενώ το 1301, σε μια πώληση εμπορευμάτων, ο αγοραστής για να εξασφαλίσει το πιστωμένο τίμημα ενεχυράζει ένα χρεόγραφο σπεύδοντας να συμπληρώσει «... et omnia alia mea bona ...»⁴⁴.

Παρόμοιες δυσανάλογες δεσμεύσεις με γενικό περιεχόμενο, αποτελούν στην πραγματικότητα τον πρόδρομο των γενικών υποθηκών, που δεν ήταν άγνωστες ούτε στο βυζαντινό, ούτε στο βενετικό δίκαιο⁴⁵ και οι

41. «... Manifestum facio ego Georgius de Rucerio ... quia recepi a te Violando Pilloso corigiam .I. argenti cum pede, que fuit extimata valere yperperis .X. et corigiam .I. argenti cum nebretis .XXXVI., que fuit extimata valere yperperis .XIII., que michi prestitisti causa amoris usque a .VI. menses proximos, salva in terra. Set pro maiore tui securitate do et designo tibi pro tuo pigno meas domos positas hic in civitate Candide ...», 23/7/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 295, αριθμ. 648.

42. «Manifestum facio ego Andreas Barbo ... quia recepi cum meis heredibus a te Paulo Barbo ... perpera .XL. que michi dedisti in meis utilitatibus, pro quibus a modo per totum mensem augusti proxime venturum debeo per me vel meum missum dare et deliberare hic in Candida tibi vel tuo miso boni frumenti Cretensis boni, novi et neti .CCC. ... et pro tua maiori securitate et nexu fiducie tibi do et designo pro signo et pignore omnes meas possessiones terrarum et casarum cooperatarum et discoopertarum positas hic in Cretensi insula et in civitate Veneciarum quocumque modo michi pertinentes ...», 9/1/1302, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 188-189, αριθμ. 522. Πρβλ. επίσης 11/3/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 95, αριθμ. 196.

43. «Manifestum facio ego Paulus de Porto ... quia recepi ... a te Iohanne Pasqualigo ... yperpera in Creta currentia .CCCC. que michi dedisti ... Sciendum est quod si volueris quod dictam cartam tibi scribi facere faciam per dominationem in catastico comunis pro tuo pigno et signo, debeo eam tibi scribi facere quandocumque volueris ...», 10/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 261-262, αριθμ. 568.

44. 1/9/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 121, αριθμ. 329. Πρβλ. επίσης «... et pro predictis tibi do in pignore meam canipam cum vino et omnibus que in ea sunt ...», 12/10/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 150, αριθμ. 416.

45. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 71 (1996), σ. 115 επ. (= Μ. Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελ-*

οποίες θα κυριαρχήσουν στην ύστερη νοταριακή πρακτική της Κρήτης⁴⁶. Πολλές από αυτές φτάνουν ακόμη μέχρι και την προσωπική ενεχύραση⁴⁷ και παρατηρούνται όχι μόνο στις δανειστικές δικαιοπραξίες, αλλά και σε άλλες πράξεις όπου κρίνεται απαραίτητη η εξασφάλιση των μερών⁴⁸. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις συνυπάρχουν και με ειδικότερες εμπράγματα εξασφαλίσεις⁴⁹, ενώ στο νοταριακό τύπο που ακολουθεί ο Μανόλης Βαρούχας στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ο στόχος της γενικής αυτής υποθήκης καθίσταται πιο συγκεκριμένος και αποσκοπεί στην εξασφάλιση του αντισυμβαλλόμενου έναντι μελλοντικών διεκδικήσεων και αμφισβητήσεων των δικαιωμάτων του⁵⁰. Στα ίδια πλαίσια πρέπει εξάλλου να τοποθετηθεί μία συγκεκριμένη μορφή εμπράγματης ασφάλειας, που εντοπίζεται στις προπωλήσεις αγροτικών προϊόντων κάποιων νοταρίων και η οποία συνδυάζει την υποθήκευση του ακινήτου απ' όπου θα

ληνικού Δικαίου, τ. 3, Αθήνα 2000, σσ. 42-43)· Παπαγιάννη, ό.π., σσ. 195-205. Ο Πετρόπουλος επισημαίνει ότι η γενική αυτή υποθήκη (*promissio pro debito*), έκανε την εμφάνισή της στο ιταλικό δίκαιο του ύστερου μεσαίωνα, επηρεάζοντας φυσικά και τη νομική πραγματικότητα των αποικιών της Ανατολικής Μεσογείου (Πετρόπουλος, Νομικά Έγγραφα Σίφνου κτλ., σσ. 87-88).

46. 16/11/1537, Ι. Καλιτσουνάκης, «Ανέκδοτα κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 3 (1928), 489-490, αριθμ. 3· 22/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 18-19, αριθμ. 14· 5/2/1565, Καλιτσουνάκης, ό.π., 499-500, αριθμ. 7· «... όμπλεγάροντας πάντα δι' αὐτὰ τὸ κορμίν του καὶ τὰ καλὰ του ὅλα κινητὰ καὶ ἀκίνητα ...», 29/5/1581, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 158, αριθμ. 7· 3/7/1583, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25· 29/5/1644, Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεδεμνιώτη νοτάριου Αντρέα Καλλέργη (1635-1649)*, Αθήνα 1994 (στο εξής *Αντρέας Καλλέργης*), σσ. 273-274, αριθμ. 377 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης Τουρτόγλου, ό.π., σσ. 42-43. Πρβλ. επίσης και 5/3/1641, Ξανθουδίδης, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., 247-249, αριθμ. 96, όπου και πάλι ο συμβιβασμός παρά τον ιδιωτικό του χαρακτήρα εξασφαλίζεται με γενική υποθήκη.

47. Για την προσωπική ενεχύραση και σημασία της βλ. σχετ. παρακάτω υποσ. 247.

48. «... όμπλεγάροντ(α) σου τὰ κορμινιά μας, τὴν σπορά μας καὶ τὰ βούγια μας τὰ καματερά καὶ τὰ καλὰ μας ὅλα ...», 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 32-33, αριθμ. 27· 10/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 150-151, αριθμ. 151· «... όπλεγάροτάς του τα καλὰ τος όπου ἔχουν γί θέλουσι ἔχει, ἤττι στάμπιλε ὁσάν μόμπιλε ...», 5/8/1598, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 45-46, αριθμ. 26.

49. «... όμπλεγάροντας τὸ κορμίν του καὶ τὰ καλὰ του κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ σπετσιαλμέντε ὑποτεκάρει τὸ σώχωρόν του ...», 3/7/1583, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25· 15/1/1593, Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεδεμνιώτη συμβολαιογράφου Τζώρτζη Τρωίλου*, Αθήνα 1990 (στο εξής *Τζώρτζης Τρωίλος*), σ. 91, αριθμ. 43 (σε περίληψη)· 27/3/1636, *Αντρέας Καλλέργης*, σ. 41, αριθμ. 54 (σε περίληψη).

50. «... Ξεκαθαρίζοντας να ἦναι όμπλεγάδι ι άνοθεν πουλιτάδες αὐτί καὶ τα καλὰ τους να τζι μαντηνίρου σε κάδα καίρὸ χριάζόμενο άπο κάδα άνθρωπον όπου δέλι βρεδί να τονε δόσι καμίας λογίς πιαξι εἰς τα άνοθεν πράματα ...», 26/7/1603, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 196-197, αριθμ. 185.

παραχθεί το πωλούμενο αγαθό, με την ενεχύραση αυτού του ίδιου του αντικειμένου της αγοραπωλησίας⁵¹.

2. ΕΝΕΧΥΡΟΥΧΕΣ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

Η ενεχύραση αντικειμένων μαρτυρείται σ' ένα ευρύτατο φάσμα νοταριακών πράξεων ποικίλου περιεχομένου. Ενέχυρα παραδίδονται για την εξασφάλιση διαφόρων οφειλών ανεξάρτητα από τη γενεσιουργό τους αιτία.

Ι. Δανειστικές δικαιοπραξίες

Κύρια πηγή πληροφόρησης, όπως είναι εξάλλου και αναμενόμενο, αποτελούν οι οιασδήποτε μορφής και τύπου δανειστικές δικαιοπραξίες. Η έλλειψη τραπεζών ή αντίστοιχων ιδρυμάτων σε όλη σχεδόν την περίοδο της βενετοκρατίας στην Κρήτη⁵² καθιστούσε τον ιδιωτικό δανεισμό ως την κατεξοχήν τραπεζική δραστηριότητα, η οποία όχι μόνο συνιστούσε την πλέον προσοδοφόρα επένδυση κεφαλαίων, αλλά και αποτελούσε τη μοναδική λύση γι' αυτούς που είχαν ανάγκη χρημάτων. Πράξεις δανεισμού απαντά κανείς αρκετά συχνά στα κρητικά νοταριακά κατάστιχα. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις συνιστούν τη συντριπτική πλειοψηφία των πράξεων ενός πρωτοκόλλου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κατάστιχο του Leonardo Marcello, νοταρίου της περιοχής του Χάνδακα τις τελευταίες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα. Ο Mario Gallina έχει υπολογίσει ότι το 75% των πράξεων είναι δάνεια, καλύπτοντας μάλιστα το 53% των εν γένει οικονομικών συναλλαγών του πρωτοκόλλου⁵³.

Οι πράξεις αυτές περιβάλλονται κατά βάση με τον τύπο του δανειστικού ομολογου, μονομερούς δηλαδή δήλωσης, όπου ο οφειλέτης αποδέχεται το χρέος του απέναντι σε συγκεκριμένο πρόσωπο⁵⁴. Το πρότυπο

51. «... τὸ ὁποῖον σοῦ ὁ μπλεγάρω καὶ τὸν καρπὸν του ...», 6/2/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σ. 97, αριθμ. 96· 9/4/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σσ. 51-52, αριθμ. 53· 29/12/1577, Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Il miglior vino del mondo. Το κρητικό κρασί στις αρχαικές πηγές της βενετοκρατίας*, Γάζι Ηρακλείου 2005, ό.π., σ. 42, αριθμ. 6.

52. Ενεχυροδανειστήριο (Monte di Pietà) ιδρύθηκε αρχικά στον Χάνδακα και στη συνέχεια στο Ρέθυμνο, μόλις το 17^ο αιώνα. Βλ. σχετ. Παπαδία – Λάλα, *Monte di Pietà* κτλ., σσ. 18-24.

53. Βλ. σχετ. M. Gallina, «Finanza, credito e commercio a Candia fra la fine del XIII secolo e l' inizio del XIV», *Memorie dell' Accademia delle Scienze di Torino*, τ. 5, τεύχ. 7-8 (1983-1984), 25επ.

54. Δίνεται ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα: «Die octo intrante. Manifestum facio ego Iohannes Grimani habitator in Candida quia recepi a te Marco Gradonico habitatore in Candida et tuis heredibus yperpera quinque, que michi dedisti et

αυτό ακολουθεί η συντριπτική πλειοψηφία των νοταρίων όχι μόνο της πρώιμης περιόδου αλλά και των τελευταίων αιώνων της βενετοκρατίας⁵⁵. Τα στοιχεία των πράξεων αυτών σε γενικές γραμμές ποικίλουν ανάλογα με το περιεχόμενό τους, την αξία του δανείου και τις κρατούσες σε κάθε περίπτωση συνθήκες. Σταθερή αναφορά ακόμη και των λακωνικότερων πράξεων, αποτελεί η δήλωση του οφειλέτη, τα στοιχεία του δανειστή, το ποσό ή το είδος της οφειλής και φυσικά η προδεσμία για την εξόφληση του δανείου. Στα δεδομένα αυτά η περιπτωσιολογία της νοταριακής πρακτικής δίνει ποικίλες αποχρώσεις. Ένα δάνειο μπορεί να έχει ως αντικείμενό του είτε χρήματα είτε αγροτικά προϊόντα, ενώ εξίσου συνηθισμένος είναι ο δανεισμός χρημάτων και η επιστροφή τους σε είδος⁵⁶ ή το δικαίωμα σχετικής επιλογής από το δανειστή⁵⁷. Στις περιπτώσεις μάλιστα αυτές καθορίζεται αφενός ως τόπος εξόφλησης της οφειλής η κατοικία ή η επαγγελματική στέγη του δανειστή και αφετέρου η υποχρέωση του οφειλέτη να κομίσει εκεί τα προϊόντα με δικά του έξοδα⁵⁸.

Βαρύτητα επίσης δίνεται στην παράμετρο του τόκου. Ο έντοκος ή ο

prestitisti, causa amoris, in meis utilitatibus faciendis amodo usque ad festum Pasche Domini Resurrectionis primum venturum ...», 8/2/1279, M. Chiaudano – A. Lombardo (εκδ.), *Leonardo Marcello, Notaio in Candia (1278-1281)*, Venezia 1960 (στο εξής *Leonardo Marcello*), σ. 14, αριθμ. 25.

55. Το πρότυπο αυτό ακολουθούν όχι μόνο οι νοτάριοι του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα (Pietro Scardon, Benvenuto Brixano και Pietro Pizolo), αλλά και αυτοί του 16^{ου} (Μιχαήλ Μαράς, Πέτρος Πατσιδιώτης κ.α.).

56. 9/4/1271, A. Lombardo (εκδ.), *Documenti della Colonia Veneziana di Creta: I. Imbreviature di Pietro Scardon (1271)*, Torino 1942 (στο εξής *Pietro Scardon*), σ. 83, αριθμ. 219· 21/2/1281, *Leonardo Marcello*, σσ. 169-170, αριθμ. 503· 7/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 25, αριθμ. 39· 19/3/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 121-122, αριθμ. 251· 1/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 28, αριθμ. 66· 30/4/1304, S. Carbone (εκδ.), *Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1304-1305)*, τ. II, Venezia 1985 (στο εξής *Pietro Pizolo II*), σ. 13, αριθμ. 721· 24/1/1305, *Pietro Pizzolo II*, σ. 219, αριθμ. 1182· 10/3/1306, *Angelo de Cartura*, σ. 164, αριθμ. 425.

57. «... Ad ipsum autem terminum tibi dare debeo tua suprascripta yperpera vel si volueris tantum de bono furmento cretensi quod ascendat usque a tua suprascripta yperpera ...», 26/2/1279, *Leonardo Marcello*, σ. 24, αριθμ. 52· 20/3/1279, *Leonardo Marcello*, σσ. 34-35, αριθμ. 84· 8/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 198-199, αριθμ. 252· 22/3/1604, Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη νοταρίου Γιάννη Βλαστού, Ρούστικα 1599-1614*, Αθήνα 1990 (στο εξής *Γιάννης Βλαστός*) σ. 87, αριθμ. 203 (σε περίληψη).

58. «Manifestum facimus nos Georgius Vasmulo et Nichiforo eius filius de suo consensus, habitatores in castro Madhe, quia recepimus a te Sambatheo iudeo ... mensuras boni frumenti cretensis VI et mistatos boni vini cretensis .XLV., quod michi prestitisti usque per totum mensem setembris proximum de bono et neto et novo et bono et puro musto cretensi iudaico de vineis quas laboramus, conductos ad domum tuam mesi expensis ...», 31/1/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 8, αριθμ. 4

άτοκος χαρακτήρας του δανείου προσδιορίζεται με ιδιαίτερη προσοχή. Εκφράσεις όπως «causa amoris» στις λατινόφωνες πράξεις ή «χάριν φιλίας» στις ελληνόφωνες, καθορίζουν τον άτοκο χαρακτήρα της συναλλαγής⁵⁹. Βέβαια οι δηλώσεις αυτές δεν είναι σίγουρο ότι ανταποκρίνονται πάντοτε στις πραγματικές συνθήκες του δανεισμού. Με δεδομένους τους κατά καιρούς περιορισμούς των έντοκων συναλλαγών ως προς το ύψος του τόκου, τίποτε δεν αποκλείει σε όλα αυτά τα φαινομενικά χαριστικά δάνεια ο τόκος να είχε ενσωματωθεί εξ αρχής στο οφειλόμενο κεφάλαιο, έτσι ώστε να μην υποπίπτει στις απαγορεύσεις της διοίκησης⁶⁰.

Αλλά ακόμη και στις περιπτώσεις έντοκων δανείων, ο τρόπος προσδιορισμού του τόκου ποικίλει ανάλογα με την κάθε εποχή. Θρησκευτικοί και διοικητικοί περιορισμοί ανάγκαζαν πολλές φορές τους μεσαιωνικούς νομικούς να προσδιορίζουν με έμμεσο τρόπο το ύψος του τόκου, μέσα στα πλαίσια μίας ευρύτερης προσπάθειας παράκαμψης των απαγορεύσεων. Μία τέτοια μεθόδευση παρουσιάζεται κατ' αρχάς στην Βενετία στις αρχές του 13^{ου} αιώνα και από εκεί φυσικά μεταφέρεται στην Κρήτη. Πρόκειται για ένα συγκεκριμένο τύπο δανείου, χαρακτηριζόμενου ως «ad presam»⁶¹. Στο δάνειο αυτό ο τόκος καθορίζεται σε συνάρτηση με τα τρέχοντα κέρδη είτε κάποιας συγκεκριμένης επιχείρησης⁶² είτε της Portam Maiorem του Χάνδακα⁶³. Στο παραπάνω σχήμα προστίθεται τις

59. Παρά τον εντοπισμό πράξης, στην οποία συνυπάρχει το «causa amoris» μ' ένα «ad presam» δάνειο: «... Manifestum facio ego Iacobus Canpani ... quia recepi ... a vobis Petro et Iohannino Fontanella, fratribus ... yperpera .XXV. que michi dedistis et prestitistis causa amoris usque ad unum annum. Ad ipsum autem terminum vobis dare debeo vestra suprascripta yperpera cum tali prode, secundum quod proiecerit habere Maioris Porte civitatis. Verumtamen prode suprascriptorum yperperorum non posit ascendere ultra yperpera .XX. pro centenario ...», 1/2/1281, *Leonardo Marcello*, σ. 148, αριθμ. 429.

60. Πρβλ. σχετ. Γρυντάκης, *Μορφές ιδιωτικού δανεισμού κτλ.*, σσ. 166-167.

61. U. Tucci, «Il prestito ad presam nell' economia di Creta Medievale», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), 29-42. Πρβλ. επίσης Gallina, *ό.π.*, σ. 28 και Λαίου, *ό.π.*, σσ. 192-193.

62. «... Ad ipsum autem terminum tibi dare tebeo tua suprascripta yperpera secundum quod proiecerit habere stacionis Petri Taliapetra ...», 2/11/1280, *Leonardo Marcello*, σ. 119, αριθμ. 335· 8/8/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 37, αριθμ. 91· 14/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 191, αριθμ. 1111· 19/10/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 101, αριθμ. 263· 7/11/1321, *Donato Fontanella*, σ. 252, αριθμ. 81· 12/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σσ. 50-51, αριθμ. 39· 30/12/1367, Μ. Μανούσακας – Α. van Gemert, «Ανέκδοτα έγγραφα (1324–1435) για τον Κρητικό ποιητή Λεονάρδο Ντελλαπόρτα και την οικογένειά του», *Κρητικά Χρονικά* 27 (1987), 133, αριθμ. 30· 21/7/1419, Μανούσακας – van Gemert, *ό.π.*, 161, αριθμ. 55.

63. «... yperpera in Creta currentia .C. secundum iactaverint denarii illorum qui habent anno presenti Portam Maiorem ...», 6/2/1271, *Pietro Scardon*, σσ. 17-18,

περισσότερες φορές και ένα ανώτατο όριο πραγματικού τόκου, κυμαινόμενο από δέκα μέχρι και είκοσι τοις εκατό⁶⁴, λειτουργώντας ως ασφαλιστική δικλείδα προστασίας όχι μόνο του οφειλέτη αλλά και του δανειστή, αφού πολλές φορές χρησιμοποιείται και ως κατώτερο όριο⁶⁵.

Η πρακτική αυτή αποτελεί τον κατεξοχήν τρόπο προσδιορισμού τόκου στα κρητικά νοταριακά πρωτόκολλα μέχρι και τις αρχές του 15^{ου} αιώνα, οπότε και σταδιακά θα ατονήσει, κυρίως με τον καθορισμό από τη διοίκηση ανώτατων ορίων, γεγονός που θα επιβάλλει εκ των πραγμάτων τον ποσοστιαίο τρόπο προσδιορισμού του τόκου⁶⁶. Βέβαια στη νοταριακή πρακτική των τελευταίων αιώνων θα γνωρίσει ιδιαίτερη διάδοση η καταβολή των τόκων με αντίχρηση, συμφωνία γνωστή στη βενετική διάλεκτο ως «a(l) galder» από το λατινικό ρήμα «gaudere»⁶⁷, όρος ο οποίος στα ελληνικά θα αποδοθεί ως «ἀγάλ(ν)τερ» ή «εὐγάλτερ»⁶⁸. Με το σύστημα

αριθμ. 4· 20/4/1279, *Leonardo Marcello*, σσ. 39-40, αριθμ. 99· 26/9/1280, *Leonardo Marcello*, σ. 88, αριθμ. 244· 23/5/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 236, αριθμ. 520· 25/10/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 119, αριθμ. 951· 23/5/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 12, αριθμ. 32.

64. 7/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 26, αριθμ. 41 (όριο τόκου 16%)· 7/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 27, αριθμ. 43 (όριο τόκου 20%)· 14/1/1305, *Pietro Pizolo II*, σ. 215, αριθμ. 1172 (όριο τόκου 12%)· 3/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 31, αριθμ. 76 (όριο τόκου 18%)· 12/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 44-45, αριθμ. 114 (όριο τόκου 16%).

65. «... Veruntantem ipsorum non posit ascendere per centenarium ultra yperpera .XVIII., minus sic descenderem ...», 2/11/1280, *Leonardo Marcello*, σ. 119, αριθμ. 335· «... cum tali prode vel dapno quali per rationem .C. yperperorum et temporis lucratus eris de tuis denariis, cum quibus negociaris hic in Candida hoc anno, non ascendendo lucrum ultra yperpera .XV. pro .C. in anno, minus non sit ...», 27/4/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 199, αριθμ. 433.

66. 15/5/1346, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 99, αριθμ. 4· 21/12/1400, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 150, αριθμ. 46· 10/5/1435, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 166-167, αριθμ. 60· 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς* 149 Β', σ. 137, αριθμ. 137 (10%)· «... καὶ νὰ τοῦ δώσης καὶ τὸ διάφορον τὸν δέκα εἰς τὰ ἑκατὸν τὸν χρόνον διὰ ἓνα χρόνον, κατὰ τὴν λέντζαν τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας ...», 5/10/1560, Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ., 281-282, αριθμ. 27· 24/10/1604, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 261, αριθμ. 269· 23/7/1621, Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεδεμνιώτη νοταρίου Τζώρτζη Πάντιμου 1613-1642*, Αθήνα 1990 (στο εξής *Τζώρτζης Πάντιμος*), σ. 24, αριθμ. 46 (σε περίληψη)· 28/1/1635, *Αντρέας Καλλέργης*, σ. 11, αριθμ. 8 (σε περίληψη).

67. Βλ. σχετ. Ferro, ό.π., λήμμα «regno» (τ. II, σ. 414)· Μανίν, ό.π., σσ. 60-61, 69-70.

68. «... διαλαμβάνι ... ὑπέρπυρα τρια[κόσα] ... τὰ ὅπια διαλαμβάνει εἰς τόπων εὐγάλτερ ... καὶ νὰ ἀγ[αλτέρη] ... τὸ ανοθεν στάρη ...», 11/9/1620, Ξανθουδίδης, Κρητικά Συμβόλαια κτλ., 71-72, αριθμ. 22. Πρβλ. μία σειρά σχετικών εγγράφων από την ίδια πηγή: Ξανθουδίδης, Κρητικά Συμβόλαια κτλ., αριθμ. 18, 21, 27 κ.α. Πρβλ. επίσης Χρύσα Μαλτέζου, «Ο όρος “metacherissi” στις αγροτικές μισθώσεις της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Βυζαντινά* 13 (1986), 1135, υποσ. 2 καθώς και το σχετικό πίνακα του Παραρτήματος.

αυτό επιβαλλόταν η είσπραξη από το δανειστή των καρπών του αντικειμένου της εμπράγματης ασφάλειας, οι οποίοι συνιστούσαν τους τόκους της συναλλαγής⁶⁹. Είναι φυσικά αυτονόητο ότι μία τέτοια συμφωνία προϋπέθετε είτε την ενεχύραση καρποφόρων κινητών είτε κυρίως την υποθήκευση ακινήτων⁷⁰.

Η ολοκλήρωση ενός δανειστικού ομολόγου απαιτεί επίσης την παροχή πληροφοριών σχετικά με τον χρόνο και τον τρόπο καταβολής της οφειλής. Για την εξόφληση επιλέγονται συνήθως είτε τα σταθερά ορόσημα θρησκευτικών εορτών⁷¹ είτε κάποιοι απλοί ημερολογιακοί προσδιορισμοί⁷², ενώ εντοπίζονται και παραδείγματα αόριστων δανείων χωρίς

69. 4/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 20-21, αριθμ. 28· 29/4/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 204, αριθμ. 441· «... Et est sciendum quod prode dictorum denariorum debet annuatim computari in affictu domorum mearum quas a me habes ad affictum ...», 12/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 44, αριθμ. 113· 10/7/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 82, αριθμ. 223· 9/1/1302, *Benvenuto de Brixano*, σ. 188, αριθμ. 522· 20/10/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 212, αριθμ. 290· 9/7/1372, *Sentenze Civili*, σ. 69, αριθμ. 272 (σε περίληψη)· 7/4/1597, *Τζώρτζης Τρωίλος*, σσ. 153-154, αριθμ. 80 (σε περίληψη)· 24/10/1637, *Αντρέας Καλλέργης*, σ. 53, αριθμ. 70 (σε περίληψη)· 9/4/1644, Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Μαρίνος Αρκολέος, Ο τελευταίος νοτάριος της δυτικής Κρήτης, Πρωτόκολλο 1643-1646*, Ρέθυμνο 2003 (στο εξής *Μαρίνος Αρκολέος*), σ. 109, αριθμ. 65 (σε περίληψη).

70. Βλ. σχετ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις κτλ.*, σσ. 767-768· Παπαγιάννη, *ό.π.*, σ. 206· Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 43· Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, *Στοιχεία κτλ.*, σσ. 105-107. Πρβλ. επίσης Χ. Γάσπαρης, «Συναλλαγές με αντικείμενο κατοικίες στην περιοχή του Χάνδακα τον 14^ο και 15^ο αιώνα», *Θησαυρίσματα* 19 (1982), 111-112.

71. «... ad festum Sanctorum Apostolorum ...», 13/3/1271, *Pietro Scardon*, σ. 58, αριθμ. 150· «... usque ad festum Pasche Domini Resurrectionis primum venturum ...», 8/2/1279, *Leonardo Marcello*, σ. 14, αριθμ. 25· «... usque ad festum Omnium Sanctorum proxime ...», 23/9/1280, *Leonardo Marcello*, σ. 86, αριθμ. 240· «... usque ad primam ebdomadā quadraiesime moioris proximam ...», 25/10/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 115, αριθμ. 940· «... usque ad festum nativitatis Domini proximum ...», 24/11/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 164, αριθμ. 1050· «... usque ad diem Nativitatis Domini proxime ...», 12/8/1352, *Zaccaria de Fredo*, σ. 28, αριθμ. 33· «... νά 'μαι κρα[τη]μένος νά σοῦ τὰ δώσω ὡς τὴν πρώτην εὐδομάδα τῆς Λαμπρᾶς, τῆς πρώτ[ης] ἐρχομένης ἀφλη' ...», 4/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 8, αριθμ. 7· «... et quelli vi prometto restituire nel mese de Zugno al zorno de San Zuanne ...», 14/3/1570, *Παναγιωτάκης, ό.π.*, σ. 188, αριθμ. 121.

72. «... usque da tres menses complectos ...», 21/11/1278, *Leonardo Marcello*, σ. 6, αριθμ. 4· «... usque per totum mensem setembris proxime venturum ...», 20/2/1279, *Leonardo Marcello*, σ. 19, αριθμ. 39· «... usque per totum mensem augusti proximum ...», 3/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 16, αριθμ. 20· 1/5/1304, *Pietro Pizolo II*, σσ. 14-15, αριθμ. 725· 12/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σσ. 50-51, αριθμ. 39· «... Καὶ ταῦτα τὰ δουκάτα χρυσὰ ὀκτῶ, τὸ κεφάλ(αιον), ὁμοίως καὶ τὸ διάφορόν τως, νά σοῦ δίδω ἕως τρεῖς μῆναις, πρώτους ἐρχομένους ...», 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σ. 137, αριθμ. 137.

να υπάρχει ρητή προδεσμία επιστροφής των χρημάτων⁷³. Λεπτομέρειες τέλος παρέχονται για τις τυχόν δόσεις⁷⁴, ενώ για τις περιπτώσεις απλών δανείων το «secundum usum», που προστίθεται από το νοτάριο στο τέλος της πράξης καλύπτει τις όποιες εκκρεμότητες και ασάφειες.

Στον κλειστό αυτόν πυρήνα προστίθενται ενίοτε και άλλα στοιχεία. Κατ' αρχάς λοιπόν σε περίπτωση που ο οφειλέτης ανήκει σε κάποια από τις κατηγορίες εξαρτημένων προσώπων, είναι δηλαδή υπεξούσιος, βιλλάνος ή έγγαμη γυναίκα, αισθητή κάνουν την παρουσία τους, κυρίως τους πρώτους αιώνες, ο πατέρας⁷⁵, ο φεουδάρχης⁷⁶ και ο σύζυγος⁷⁷ αντί-

73. «... Et ego tecum debeo ponere terminum in carta sicut michi bonum videbitur ...», 5/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 23, αριθμ. 32· «... que tibi dare debeo cum ea michi requisieris ...», 16/4/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 16, αριθμ. 34· «... que tibi dare debeo infra dies .VIII. postquam ea michi pecieris vel peci feceris salva in terra ...», 28/4/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 11, αριθμ. 717· «... que tibi dare debemus infra dies .XV. postquam ea nobis petieris vel peti feceris ...», 13/1/1305, *Pietro Pizolo II*, σσ. 213-214, αριθμ. 1169· «... Que quidem yperpera tibi dare et deliberare debeo hinc ad tuum beneplacitum ...», 18/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 170, αριθμ. 223· «... νὰ ἔμαι κρατημένος νὰ σοῦ τὰ πληρόσω εἰς πᾶσα σου ὄρεξιν καὶ θέλημαν ...», 22/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σ. 188, αριθμ. 201· 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σ. 141, αριθμ. 141· 3/9/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σ. 228, αριθμ. 235.

74. 21/4/1279, *Leonardo Marcello*, σ. 40, αριθμ. 100· 8/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 28, αριθμ. 45· 27/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 205, αριθμ. 1151· 12/10/1301, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 413· 2/6/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 26, αριθμ. 66· 10/5/1435, *Μανούσακας - van Gemert*, ό.π., 66-167, αριθμ. 60· 28/10/1538, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σ. 183, αριθμ. 183· 15/3/1551, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 108-109, αριθμ. 88.

75. 22/10/1280, *Leonardo Marcello*, σ. 109, αριθμ. 306· 31/1/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 8, αριθμ. 4· 10/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 185, αριθμ. 1098· 13/3/1306, *Angelo de Cartura*, σ. 167, αριθμ. 433· «... Manifestum facio ego Marinus Gisi, aurifex, filius Nicolai Gisi, de suo consensu ... quia recepi ... a te Rosa, uxore Vassilachi Acardho ... yperpera in Creta currentia quadraginta, que michi dedisti et prestitisti causa amoris ...», 18/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 170, αριθμ. 223· 20/4/1357, *A. Lombardo, Zaccaria de Fredo, Notaio in Candia (1352-1357)*, Venezia 1968, (στο εξής *Zaccaria de Fredo*), σ. 67, αριθμ. 91. Πρβλ. επίσης Ι. Χατζάκης, «Η πατρική εξουσία στο δικαιοτικό περιβάλλον της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Νομική διάσταση και εξελικτική πορεία ενός δεσμού», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 39 (2005), 172-175.

76. 25/2/1281, *Leonardo Marcello*, σ. 172, αριθμ. 510· «... Manifestum facio ego Iohannes Malioti, habitator in casali Laranni, villanus domini Iohannis Vido, de suo consensu ...», 22/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 172, αριθμ. 226· 17/11/1365, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 127, αριθμ. 26.

77. 10/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σσ. 184-185, αριθμ. 1097· «.... Manifestum facimus nos Kerana, uxor Iacobi Chanioti, de suo consensu ... et Agnes, uxor Theothochi Alberto, de eius consensu ... quia recepimus ... a te Catarina Sclavo ... yperpera in Creta currentia decem que nobis dedisti et prestitisti causa amoris ...».

στοιχα, καλύπτοντας τις ατέλειες της βούλησης των δικαιοπρακτούντων με τη συναίνεσή τους και λειτουργώντας ταυτόχρονα ως έμμεσοι εγγυητές. Η ανάγκη εξάλλου εξασφάλισης της απαίτησης του δανειστή, οδηγούσε αρκετές φορές στην εμφάνιση εγγυητών με τη στενή έννοια του όρου, εναντίον των οποίων είχε τη δυνατότητα να στραφεί ο δανειστής σε περίπτωση υπερημερίας του οφειλέτη⁷⁸. Η τακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη και απαντά αρκετά συχνά σε όλο το εύρος των δικαιοπραξιών και όχι μόνο των δανείων. Η δήλωση των προσώπων αυτών, τα οποία κατά κανόνα ανήκουν στο συγγενικό κύκλο του οφειλέτη⁷⁹, άλλοτε γίνεται στην αρχή της πράξης⁸⁰, άλλοτε επισυνάπτεται ως επιβεβαίωση στο τέλος της⁸¹ και άλ-

18/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 169, αριθμ. 221· «... Manifestum facimus nos Theodorus Suriano et Maria, eius uxor de suo velle ...», 22/11/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 278, αριθμ. 398.

78. Πράγμα που δεν παρέλειπαν να κάνουν αναγκάζοντας τους εγγυητές σε αποκατάσταση. Πρβλ. ενδεικτικά 22/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 289-290, αριθμ. 293.

79. Εγγυητής ο πατέρας: 4/6/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 270, αριθμ. 350· 4/10/1547, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 64, αριθμ. 33. Εγγυήτρια η μητέρα: 12/8/1352, *Zaccaria de Fredo*, σ. 28, αριθμ. 33· 7/4/1597, *Τζώρτζης Τρωίλος*, σσ. 153-154, αριθμ. 80 (σε περίληψη)· 24/7/1612, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 669-670, αριθμ. 771· 30/5/1639, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 101-102, αριθμ. 144 (σε περίληψη). Εγγυητής ο αδελφός: 24/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 164-165, αριθμ. 209· 18/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 189-190, αριθμ. 190· 3/1/1550, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 90, αριθμ. 64· 23/7/1621, *Τζώρτζης Πάντιμος*, σ. 24, αριθμ. 46 (σε περίληψη). Εγγυητής ο γιος: 16/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 54-55, αριθμ. 65· 4/10/1547, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 65, αριθμ. 34· 4/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 88-89, αριθμ. 86· 24/3/1639, *Τζώρτζης Πάντιμος*, σσ. 102-103, αριθμ. 174 (σε περίληψη). Εγγυητής ο γαμπρός: 21/2/1539 (m.v. 1538), *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 10, αριθμ. 86. Εγγυητής ο πατέρας: 4/6/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 270, αριθμ. 350· 4/10/1547, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 64, αριθμ. 33.

80. 21/4/1321, *Donato Fontanella*, σσ. 230-231, αριθμ. 22· 17/1/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 75, αριθμ. 75· «Manifestum facimus nos Franciscus Foscareno, filius condam ser Therimi Foscareno de Veneciis principalis et Imia relicta ser Gabrielis Nanni de Veneciis eius mater et plecía ...», 12/8/1352, *Zaccaria de Fredo*, σ. 28, αριθμ. 33· «... Όμολογοῦμεν ἡμεῖς Νικολ(ός) Παυλῆς υἱός τοῦ Μαρκῆ, πριντζηπάλλε καὶ ἐγγυητῆς καὶ καθολικὸς πληρωτῆς εἰς ὅλλον καὶ μέρος, ἀμάδη καὶ εἰς μοναχὸν Μενέγος Μουσούρος τοῦ ποτέ κυρ-Ζαχαρίου ...», 21/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σ. 11, αριθμ. 7· «... Φανερόν κάμνω ἐγώ, Νικολ(ὸ) Κονταράτος ... ἐσένα τοῦ κυρ Παύλ(ο) Μπαρτζαλ(η), ὅτι κάμνω πάλ(ιν) τὴν ἔγγυσιν διὰ τὸν κυρ Ιω(άνν)η Ξυλοκερωτ(ήν) εἰς ὅ,τι φανῇ καὶ χρεωστῇ σου ... Ἀλλοτρόπως νὰ πουλ(ῇ)ς τὰ λεγόμενα ἀμάχια καὶ ὅτι ἤθελεν σου ἀπομίνει ρῆστος νὰ τὸ σκορδέν(η)ς με τὴν δύναμιν τοῦ ἰνστρουμέντ(ου) τοῦ σοτοσκρίτ(ου) ἀποῦ κρατεῖς, δέλ(ει)ς ἀπὸ 'κιν(ον), δέλ(ει)ς ἀπὸ μένα ...», 25/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 248, αριθμ. 320.

81. «... Hanc autem manifestacionem facio ego Petrus Burgognon ... tibi suprascripto Vincentio ... quod si suprascriptus Marcus quem tibi plecío de predictis tibi ...», 29/8/1280, *Leonardo Marcello*, σσ. 73-74, αριθμ. 204· 4/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 88-89, αριθμ. 86· «... Ἀκομη ἐγὼ {ὁ αν} ὁ Μιχάλ(ης), κύρις τοῦ ἄνωθεν

λοτε ακολουθεί σε ανεξάρτητη *contracartula* ή και σε αυτόνομη πράξη⁸². Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι σε αρκετά δανειστικά ομόλογα ενώ παρουσιάζονται δύο ή και περισσότεροι δικαιοπρακτούντες – οφειλέτες, ρητά αναφέρεται στη συνέχεια ότι το δάνειο παρέχεται για την χρήση του ενός, περιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον άλλο σε ρόλο εγγυητή⁸³. Η *contracartula* του πρωτοφειλέτη, που ακολουθεί σε πολλές από τις περιπτώσεις αυτές, δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διαβεβαίωση του ότι θα καλύψει την όποια ζημία του εγγυητή⁸⁴. Κάποιες φορές μάλιστα οι ιδιότυποι αυτοί εγγυητές παρουσιάζονται μόνοι τους να δικαιοπρακτούν, ενώ ο πρωτοφειλέτης με την *contracartula* αναλαμβάνει τη σχετική ευθύνη⁸⁵.

Η παραπάνω ανάλυση αφορά σε μεγάλο βαθμό τον τύπο του δανειστικού ομόλογου, όμως σε πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα εμφανίζονται και δανειστικές δικαιοπραξίες υπό τον τύπο της αμφοτεροβαρούς συμβάσεως. Τα παραδείγματα αυτά, δεν είναι πολλά και εντοπίζονται κυρίως σε νοταριακές πράξεις των δύο τελευταίων αιώνων της βενετικής κατοχής⁸⁶. Στις δικαιο-

Γεώργη, ἀπομένω εἰς ὅλα τ' ἄνωθεν ἐγγυητῆς καὶ πληροτῆς ...», 4/8/1552, Πέτρος Πατσιδιώτης, σσ. 118-119, αριθμ. 100· 31/7/1598, Τζώρτζης Τρωίλος, σσ. 153-154, αριθμ. 80 (σε περίληψη)· 30/5/1639, Αντρέας Καλλέργης, σσ. 101-102, αριθμ. 144 (σε περίληψη).

82. 24/3/1271, *Pietro Scardon*, σσ. 69-70, αριθμ. 185· 21/2/1539 (m.v. 1538), *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 10, αριθμ. 86· 30/12/1550, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 325-326, αριθμ. 348· 1/5/1640, *Αντρέας Καλλέργης*, σ. 117, αριθμ. 167 (σε περίληψη).

83. «... Manifestum nos Nicolaus, Iohannes et Laurencius Barbadico fratres ... quia recepimus a te Dominico Qualioto de Cloça ... yperpera .XV ½ que nobis dedistis pro utilitate nostrum suprascriptorum Iohannis et Laurencii ...», 9/5/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 212-213, αριθμ. 459· «Manifestum facimus nos Iacobus Mudacio dictus Bicho et Vicencius de Militibus habitatores Candide quia recepimus cum nostris heredibus a te Angelo Vasalo et tuis heredibus perpera .CL. que nobis dedisti pro utilitate mei suprascripti Iacobi solius ...», 9/4/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 6, αριθμ. 5· 23/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 50, αριθμ. 129· 25/11/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 169, αριθμ. 1061· 16/5/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 9, αριθμ. 26.

84. 18/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 267, αριθμ. 580· 9/4/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 7, αριθμ. 6· «... Dictus Franciscus facit cartulam dicto Nicolao de conservando eum indempnem ...», 23/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 50, αριθμ. 130· 18/10/1304, *Pietro Pizolo II*, σσ. 103, 104, αριθμ. 913, 914· 27/10/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 122, αριθμ. 957, 958· 16/3/1306, *Angelo de Cartura*, σ. 169, αριθμ. 437.

85. 17/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 266-267, αριθμ. 579 και 18/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 267, αριθμ. 580 (*contracartula*)· 4/5/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 17, αριθμ. 731 και 4/5/1304, *Pietro Pizolo II*, σσ. 17-18, αριθμ. 732 και 4/5/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 18, αριθμ. 733 (*contracartula*).

86. Από τους παλαιότερους νοταρίους μόνο ο *Pietro Scardon* ακολουθεί τον τύπο της δανειστικής σύμβασης: «... Marinus Barastro habitator in Candida dare tenetur Almerico de Feltro habitatori in eadem Candida per totum mensem octubris proxime [venturum hic] in dicta Candida yperpera in Creta currentia .C. que sibi causa amoris prestitit ...», Ιανουάριος 1271, *Pietro Scardon*, σ. 2, αριθμ. 3

πραξίες αυτές υπάρχουν σε γενικές γραμμές τα ίδια με τα δανειστικά ομόλογα στοιχεία: ταυτότητα οφειλέτη και δανειστή, ύψος και είδος της οφειλής, τρόπος καταβολής της και φυσικά ο έντοκος ή άτοκος χαρακτήρας της σύμβασης. Ειδοποιό διαφορά εν προκειμένω συνιστά η ενεργός παρουσία του συμβαλλομένου δανειστή.

Εδώ θα πρέπει ίσως να τονιστεί ότι στη νομική παράδοση της βενετοκρατούμενης Κρήτης παρ' όλο που οι αρχές απαιτούσαν νοταριακό ή ιδιωτικό έγγραφο για να προχωρήσουν σε οποιαδήποτε ενέργεια εναντίον του οφειλέτη, είναι φανερό, ότι και η προφορική συνομολόγηση μικρών κατά βάση δανείων δεν ήταν ασυνήθιστη⁸⁷. Έτσι στην πραγματικότητα υπάρχουν τρεις τρόποι για τη σύσταση ενός δανείου, είτε δηλαδή με νοταριακή πράξη, είτε με ιδιωτικό έγγραφο⁸⁸ είτε τέλος και προφορικά⁸⁹. Δεν είναι μάλιστα λίγες οι περιπτώσεις όπου στο ίδιο έγγραφο παρέχονται μαρτυρίες για προφορικές και γραπτές συμφωνίες, ενώ εξίσου συχνά τα μέρη σε μια δεύτερη φάση καταφεύγουν στο νοτάριο για την κα-

(πρβλ. επίσης *Pietro Scardon*, αριθμ. 9, 39, 286 κ.α.). Για τους μεταγενέστερους νοταρίους με συμβάσεις δανείου πρβλ. «*Per virtu del presente publico instrumento io Francesco Liondariti, canonico Cretense, confesso havere havuto et riceputo da voi reverendo miser pre Marino Lando, canonico Cretense, zecchini d' oro ... quali ho havuti per imprestido gratis...*», 14/3/1570, Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 188, αριθμ. 121· 13/3/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., σ. 175, αριθμ. 21· «... φανερόν ἔστω ὅτι ὁ εὐγενέστατος ἄρχος μισερ βιτζέντζο κορνάρος ποτὲ ἐκλαμπροτάτου μισερ ἀνδρέα ἤδωκε καὶ ἐσερβίρισε δανεικά διὰ χάριν φιλίας τοῦ κύρ μάρκο καὶ κύρ περάτζη ...», 12/12/1584, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 192, αριθμ. 39· 5/8/1605, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 307, αριθμ. 324· «... Ἐδεκί ὁ κύρ Νικολὸς Παπαγιάνόπουλος τοῦ ποταί Γαβρίλι δίδι τζι κερα-Ἐλενας Χορτατζοπούλας τοῦ ποταί Μαθίο Κοπανά ὁμπρὸς ἐμέν, τοῦ νοδαρ(ο), καὶ τῶν κατῶγεγραμμένων μαρτυρων υπερπυρα σιστ' ...», 30/3/1607, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 395-396, αριθμ. 430· 9/4/1644, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 109, αριθμ. 65 (σε περίληψη).

87. Σε αντίθεση με τις επιταγές του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου που επέβαλλε γραπτό τύπο σε παρόμοιες συναλλαγές βλ. σχετ. Παπαγιάννη, ό.π., 99-102· Παπαρήγα – Αρτεμιάδη, Η αναγκαστική εκτέλεση κτλ., 141-142.

88. «... quia de yperperis centum et viginti, que michi dare debebas, prout in una cedula, scripta manu tua ...», 11/11/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 28, αριθμ. 3· «... ἀπὸ τὰ ὁποία σοῦ ἐπόμενα ρῆστος τὰ ὑπέρπυρα ἑκατὸν δεκαέννέα, ἀπὸ ἓνα σκριτ(ο) γράμμα τῆς χέρας μου ...», 13/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 43-44, αριθμ. 50· 25/8/1636, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 36-37, αριθμ. 47 (σε περίληψη).

89. «... Manifestum facio ego Stephanus Sachlich, filius quondam Johannis Sachlich ... tibi Nicolote Juliano ... quia pro yperperis quinquangintaquinque, que dictus quondam pater meus tibi dare debeat sine carta ...», ±1348, van Gemert, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 85, αριθμ. 3.2· «... Φανερόν κάμνω ἐγώ, Περ(ο) Κρουσάρης ... ὅτι οἶδα σήμερον λογαριασμόν συμβιβαστικὸν μετὰ σένα, τὸν ἄρχων τῆς Κρήτης μισερ Περο Ντζορτζη, τοῦ ποτὲ μισερ Ἰερωνύμου, εἰς ὃ, τι μοῦ ἔδωκες χωρὶς γραφὴν ...», 11/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 130, αριθμ. 161.

ταχώριση και την περαιτέρω κατοχύρωση ενός προφορικού δανείου ή μίας οφειλής στηριζόμενης σε ιδιωτικό έγγραφο⁹⁰. Ενδιαφέρον παρουσιάζει σχετικά το παράδειγμα μιας τέτοιας πράξης, στην οποία συνυπάρχουν νοταριακά και ιδιωτικά έγγραφα. Ο Σαμπάτης Μπαρμπινιάς παραδίδει τον Απρίλιο του 1538 διάφορα ενέχυρα για την εξασφάλιση του εγγυητή του, αναφέροντας ότι τα δάνεια στα οποία εγγυήθηκε αποδεικνύονται το ένα με ιδιωτικό έγγραφο γραμμένο στα εβραϊκά και τα άλλα δύο με νοταριακές πράξεις⁹¹. Εξάλλου την ισχύ των προφορικών συμφωνιών επιβεβαιώνουν πολλές φορές και τα ίδια τα έγγραφα καθορίζοντας ότι ο δανεισμός ισχύει «... tam cum carta quam sine carta ...»⁹².

Όμως συνομολογήσεις δανείων δεν εντοπίζονται αποκλειστικά και μόνο στις σχετικές πράξεις. Ένας μεγάλος αριθμός δικαιοπραξιών εμπεριέχει άμεσα ή έμμεσα δανεισμό.

Πρώτα απ' όλα λοιπόν θα πρέπει να αναφερθεί μια ιδιαίτερη μορφή αγροτικής μίσθωσης, που εντοπίζεται κυρίως στις νοταριακές πράξεις του 14^{ου} και του 15^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τους όρους των πράξεων αυτών ο μισθωτής – χωρικός αναλαμβάνει την υποχρέωση να καλλιεργήσει συγκεκριμένη έκταση γης αποδίδοντας στον εκμισθωτή – γαιοκτήμονα ετήσια πρόσοδο⁹³. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω για τις δικαιοπραξίες αυτές είναι ότι στην πλειοψηφία τους⁹⁴ ενσωματώνουν είτε στην αρχή είτε στο τέλος του κειμένου αφενός ένα δάνειο του φεουδάρχη προς τον χωρικό και αφετέρου μία άλλη χρηματική παροχή, η οποία χαρακτηρίζεται ως

90. 28/2/1606 (m.v. 1605), Παναγιωτάκης, Ο ποιητής του Ερωτόκριτου κτλ., σσ. 302-303, αριθμ. Β1· 9/3/1644, *Μαρίνος Αρκολέος*, σσ. 84-85, αριθμ. 46 (σε περίληψη).

91. «... ἤγουμεν εἰς τοῦ μισερ Ντζουάν Γιαλινᾶ δουκάτα κορέντ(ε) ἔννενηντα δυὸ ἥμισυ, ὡσάν φένεται μὲ σκριτ(ο) εὐραϊκ(ὸ) τῆς χέρας μας, καὶ εἰς τοῦ μισερ Ντζόρντζη Πετροκόκκινου δουκάτα εὐδομηντα πέντε ἰντζήρκ(α), ρῆστος, ὡσάν φένεται μὲ ἰνστρουμεντ(ο) διὰ χειρὸς τοῦ κυρ Μιχαήλ Ντουγλ(ῆ), νοταρ(ίου) ... καὶ εἰς τοῦ κυρ Σταμάτη Λογοδέτη δουκάτα εἴκοσι πέντε ἢ τριάντα ρῆστος, ὡσάν φένεται μὲ ἰνστρουμέντ(ο) διὰ τούτ(ου) τοῦ νοταρ(ίου) ...», 24/4/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σσ. 164-164, αριθμ. 209.

92. «... totum id quod sibi dare debet Demetrius Ragnoni sine cartula ...», 7/5/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 2, αριθμ. 4· 28/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 207, αριθμ. 1154· ± 1348, van Gemert, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 85, αριθμ. 3.2· «... και με γραφαίς και χωρίς γραφών ...», 6/3/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σ. 12, αριθμ. 11· 8/4/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σ. 42, αριθμ. 44.

93. Για τις δικαιοπραξίες αυτές και τους ιδιαίτερους όρους τους βλ. σχετ. Μαλτέζου, Ο όρος «metacherissi» κτλ., 1135-1147. Πρβλ. επίσης Γάσπαρης, Γη και αγρότες κτλ., σ. 162 και υποσ. 91.

94. Έχουμε και παραδείγματα που δεν περιέχουν δάνειο 15/5/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 224, αριθμ. 490· 26/7/1304, *Pietro Pizolo II*, σσ. 54-55, αριθμ. 806· 6/12/1420, Μαλτέζου, Ο όρος «metacherissi» κτλ., 1145, αριθμ. 5· 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 38-39, αριθμ. 32.

«metacherissi» ή «μεταχείριση». Δάνειο και μεταχείριση άλλοτε συνυπάρχουν στην ίδια δικαιοπραξία⁹⁵ και άλλοτε παρουσιάζονται μεμονωμένα⁹⁶.

Εξίσου άξιες μνείας είναι οι ευρύτατα διαδεδομένες καθ' όλην τη διάρκεια της βενετοκρατίας προπωλήσεις αγροτικών προϊόντων⁹⁷. Με τις δικαιοπραξίες αυτές ο αγοραστής προκατέβαλε την αξία συγκεκριμένης ποσότητας αγροτικών προϊόντων, εξασφαλίζοντας κατά βάση χαμηλότερη από την τρέχουσα τιμή. Από τη μεριά του ο πωλητής-οφειλέτης ήταν υποχρεωμένος να παραδώσει τη συγκεκριμένη ποσότητα προϊόντων σε καθορισμένη προθεσμία, προμηθευόμενος με αυτόν τον τρόπο ρευστό εκ των προτέρων. Οι τυπολογικές ομοιότητες των πωλήσεων αυτών με τα δανειστικά ομόλογα είναι τόσο έντονες ώστε σε αρκετές περιπτώσεις συγχέονται με αυτά. Η ύπαρξη χρηματικού ποσού εύκολα μπορεί να εκληφθεί ως δάνειο, τα συναλλασσόμενα μέρη ως πιστωτής και οφειλέτης, ενώ από την όλη συναλλαγή δεν λείπουν ούτε η ενεχύραση της εσοδείας ούτε και οι γενικές υποθήκες για την παροχή ασφάλειας⁹⁸. Βέβαια στην πραγματικότητα μια προσεκτικότερη ανάγνωση του κειμένου παρόμοιων πράξεων όχι μόνο αναδεικνύει σε μεγάλο βαθμό την ουσιαστική τους διαφοροποίηση από μία πράξη δανείου⁹⁹, αφού απουσιάζει η

95. Μεταχείριση και δάνειο: 28/4/1419, Μαλτέζου, Ο όρος «metacherissi» κτλ., 1142-1143, αριθμ. 1 (σε περίληψη)· 17/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 78-79, αριθμ. 80. Πρβλ. επίσης το σχετικό πίνακα του Παραρτήματος.

96. Μόνο με δάνειο: 18/2/1300, *Pietro Pizolo*, σσ. 38-39, αριθμ. 72· 16/4/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 15-16, αριθμ. 32. Μόνο με μεταχείριση: 17/11/1366, Γάσπαρης Η γη και οι αγρότες κτλ., σ. 386, αριθμ. 12· 6/12/1420, Μαλτέζου, Ο όρος «metacherissi» κτλ., 1145, αριθμ. 5, (σε περίληψη)· 8/5/1646, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 481, αριθμ. 343 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης το σχετικό πίνακα του Παραρτήματος.

97. Τέτοιες πράξεις εντοπίζονται με μεγάλη ευκολία στα κατάστιχα όλων των νοταρίων: «... Manifestum facio ego Andreas Alexandro ... tibi Matheo Cutaioti ... quia recepi a te yperpera in Creta currentia octo, pro quibus quidem debeo tibi hinc usque ad dies quindecim mensis septembris proxime venturi tantum boni et puri musti, quantum ascendent suprascripta tua yperpera, computando illud ad retionem yperperorum undecim pro centenariorum mistatorum ...», 23/11/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 34, αριθμ. 15· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Μανόλ(ης) Λίτινος, υἱὸς τοῦ Λέου, οἰκῶν ἐν χωρ(ίῳ) Σελόπουλο, ὅτι ἔλαβα ἀπὸ σένα τὸν κυρ Δημήτρη Ράικον, δουκάτα κορέντε δυό ... διὰ νὰ ᾿μαι κρατημένος εἰς τὴν ἐρχόμενην βεντέμα ἀφμὲν μὲ ταῖς ἐξοδαῖς μου νὰ σοῦ δώσω ἀπ' αὐτὸ εἰς τὸν μαγκατζέν σου, κρασί λογάδο, μούστο, μύστατα φέρμ(α), πενήντα, εἰς πρέξιον συναλλακτικόν ...», 3/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 14-15, αριθμ. 13.

98. Αν και κάτι τέτοιο φαίνεται να εντάσσεται στη φόρμουλα της πράξης 11/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 130-131, αριθμ. 162· 12/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 135, αριθμ. 168.

99. Βλ. σχετ. Gallina ό.π., σσ. 34-40.

σχετική με το δανεισμό ορολογία¹⁰⁰, αλλά και αποδεικνύει το διαφορετικό σκοπό των μερών, που δεν είναι άλλος από την πώληση ενός μελλοντικού πράγματος. Στο κατάστιχο για παράδειγμα του Benvenuto de Brixano, ενός νοταρίου των αρχών του 14^{ου} αιώνα, οι σχετικές πράξεις χαρακτηρίζονται από τον εκδότη ως δάνεια¹⁰¹, παρά την απουσία στο κείμενό τους όρων σχετικών με το δανεισμό, γεγονός που κατά τη γνώμη μου τις καθιστά χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων προπωλήσεων. Ενδιαφέρον μάλιστα εν προκειμένω παρουσιάζει μια μικτή πράξη του ίδιου νοταρίου, η οποία συνιστά εν μέρει δάνειο και εν μέρει προπώληση, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την ειδολογική διάκριση ανάμεσα στις δύο δικαιοπραξίες και τον εντοπισμό των λεπτών τους αποχρώσεων¹⁰². Καλύτερη κατάσταση αντίθετα επικρατεί στην έκδοση του Franciscus de Cruce, ενός άλλου νοταρίου του 14^{ου} αιώνα, αφού οι προπωλήσεις προϊόντων διακρίνονται σαφώς από τα σχετικά δανειστικά ομόλογα¹⁰³. Ανάλογες φυσικά παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τις πιο πρόσφατες εκδόσεις ελληνόφωνων νοταρίων όπου οι εκδότες δυστυχώς δεν ακολουθούν πάντοτε τη βασική αυτή διάκριση¹⁰⁴.

Εξίσου διαδομένος το 13^ο και το 14^ο αιώνα είναι ο τύπος της συμμετοχικής εταιρείας, γνωστής και ως *commenda* ή *collegantia*. Η λειτουργία της πράξης αυτής και η εξέλιξη της τυπολογίας της, η οποία παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τις δανειστικές δικαιοπραξίες, έχει απασχολήσει επανειλημμένως τους ιστορικούς του δικαίου και ως εκ τούτου οποιαδήποτε περαιτέρω αναφορά προβάλλει περιττή¹⁰⁵. Στο ίδιο επίπεδο

100. Βλ. σχετ. Λ. Σκουζάκης, *Ο δεσμός της πώλησης στο δίκαιο της βενετοκρατούμενης Κρήτης, Με βάση δημοσιευμένα ελληνικά νοταριακά έγγραφα (1495-1650)*, Χανιά 2003 (= *Τάλως* II (2003)), σσ. 171-176 όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

101. Βλ. ενδεικτ. *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 27, 50 κ.α.

102. «... Manifestum facio ego Marcus Camboni ... quia recepi ... a te Cyrano Priculeno ... perpera .VI. quorum .IIIlor. michi prestitisti causa amoris et pro reliquis .II. tibi dare tantum de bono, novo et neto frumento Cretensi quantum ascendit dicta duo perpera ...», 1/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 28, αριθμ. 66· 6/5/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 36, αριθμ. 88.

103. Βλ. ενδεικτ. *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 14, 29 κ.α.

104. Πρβλ. και πάλι τις ανάλογες πράξεις από τα κατάστιχα του Μιχαήλ Μαρά ιδιαίτερα δε κάποιες μικτές πράξεις: 2/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 4, αριθμ. 2· 15/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 138, αριθμ. 172. Αντίθετα ο εκδότης του *Μιχαήλ Μαρά 149 Α'* χαρακτηρίζει τις προπωλήσεις ως δανειστικά ομόλογα, ενώ το ίδιο γίνεται και στην έκδοση του Πέτρου Πατσιδιώτη, όπου ένα μέρος του κατάστιχου αποτελείται από προπωλήσεις τυριού σε συγκεκριμένο άτομο – προφανώς έμπορο –, οι οποίες όμως χαρακτηρίζονται ως χρεωστικά ομόλογα. Βλ. ενδεικτ. *Πέτρος Πατσιδιώτης*, αριθμ. 101-118 κ.α.

105. Πλουσιότατη είναι η σχετική βιβλιογραφία: *Statuta Veneta*, λήμμα «collegantie» (σ. 37, όπου και οι σχετικές παραπομπές)· Μανίν, ό.π., σσ. 73-74· A. Sacer-

κινείται τέλος και το ναυτοδάνειο, μία δανειστική δικαιοπραξία με επαχθείς όρους και συμμετοχή του δανειστή στον κίνδυνο του ταξιδιού, η οποία παρουσιάζεται σταθερά στα κατάστιχα των κρητικών νοταρίων – έστω και με κάποιες αυξομειώσεις – καθ' όλη τη διάρκεια της βενετοκρατίας¹⁰⁶.

Η επί μακρόν μέχρι στιγμής αναφορά στον τύπο και τα στοιχεία των δανειστικών δικαιοπραξιών κρίθηκε απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας του ενεχύρου, που εν προκειμένω ενδιαφέρει. Στα πλαίσια λοιπόν αυτών των δικαιοπραξιών και με απώτερο σκοπό την καλύτερη και αποτελεσματικότερη εξασφάλιση του δανειστή, ο οφειλέτης αναγκαζόταν αρκετές φορές στην παράδοση ενός πολύτιμου κατά βάση αντικειμένου, το οποίο όχι μόνο «εκβίαζε» την προθεσμιακή αποπληρωμή του χρέους, αλλά και σε περίπτωση μη εξόφλησης καθιστούσε δυνατή την κάλυψη της οφειλής από την αξία του. Βέβαια μια τέτοια παροχή δεν συνοδεύει απαραίτητα όλες τις δανειστικές δικαιοπραξίες. Συχνά διευκρινίζεται στο κείμενο της πράξης ότι για την εξασφάλιση της οφειλής δεν υπήρξε παράδοση ενεχύρου αφού κάτι τέτοιο επιβάλλεται κάθε φορά από τις συνθήκες και κυρίως από την ανάγκη του οφειλέτη και τη διάθεση του δανειστή.

Εξάλλου και μία σκέψη συσχετισμού των ενεχύρων με τον έντοκο ή άτοκο χαρακτήρα του δανείου δεν απέδωσε ιδιαίτερους καρπούς. Αδιακρίτως και οι δύο μορφές δανείων εξασφαλίζονται με ενέχυρο, χωρίς να εντοπίζονται διαφοροποιήσεις. Άλλοτε δηλαδή τόσο ο άτοκος όσο και ο

doti, «La colleganza nella pratica degli affari e nella legislazione veneta», *Atti del Instituto Veneto delle Scienze, Lettere ed Arti* 59 (1899-1890), 1-13· A. Arcangeli, «La commenda a Venezia, specialmente nel secolo XIV», *Rivista italiana per le scienze giuridiche* 33 (1902), 31-32· G. Astuti, «Note sulla collegantia Veneta», *Studi di storia e diritto in onore di Arrigo Solmo*, τ. I, Milano 1941, σσ. 401-467· Angeliki Laiou, «Quelques observations sur l' économie et la société de Crète vénitienne (ca.1270-1305)», *Bizancio e l' Italia, Raccolta de studi in memoria di A. Pertusi*, Milano 1982, σσ. 185-193· Gallina, ό.π., 13-24· Giustiniana Miliardi O'Riordan, «La collegantia veneziana, elementi di diritto bizantino», *Byzantinische Forschungen* 17 (1991), 25-30· Δ. Γκόφας, «Εμπορικές επιχειρήσεις ελλήνων της Κρήτης γύρω στο 1300», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Χανιά 1991, σσ. 117-148 (= Δ. Γκόφας, *Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου των Συναλλαγών. Αρχαίου, Βυζαντινού, Μεταβυζαντινού*, Αθήναι 1993, σσ. 255-279).

106. Βλ. σχετ. Gallina, ό.π., 29-31· Δ. Γκόφας, «Θαλασσοδάνεια, Σερμαγιές, Βλησίδα. Τρεις μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια», *Ανάλεκτα Ναυτικού Δικαίου* 1 (1988), *Μνήμη Δημητρίου Μαρκιανού*, 287-311 (= Δ. Γκόφας, *Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου των συναλλαγών. Αρχαίου, Βυζαντινού, Μεταβυζαντινού*, Αθήναι 1993, σσ. 395-413). Πρβλ. επίσης Giustiniana Migliardi O' Riordan (επιμ.), *Tipologie di documenti commerciali veneziani, nolo, mutuo, prestito a cambio marittimo, colleganza: Atlante diplomatico*, Venezia 1988.

μη ενεχυρούχος χαρακτήρας του δανείου συνυπάρχουν¹⁰⁷, άλλοτε το άτοκο της δοσοληψίας δεν εμποδίζει καθ' όλου την παράδοση ενεχύρων¹⁰⁸ και άλλοτε τέλος τόκοι και ενέχυρα συνυπάρχουν στην ίδια δικαιοπραξία¹⁰⁹. Αντιθέτως η ύπαρξη εγγυητών φαίνεται να επηρεάζει την παροχή ενεχύρων. Στο σύνολο των δανειστικών δικαιοπραξιών, που εξετάστηκαν, εγγυητές και ενέχυρα δεν συμβαδίζουν κατά κανόνα. Προφανώς η δυνατότητα ικανοποίησης του δανειστή από την περιουσία του εγγυητή, κρινόταν από μόνη της ικανή για την εξασφάλισή του. Μόνο σ' ένα δεύτερο στάδιο όταν ο δανειστής στρεφόταν εναντίον του εγγυητή, τότε ο τελευταίος αναγκαζόταν να παραχωρήσει ενέχυρα εξασφαλίζοντας πλέον τη δική του οφειλή¹¹⁰.

Βέβαια στα πρωτόκολλα των λατινόφωνων νοταρίων δεν είναι πολλές οι περιπτώσεις δανείων με ενέχυρο. Στο κατάστιχο για παράδειγμα του Pietro Scardon, ενός από τους παλαιότερους σωζόμενους νοταρίους της Κρήτης (1271), δεν εντοπίστηκε καμία περίπτωση ενεχύρασης, παρ' όλο που ένα μεγάλο μέρος του πρωτοκόλλου αποτελείται από χρεωστικά ομόλογα. Ανάλογα ισχύουν και για τις πράξεις του κατά λίγα χρόνια μεταγενέστερου Benvenuto de Brixano, νοταρίου του οποίου και πάλι οι δανειστικές δικαιοπραξίες δεν συνδέονται στην πλειοψηφία τους με παραχώρηση ενεχύρων¹¹¹. Αντίθετα στα μεταγενέστερα κατάστιχα η παρου-

107. 18/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 169, αριθμ. 221· 4/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 8, αριθμ. 7· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Γεσταλ(ή)ς Τοδέσκος, Ἰουδαῖος ... ὅτι ἔλαβα σήμερον ἀπὸ σένα, τὸν κυρ Ἀνδρέα Σθυρὸν τοῦ ποτὲ κυρ Μιχάλ(η), δουκάτα βενέτικα, τζεκίνια χρυσᾶ εἰς χρυσάφι, καλὰ τοῦ ζυγιοῦ, τρία ἤγουν γ', τὰ ὅποια μου τὰ ἐδάνισες διὰ χάριν φιλίας, χωρὶς ἀμάχη ...», 15/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σ. 61, αριθμ. 60.

108. 24/6/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 71-72, αριθμ. 195· 30/9/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 84, αριθμ. 216· 25/3/1321, *Donato Fontanella*, σ. 225, αριθμ. 7· 8/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 47, αριθμ. 34· 10/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 125, αριθμ. 153· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Μεναχέμ Μουμιλιάν, εὐραῖος ... ὅτι χρεωστῶ ἐσένα του ρέμπι Γιχιέλ Τζαφαραδῆ, εὐραῖου, ὑπέρπυρα οὐδ' ... τὰ ὅποια ἐμένα ἐδάνισες ἀπὸ καιρόν, διὰ χάριν φιλίας, χωρὶς κανένα διάφορον καὶ διὰ ἀμάχη μου κρατῆς ταῦτα ...», 28/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 226-227, αριθμ. 228.

109. 3/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 257, αριθμ. 560· 3/9/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 178, αριθμ. 236· 12/1/1389, *Μανούσακας – van Gemert*, ό.π., 143, αριθμ. 39· 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σ. 137, αριθμ. 137.

110. «Ἐπιτρεπ(ω), ἤγουν κουμεσιον κάμνω ἐγὼ, Νικολέτ(ος) Χορτάτσης ... ἐσένα, τοῦ κυρ Πέτρ(ο) Τριαμάτη ... δια να μὲ ἐλευθερώσῃ ἀπο τὴν ἐγγῦσιν ἀποῦ τὸν ἐγγύδικα καὶ ἐπῆρε ἓνα μουλάρη ἀπὸ τὸν Μανολ(η) Χορτάτση, λεγόμενον Καραντινόν, ... ὁ ὁποῖος Μανόλ(η) Χορτάτσης, λεγόμενος Καραντινός, μὲ ἔσφιξεν ἐμένα ὡσὰν ἐγγυητὴν καὶ ἔδωκα του ἀμαχη μίαν κούπαν γιὰ δουκάτα πέντε καὶ ἐπλήρωσα δι' αὐτὸν καὶ ὄξοδαις τοῦ καστελιάνου μαρτζέλλ(ους) ὀκτῶ ...», 28/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 85-86, αριθμ. 104.

111. Σ' ένα σύνολο 72 δανειστικών δικαιοπραξιών (δεν συμπεριλαμβάνονται τα ναυ-

σία των ενεχύρων είναι κάτι παραπάνω από εμφανής και φαίνεται να επιβάλλεται από την ανάγκη για μία ουσιαστικότερη ασφάλεια των συναλλαγών. Εξάλλου η εικόνα της περιορισμένης χρήσης του ενεχύρου κατά τους πρώτους αιώνες, αλλοιώνεται σε μεγάλο βαθμό από παράπλευρες πληροφορίες. Έμμεσα ίχνη από τέτοιες συναλλαγές εντοπίζονται σε πολλές πράξεις, κυρίως δε στις διαθήκες, οι οποίες και αποτελούν τη δεύτερη σε σημαντικότητα πηγή πληροφόρησης για τη λειτουργία του ενεχύρου.

II. Διαθήκες

Στις διατάξεις λοιπόν τελευταίας βουλήσεως οι διαθέτες περιγράφοντας τα περιουσιακά τους στοιχεία δεν παραλείπουν να αναφέρουν τα ενέχυρα συγκαταλέγοντάς τα στην κληρονομία¹¹² και δίνοντας, ανάλογα με τις περιστάσεις, λεπτομερείς πολλές φορές εντολές στους κληρονόμους τους είτε για την ανάκτησή τους με την καταβολή των οφειλομένων ποσών¹¹³ είτε για την εξαργύρωσή τους από τους οφειλέ-

τοδάνεια και οι collegantiae) μόλις τρεις εξασφαλίζονται με ενέχυρο και άλλες τρεις με υποθήκη. Πρβλ. επίσης και τους σχετικούς πίνακες του Παραρτήματος.

112. «... Idcirco ego Bertucius Gradonico ... Item dimitto dicte uxori mee omnia alia sua dona que ad presens reperiuntur in domu mea et foris domum meam que sunt in pignore pro meo debito, quod debito est yperpera viginti ...», 16/6/1362, not. Michele de Ceca, Mc Kee, Wills κτλ., σσ. 822-823, αριθμ. 650.

113. «... Idcirco ego Iacomina, relictā Iohannis Longovardo ... Item habeo annulos III auri qui sunt in pignero, videlicet unum est Manoli Pispoli pro yperpera et similiter est cum dicto anulo cadhenellam .I. argenti cum coralo et duabus crucibus argenti. Alium est ataliare in manibus Marci Pauli pro grossis III. Tercius habet Eudhochia pro grossis duobus que est cum petra turchesca. Et quartum habet Agnes Çermana pro grossis duobus que habit petram smeraldam ...», 5/8/1324, not. Albertinus Maça, Mckee, Wills κτλ., σσ. 525-526, αριθμ. 404· «... Έγώ Γεώργιος De Cipris ... Έτι θέλω την βέργαν την χρυσήν και την βέραν την χρυσήν, ἅτινα δύο δακτυλίδια ἔχω ἐν ταῖς χερσὶ Λευὶ τοῦ ἱατροῦ διὰ τόσα χρήματα ὅσα φαίνεται γραφῇ κὺρ Πέτρου Ποσανέρη, δοθῶσιν αὐτῷ, καὶ τὰ παιδία μου λάβωσιν αὐτὰ καὶ ἔχωσιν ὡς ἴδια αὐτῶν πράγματα· ἔτι ἔχω ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Μωϋσέ γαμβροῦ τοῦ Ἰουδαίου Ἀταλιώτου, οὐχὶ τοῦ Μεχέρ, ἀλλὰ τοῦ ἐτέρου, μίαν κούπαν ὀνκίων ἕξ, διὰ δύο δουκάτα, ἥντινα λαβέτωσαν αἱ ἐμαὶ θυγατέρες, διδοῦσαι τὰ δύο δουκάτα, ἧτις ἔστω αὐτῶν ἴδια. Έτι ὁ Μιχάλης ὁ Κυπριώτης ὁ ἐργαστηριακὸς κρατεῖ μοι μίαν κούπαν ὀνκίων ἕξ διὰ ὑπέρπυρα ἐννέα, ὡς ἐγὼ λέγω, ἧτις ἔστω ταῖς ἐμαῖς εἰρημέναις θυγατράσι. Έτι κρατεῖ με εἰς ἐνέχυρον ὁ μαγιστρο-Κωνσταντῖνος Λαζαρίνη ὁ χρυσοχοὸς μίαν κούπαν ὀνκίων δ' καὶ ἐνὸς ἐξαγίου διὰ μαρτζέλια ιστ', ἧτις ἔστω τοῖς ἐμοῖς τέκνοις τοῖς ἀνωγεγραμμένοις ... Έτι κρατεῖ με ὁ Κύριλλος Γραδενίγος διὰ πλήρωμα ἐνὸς τεσταμέντου διὰ δουκάτον ἓν, μίαν κούπαν ὀνκίων γ' ἡμισην, ἅτινα ἔστωσαν ταῖς ἐμαῖς ρηθείσαις θυγατράσι δωσούσαις τὸ δουκάτον ...», 27/5/1497, Σάδας ὁ.π., σσ. 664-668, αριθμ. 9· «... ἐγὼ Ἐργῆνα Μπαρμπαρήγενα, χήρα τοῦ ποτὲ Μιχάλη ... Έτι θέλω νὰ δώσῃ ὁ λεγόμενος Κωνσταντῖς μαρτζέλους στ' νὰ ἐξαγοράσῃ

τες¹¹⁴. Μέσα από τις μαρτυρίες αυτές δίνεται μια πληθώρα πολύτιμων πληροφοριών για τις δανειστικές δικαιοπραξίες και περιγράφονται με λεπτομέρειες τα ενεχυραζόμενα αντικείμενα και η αξία τους¹¹⁵. Παράλληλα αποτυπώνεται με ικανοποιητικό τρόπο η όψη των δοσοληψιών, οι οποίες στο επίπεδο της καθημερινότητας φαίνεται να καθορίζονται από τις

ένα ρούχον ἀποῦ ἔβαλεν ὁ υἱός μου ὁ Τζαννῆς ἀμάχην, ἤγουν νὰ δώσει ἐκεῖνος τὰ ἄλλα δινέρια ἀποῦ ἐπῆρεν. Ἀκομὴ νὰ δώσῃ καὶ μαρτζέλους δ' ὁ λεγόμενος Κωνσταντὶς νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν Σγούρεναν τὸ δαπέδον μου, ἀποῦ μου κρατῇ ἀμάχην, καὶ αὐτὰ νὰ ἴνοι τοῦ λεγομένου Κωνσταντί ...», 19/7/1523, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 147-148, αριθμ. 78· «... ἐγὼ ἡ καλογρέα ἡ Καλὴ Γεράκοματοπούλα ... Ἀκομὴ καὶ ἡ κούπα ὅπου εὐρίσκεται εἰς τοῦ παπὰ Διμίτρι τοῦ Κυνιγοῦ, διὰ χρέος ἐδικόν μου, νὰ το πληρώσῃ ἡ ἀνωεῖρημένη μου ἀνεψιᾷ καὶ νὰ ἴνε ἡ κούπα δικί της ...», 22/4/1550, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 92-94, αριθμ. 68· 5/12/1645, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 378, αριθμ. 262 (σε περίληψη).

114. 26/7/1351, *not. Giovanni Gerardo*, McKee, Wills κτλ., σσ. 232-235, αριθμ. 182· «... Idcirco ego Anniça, uxor ser Nicolai Cavalaro ... Item dico esse verum quod dedi mutuo Heudochie Pandoladena yperpera octo et ego habui ab ipsa pro pignere dictorum yperperorum parvos auri duos, que Heudochia solvere debeat suprascripto meo commissario dicta yperpera octo ...», 8/3/1378, *not. Giovanni de Hugolinis*, McKee, Wills κτλ., σσ. 757-758, αριθμ. 595· «... ἐγὼ Ζαμπέτα Δεκατερίνα Ντεκορνάρο ... Ἀκόμῃ θέλω νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν ἐξαγοράσειν τὴν σάρτζαν μου τὴν παγονάτζαν ἀπὸ τοῦ κυρ Τζαννέτου Δεγόμπο διὰ μαρτζέλους ὀκτώ. Ἀκομὴ ταῖς μανίκαις μου ταῖς κίτριναις τζανουνένιες ἀπὸ τοῦ Βιτζέντζου Γόμπο διὰ μαρτζέλλους ἕξι ... Ἀκομὴ θέλω νὰ ἐξαγοράσῃς εἴ τι ἀμάχια ἔχω εἰς τῆς κερα Καλῆς τοῦ Κυπριώτη, τῆς γυναίκα, εἰς ὅ,τι τορνέσα τῆς χρεωστῶ ...», 30/3/1515, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 74-75, αριθμ. 43· «... κἀγὼ Μιχαήλ Τζουλίας Ντατσηρίγος ... Καὶ θέλω ὅπου δ' ἂν χρεωστῶ ἢ μετ' ἀμαχίων ἢ χωρίς, νὰ πλερωθοῦν οἱ δανισταὶ καὶ τὰ ἀμάχια νὰ ἴλθουν εἰς τῆς γυναικός μου τὰς χεῖρας ἢ καὶ τὰ χωρίς ἀμαχίων, νὰ πλερωθοῦν οἱ θέλοντες λαβεῖν παρὰ τῶν ὑπαρχόντων ...», 20/4/1517, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 82-84, αριθμ. 48· 18/1/1583, Κ. Μέρτζιος, «Κρητικά Συμβόλαια των χρόνων της Ενετοκρατίας», *Κρητικά Χρονικά* 19 (1965), 127-129, αριθμ. 61· 1/2/1633 (m.v. 1632), *Μαυρομάτης*, *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα* κτλ., σσ. 85-90, αριθμ. 7· 31/3/1646, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 303-305, αριθμ. 416 (σε περίληψη).

115. «... Idcirco ego Benedicta, relicta Dominici Gradonico ... Item sciendum est quod pro yperperis quatuordecim, que Campagnola, relicta Andree Quirino, debet michi dare, habeo ab ipsa pro pignore pelem unam grisam veterem ab epitochio femineo et peciam unam entimatis a lecto. Et pro ducatis auri novem michi debitis a Georgio de Molino habeo pro pingere cultram unam cendati. Et pro yperperis decem michi debitis a Barbo Barbo habeo pro pingere paria duo lintheaminum. Pro yperperis vero decem et octo michi debitis a Marco Goro preconne habeo pro pignere par unum sorcellorum auri. Et pro yperperis trecentis, que mutuavi Andree Pantaleo filio quondam Hemanuelis, et matris eius, habeo cartam sine pingere ...», 26/7/1351, *not. Giovanni Gerardo*, McKee, Wills κτλ., σσ. 232-235, αριθμ. 182· «... ἐγὼ Νικολὸς Πηγαδὰς τοῦ ποτὲ κῦρ Ἰωάννου λεγομένου Γρηζώτου ... Ἐτι ὁμολογῶ καὶ κρατῶ τοῦ Νικολοῦ Πηγαδά, τοῦ ἀνεψιοῦ μου, τὴν κοῦπαν αὐτοῦ τὴν ἄργυρον καὶ ἓνα κροτήρην στάνινον καθὼς φαίνετε διὰ τοῦ ποτὲ κυρ Ἀνδρέου Σοφιανοῦ τοῦ νοταρίου, θέλω νὰ τοῦ δοθοῦν αὐτὰ τοῦ εἰρημένου μου ἀνεψιοῦ χωρὶς νὰ πληρώσῃ τίβοτας ...», 13/9/1529, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 243-244, αριθμ. 135.

διαπροσωπικές σχέσεις των ατόμων και τη στάση τους απέναντι στο γεγονός του θανάτου. Στα πλαίσια αυτά και με δεδομένο το κυρίαρχο χρησκειυτικό συναίσθημα, δεν είναι ασυνήθιστη ούτε και η κληροδότηση από τους δανειστές των ενεχυρασθέντων αντικειμένων στους οφειλέτες, ως πράξη μετάνοιας και χριστιανικής ευποιΐας. Τα σχετικά παραδείγματα είναι πολλά και ως πρότυπα συμπεριφοράς φαίνεται να παραμένουν ισχυρά και να αναπαραγόνται καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Μία σύγκριση ανάμεσα σε διαθήκες του 14^{ου} και του 16^{ου} αιώνα, αρκεί για να πείσει σχετικά¹¹⁶.

III. Άλλες δικαιοπραξίες

Μαρτυρίες όμως για τα ενέχυρα δεν εντοπίζονται μόνο στα δανειστικά έγγραφα και στις διατάξεις τελευταίας βουλήσεως, αλλά και σε πολ-

116. «... Id circo ego Iacobus Cordeferro ... Item dimitto Laurencio Trivisano totum illud quod michi dare tenetur et reddatur sibi cultra quam ab eo habeo in pignore ...», 15/11/1330, *not. Andreas de Bello Amore*, McKee, Wills κτλ., σσ. 24-26, αριθμ. 20· 4/7/1343, *not. Alberto Palamonte*, McKee, Wills κτλ., σσ. 630-631, αριθμ. 491· «... Idcirco ego Praxia, monacha, relictā Georgii Prasino ... Item Herini Flabani tenetur michi dare grossos octo et habeo pro pignore iuppam unam ab homine et remitto ei grossos duos pro anima mea ...», 22/5/1362, *not. Giovanni Dario*, McKee, Wills κτλ., σσ. 801-802, αριθμ. 632· «... ἐγὼ Ἀννέζα Ὑαλεάδενα, γυνὴ τοῦ κῦρ Γεωργίτζη Ὑαλέα ... Ἐτι ἀφήμι τοῦ Στεφανὴ Βουρνιχὰ δουκάτον ἓνα διὰ τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ τὰ δύο ἀποῦ μοῦ χρωστεῖ, καὶ τὸ ζουπόνιν ἀποῦ τοῦ κρατῶ ἀμάχην θέλω δίδοντα τὸ ἓνα δουκάτον νὰ τοῦ δοθῇ. Ἐτι κρατῶ τῆς Ντιάνας Ροδίτησας εἰς ἓνα ταπέδον καὶ εἰς τὸ ροῦχον τῆς διὰ δουκάτα δύο ἀποῦ μοῦ χρεωστεῖ, θέλω νὰ πάρῃ αὐτὰ καὶ νὰ δώσῃ τὸ ἓνα δουκάτον καὶ τὸ ἄλλο ἀφήμι αὐτῆς διὰ τὴν ψυχὴν μου. Ἐτι λέγω καὶ κρατῶ τῆς νύμφης τῆς Εὐαγγέλαινας ζωνάρια δύο ἀργυρὰ διὰ δουκάτα ὀκτώ, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀφήμι αὐτῆς δουκάτα δ' διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ δ' νὰ δώσῃ νὰ πάρῃ τὰ ἀμάχια τῆς. Ἐτι κρατῶ μιᾶς χωριάτησας ἀμάχην προσκεφαλαδόψηδα τρία καὶ ἓνα ταυρομάντηλον διὰ ὑπέρπυρον α', καὶ ἀφήμι αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου. Ἐτι ἐτέρας χωριάτησας ἓνα ἀλυσίδην διὰ ὑπέρπυρον α' ἀφήμι αὐτὸ αὐτῆς διὰ τὴν ψυχὴν μου ...», 3/7/1528, *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 228-230, αριθμ. 125· «... ἐγὼ Τζάννα Τζενοπούλα ... καλογραία ... Ἐτι ἀφήμι διὰ τὴν ψυχὴν μου τοῦ Νικολοῦ καὶ τοῦ Ματεῖω καὶ τοῦ Σάνδρου, τῶν ἀδελφῶν τοῦ ποτὲ μισερ Φραγγέσκου Τζένου, τῶν ἐξαδέλφων μου, δουκάτα βενέτικα μδ', ἥγουν σαράντα ἐννέα, νὰ τὰ μοιράσουν ἀπὸ τρίτου, τὰ ὅποια δουκάτα τῶς ἐδάνεισα ἀπὸ καιρὸν περασμένον, ἥγουν αὐτουνῶν ὁμάδι καὶ τῆς κερα Κατερούτζας, τῆς μάννας τῶς, εἰς ἀμάχη ἀποῦ τῆς κρατῶ ἀπάνω εἰς αὐτά, ἥγουν κούπαις ἄργυρες πέντε βουλομέναις οἱ δύο μὲ τζενανιαῖς ἄρμαις καὶ αἱ τρεῖς σκλέταις καὶ δύο λουρία αντίγα μὲ τοὺς στύλους χωριάτικα καὶ δύο καδέναις χωρικαῖς ἄργυρες, οἱ κου-μεσάριοί μου νὰ δίδουν αὐτῶν τὰ λεγόμενα ἀμάχια καὶ νὰ μὴν πέρνουν ἀπ' αὐτῶν τὰ λεγόμενα δινέρια ...», 30/4/1523, *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 131-136, αριθμ. 71· 31/3/1646, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 303-305, αριθμ. 416 (σε περίληψη).

λά άλλα είδη δικαιοπρασιών. Μία προπώληση αγροτικών προϊόντων, η οποία ούτως ή άλλως όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παρουσιάζει στενές συγγένειες με τη δανειστική δικαιοπραξία –, συνοδεύεται αρκετά συχνά από την παραχώρηση ενεχύρου¹¹⁷. Με την ίδια λογική σε μία εκκαθάριση λογαριασμών ή σε μία νέα διευθέτηση παλαιότερου χρέους, παρουσιάζονται ενέχυρα ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες, που η αρχική συμφωνία δεν προέβλεπε κάτι τέτοιο¹¹⁸. Ενέχυρα επίσης παραδίδονται είτε για την εξασφάλιση οφειλής, από σύμβαση έργου ή εργασίας¹¹⁹, είτε για την εξασφάλιση του δανειστή από τον εγγυητή¹²⁰, η τέλος του εγγυητή από τον πρωτοφειλέτη¹²¹. Επίσης αρκετά διαδεδομένη πρακτική α-

117. «Manifestum facio ego Michael Rodova ... quia habui et recepi a te Constancio Cutaioti ... yperpera in Creta currentia quatuor, pro quorum lliquidemll medietate teneor tibi dare mensuras boni et puri frumenti merchadantis duodecim et pro alia medietate mensuras vene trigintaquatuor, hinc usque per totum mensem augusti proxime venturum, hic in Candida, salvas in terra, omni occasione remota. Tu vero habes a me pro suo signo et pignore sorcelum unum auri ponderis exagiorum trium et Karatorum decem et trium. Hec autem et cetera ...», 7/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 44, αριθμ. 29· 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162· 19/6/1603, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 192-193, αριθμ. 181· 12/2/1610, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 565, αριθμ. 647· 25/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 248, αριθμ. 320.

118. 7/12/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 181, αριθμ. 1089· «Manifestum facio ego Hermanuel Armachi ... tibi Xeno, iudeo, filio quondam Iosef ... quia pro tota solucione pene capitalis unius carte, scripture manu Petri Longo, notarii ... Et pro tua maiore securitate dictorum yperperorum septem tibi dedi et designavi pro tuo signo et pignore combothilicum unum auri ponderis exagiorum quatuor et karatorum undecim ...», 14/4/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 146, αριθμ. 185· 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162· «... καὶ δίδι τῆς καὶ μίαν κούπαν ἀργιρίν τῆς βούλας να τι κρατί ἀμάχι ...», 20/11/1609, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 554, αριθμ. 635.

119. Ακόμη και η αμοιβή σε μια ιδιότυπη σύμβαση έργου όπως είναι η πρόσληψη αντισκάρου μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για την παράδοση ενεχύρων. Βλ. σχετ. 15/4/1577, Θ. Δετοράκης, «Η αγγαρεία της θάλασσας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητολογία* 16-19 (1983-1984), 103-139 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά Μελετήματα* (1971-1994), Ηράκλειο 1996, σσ. 92-93, αριθμ. 11). Πρβλ. επίσης 22/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 13-14, αριθμ. 10.

120. 28/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 85-86, αριθμ. 104· 3/12/1606, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 382, αριθμ. 412.

121. 30/7/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 93, αριθμ. 252· 28/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 85-86, αριθμ. 104· «... Φανερὸν κάμνω ἐγὼ, Σαμπατ(η) Μπαρμπινιάς, ἰουδαῖος, υἱὸς τοῦ ρέμπι Ἡλία ... ἐσένα τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ ρέμπι Ἀβραχᾶ Παρμπινιά, πρεζέντε καὶ κοτέντος καὶ τῶν ἡμερῶν σου, ὅτι ἐσάστημεν σήμερον διὰ τὴν ἐγγύησιν ἀποῦ 'σε ἐγγυητῆς μου ἐσύ, ὁ λεγόμενος ρέμπι Ἀβραχᾶς ... διὰ τὰ ὁποῖα δουκάτα σοῦ 'δωκα διὰ ἀμαχην καὶ σημάδ(ιν) πετζᾶ βουβάλικα ἀνάλατα τῆς Πολ(ης) κε' ... Ἀκομῇ ἔδωκά σου καὶ πετζᾶ βουβάλικα τῆς Πολ(ης) ξερᾶ ιδ' ... Ἀκομῇ ἔδωκά σου καὶ κρασᾶ χοντρᾶ βουτζᾶ δέκα ... τὰ ὁποῖα οἶδες καὶ ἐμέτρισες καὶ ἐρετζηβέρισές τ(α) εἰς τὰ χέρια σου, καὶ ἐπαράλαβες καὶ τὰ κλυδιὰ τως ἀπὸ μένα

ποτελεί η ενεχύραση αντικειμένων ή ακόμα και η υποθήκευση ακινήτων για την εξασφάλιση της καταβολής του πιστωμένου τιμήματος σε μια αγοραπωλησία¹²². Παρόμοια παραδείγματα εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στις σχετικές πράξεις της ύστερης περιόδου¹²³, δείγμα ίσως της κρατούσας συναλλακτικής ανασφάλειας. Στο κατάστιχο του Μανόλη Βαρούχα, νοταρίου των αρχών του 17^{ου} αιώνα, ο οποίος δραστηριοποιείται στη ρεθεμνιώτικη ύπαιθρο, ενώ οι ούτως ή άλλως ελάχιστες συμβάσεις δανείου δεν εξασφαλίζονται με ενέχυρα, στο σύνολο σχεδόν των συναπτόμενων αγοραπωλησιών, το πιστωμένο τίμημα εξασφαλίζεται με την παροχή ενεχύρου, χωρίς μάλιστα πάντοτε να τίθενται σαφή χρονικά όρια για την αποπληρωμή του και την επιστροφή του αντικειμένου¹²⁴.

ὁμπρὸς τούτ(ου) τοῦ νοταρ(ίου) καὶ τῶν μαρτύρων, τὰ ὁποῖα σοῦ ἔδωκα νὰ τὰ κρατεῖς διὰ ἀμαχὴν καὶ σημάδη, ὅστε νὰ σὲ εὐγάλ(ω) καὶ νὰ σὲ ἐλευθερώσω ἀπὸ ταῖς λεγομέναις ἐγγῦσες ...», 24/4/1538, *Μιχαὴλ Μαρὰς 148 Β΄*, σσ. 164-165, αριθμ. 209.

122. 29/8/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 116-117, αριθμ. 319· 11/7/1305, *Angelo de Cartura*, σσ. 48-49, αριθμ. 126· «Manifestum facimus nos Bulcharo de Missina, iudeus, principalis, Belferaçius de Tripoli, iudeus, et Helias catellanus, iudeus eius pleçii ... tibi Marco Feraço ... quia pro precio et solucione librarum mellis trium millium quingentarum et septuaginta, quod michi suprascripto Bulcharo iudeo, dedisti et venedidisti, debemus tibi dare et deliberare yperpera in Creta currentia centum et sexagintaquatuor, hinc ad menses tres proxime venturos ... Et pro tua maiore securitate predictorum yperperorum tibi debimus et designavimus pro tuo signo et pignore perlas menutas ponderis unciam decemocto sum dimidio sine bussulo ...», 6/8/1339, *Franciscus de Cruce*, σσ. 165-166, αριθμ. 216· «...Ὁμολογῶ ἐγὼ Μαρκ(ος) Ἀλιμπραντὸς ... ὅτι δίδω καὶ πουλῶ ἐσένα τοῦ κυρ-Μάρκου Μικέλε ... τὸ μισό μου μερτικὸν ἀπὸ τὴν μισῇ βάρκα ἀπού ἔχα ἀγοράση ... διὰ δουκάτα κορέντε πέντε, νὰ ἔσε κρατημένος νὰ μου τὸ πληρώνεις εἰς πᾶσα μου ὄρεξιν καὶ θέλημα διὰ τοῦ γαστάλδω καὶ ἂ δὲν μοῦ ἀτεντέρης νὰ πουλῶ τὰ ἀμάχια σου ὅπου σοῦ κρατῶ, τὰ ὁποῖα εἶνιε μίαν κουπα ἀργυρῇ καὶ τρία δακτυλῆδια χρυσᾶ, διὰ τοῦ γαστάλδω ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδους σου, χωρὶς ἐναντίον ...», 22/1/1549, *Μιχαὴλ Μαρὰς 149 Α΄*, σσ. 21-22, αριθμ. 16· 2/9/1549, *Μιχαὴλ Μαρὰς 149 Γ΄*, σ. 216, αριθμ. 221· 20/4/1645, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 293, αριθμ. 218 (σε περίληψη).

123. Βλ. σχετ. Σκουζάκης, ὁ.π., σσ. 195-197.

124. 11/7/1305, *Angelo de Cartura*, σσ. 48-49, αριθμ. 126· «... Ἐγὼ ὁ Κόνστ(ας) ὁ Βαρτζάγγις ... Καὶ τὴν σήμερον σου ἔδωκα σημάδιν καὶ ἀμάχι, πάπλομα ἓνα εἰς υπέρ-πυρα λ' νὰ το κρατεῖς εἰς τέρμενον ἡμέρες ι', δια νὰ σου δώσω τα εἰρημένα υπερπυρα λ' ...», 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162· «... Εδεκὶ ὁ κυρ-Αλέξιος καὶ κυρ-Θίμις, ἀδελφοὶ Βλαστί ... θέλουν καὶ δίδουν καὶ πουλοῦν τιν πάρτεν τονε, το χοράφι ὅπου ἔχου ... καὶ γιὰ το ρέστος ὅς τα υπερπυρα λε', ὅπου ἦναι υπερπυρα κβ' ὦ, τον εδόκαν ἀμάχι νὰ κρατοῦ μίαν κούπαν ἀργιριν τις βούλας, ὅστε νὰ τονε δόσουν τα υπερπυρα κβ' ...», 16/3/1604, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 225-226, αριθμ. 223. Παρόμοιες πράξεις υπάρχουν αρκετές στο κατάστιχο ὁχι μόνο του Βαρούχα (*Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 73, 198, 620 κ.α.), ἀλλὰ καὶ ἄλλων συγχρόνων του νοταρίων (26/1/1549, *Μιχαὴλ Μαρὰς 149 Α΄*, σσ. 33-34, αριθμ. 28· «... Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἀλυσάνδρος Φουντάνας ... ὅτι χρεωστῶ ἐσένα τοῦ μαῖιστρο Ἰακουμ(ῆ) Παπαδόπουλου, μποτάρη

3. ΔΙΚΑΣΤΙΚΟ ΕΝΕΧΥΡΟ (PIGNUS GIUDICIALE)

Οι παραπάνω παρατηρήσεις αφορούν αποκλειστικά και μόνο τις περιπτώσεις συμβατικού ενεχύρου, όταν δηλαδή ο οφειλέτης με τη θέλησή του παραδίδει κινητό αντικείμενο σε δανειστή με σκοπό τη μελλοντική και ενδεχόμενη εξασφάλιση της αξίωσής του. Όμως αυτό δεν αποτελεί και το μοναδικό τρόπο δημιουργίας ενεχύρου. Οι νοταριακές πράξεις παρέχουν πληροφορίες για περιπτώσεις αναγκαστικής ενεχύρασης, όταν δηλαδή ο δανειστής προβαίνει σε δέσμευση περιουσιακών στοιχείων του οφειλέτη, πιέζοντας με αυτόν τον τρόπο την εξόφληση της οφειλής και έχοντας πάντοτε τη δυνατότητα να ικανοποιηθεί από την εκποίηση τους. Η χρησιμοποιούμενη από τα έγγραφα ορολογία στις περιπτώσεις αυτές ταυτίζεται με αυτή των συμβατικών ενεχύρων, γεγονός που καθιστά το θέμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Σύμφωνα λοιπόν με αυτά τα δεδομένα ο δανειστής με απόφαση του αρμόδιου δικαστηρίου¹²⁵ μπορούσε να προχωρήσει σε δέσμευση αντικειμένων του υπερήμερου οφειλέτη του, τα οποία ανάλογα με το είδος τους είτε τα σφράγιζε¹²⁶, είτε προέβαινε στην κατάσχεσή τους με σκοπό την εκποίηση και την ικανοποίησή του από το πλει-

υπέρπυρα ια' ... Άλοτρόπως νὰ πουλ(η)ς διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) τὴν κάπα, κόκινη βελάδ(α), ὁποῦ σοῦ ἔδωκα καὶ κρατῆς μου ἀμάχη ...», 2/9/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Γ'*, σ. 216, αριθμ. 221· 20/4/1645, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 293, αριθμ. 218 (σε περίληψη)).

125. Στην ύπαιθρο ανάλογες ενέργειες γινόταν μέσω του τοπικού καστελλάνου: «Ἐστον(α) καὶ ἐγὼ Μανόλ(ης) Κοροναῖος ... νὰ εὐρίσκομαι ἀμαχεμένος ἀπὸ τὸν μισερ Πέρ(ο) Ντζέν(ο), εἰς τὸν ὁποῖον μου ἀμαχεμόν μου ἐπῆρεν κάμποσα πρόβατα μὲ τὸν καστελιάνον καὶ ἐπούλησέ μου τα ...», 16/5/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σσ. 164-165, αριθμ. 165.

126. «Ἐστον(α) καὶ ἐσὺ ὁ παπᾶ κυρ-Μαννουῆλ Καραβέλας, ὡσὰν νικοκύρης καὶ εὐφημέριος τῶν δυὸ ἐκκλησιῶν, τῆς Κυρίας Γοργοπίκοος καὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, νὰ σετεντζιάρεις τὸν ποντο τοῦ τεσταμέντο τοῦ ποτὲ κυρ-Μαννουῆλ Σιμεσάρη, ἄνδρας ἐμένα τῆς Ἀννέζας, διὰ τὰ ὑπέρπυρα ἑκατὸν καὶ ἓνα σαραντάμερον καὶ ἓνα σαβατιάτικον καὶ χρυσάφι φύλα ἑκατόν, τὰ ὁποῖα ἤχεν ἀφήσει εἰς ταῖς ἄνωθεν ἐκκλησίαις μὲ τὸ τεσταμέντον του καμομένω διὰ τούτου τοῦ νοταρίου διὰ τὰ ὁποῖα μὲ ἀμάχευσε ἐμένα τὴν λεγομένην Ἀννέζα, τὴν γυναῖκα του καὶ ἐβούλωσε μου κάπια κρασᾶ, εἰς τὴν ὑπόδεσιν δὲν ἔχοντ(α) τὴν κομοντιτὰ νὰ σὲ πληρόσω ἐδᾶ, ἦλθα καὶ ἐπαρακάλεσά σε καὶ ἔδωκας θέλημαν διὰ καλοσύνην σου καὶ ἐξεβουλόσασί μου τὰ λεγόμενα κρασᾶ καὶ ἀκόντο τῶν ἄνωθεν οἶδαμεν εἰς ὅ,τι κρασᾶ καὶ τορνέσα σόχω δίδοντ(α) ἕως τὴν σήμερον καὶ μοντάρουν ὑπέρπυρα δώδεκα, τὰ ἐπίλοιπα τῶν ἄνωθεν λάσων ὀμπλεγαρίζομαι ντεράτω ἐγὼ ἡ ρηθεῖσα Ἀννέζα ... νὰ ἴμαι κρατημένη νὰ σοῦ τὰ δώσω ... εἰς δυὸ πᾶγες ...», 6/3/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 238-239, αριθμ. 253· 20/3/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 304-305, αριθμ. 326· «... ἔστοντας καὶ ὁ μισερ νικόλα λόγγος σὰν κρεδιδόρος νὰ ἐμάχεψε τὸν κύρ Τομάδο κορνάρο τοῦ ποτὲ κύρ μάρκο μὲ σετέντζια διὰ ὑπέρπ. ἑκατὸν δέκα ὡς φαίνεται στὴν καντζελαρία στάς κζ' τοῦ περασμένου διὰ τὸν ὁποῖον ἀμαχεμόν ἐβούλωσεν τὸ σπίτιν του ...», 4/10/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25.

στηρίασμα¹²⁷. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η περίπτωση μιας δευτεροβάθμιας δικαστικής απόφασης των αρχών του 16^{ου} αιώνα, με πρωταγωνιστή το γνωστό ποιητή Μαρκαντώνιο Φόσκολο¹²⁸. Το ιστορικό της υπόθεσης δεν ενδιαφέρει ιδιαίτερα, όμως από το περιεχόμενο της δουκικής απόφασης προκύπτει ότι ο ενάγων βασιζόμενος στην πρωτοβάθμια απόφαση των Signori di Notte και με την υποστήριξη του τοπικού καστελλάνου, είχε προβεί στην κατάσχεση διαφόρων αντικειμένων των εναγομένων προκειμένου να εξασφαλίσει με αυτόν τον τρόπο το πρόστιμό του. Δυστυχώς η απόφαση – που αθώνει εντέλει τους καταδικασθέντες – δεν παρέχει ιδιαίτερες λεπτομέρειες για τη διαδικασία κατάσχεσης, καθορίζοντας απλά την επιστροφή των ενεχύρων¹²⁹. Η επιβεβαίωση για την ορθότητα των ενεργειών αυτών διασταυρώνεται τόσο από τα καπιτουλάρια¹³⁰ όσο και από κάποιες νοταριακές πράξεις, στις οποίες παρόμοιο δικαίωμα του δανειστή συμφωνείται εκ των προτέρων και γίνονται όλες οι απαραίτητες προεργασίες για την ενεργοποίησή του¹³¹. Τέ-

127. 6/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 21-22, αριθμ. 23· 18/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 77-78, αριθμ. 79.

128. A. Vincent, «Η υπόθεση του γουρουνόπουλου και των τεσσάρων διάνων: μια νεανική περιπέτεια του Μαρκαντώνιου Φόσκολου», *Κρητολογικά Γράμματα* 15-16 (1999-2000), 73-77.

129. «... ha Sua Signoria Clarissima intimato detto signor Marc' Antonio di dover far restituire tutti li pegni tolti alli infrascritti senza spesa alcuna, et di più che debba dar ad ognuno di essi iperpiri 3 al giorno per essi giorni tre ...», 21/10/1616, Vincent, *Η υπόθεση του γουρουνόπουλου κτλ.*, 76-77.

130. Για τα καπιτουλάρια και τις εκδόσεις τους βλ. σχετ. παρακάτω υποσ. 151. Πρβλ. επίσης Σ. Θεοτόκης, «Τα καπιτουλάρια της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1298-1500)», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 4 (1940), 157-159 (στο εξής Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*).

131. «Ὁμολογῶ ἐγὼ Γεώργιος Στριάνος Μαυρογεώργης ... ὅτι χρεωστῶ ἐσένα τοῦ μισερ-Ἀνδρέα Καλωνᾶ, σιτάρι, ναῖον, κρητικόν, καθαρόν, μουζούρια κουμουλάρια ε', ἤγουν πέντε ... Ἀκομῇ ἐσάστημεν διὰ τὸ ἀμάχεμα ὁποῦ μου ἔκαμες διὰ τὰ ὑπέρπυρα δέκα ὁποῦ σοῦ χρεωστῶ ἀπὸ τὴν ὑπόδεσιν τοῦ μετοchioῦ ὁποῦ ἔχαμεν ἀντάμα καὶ ἔκαμες καὶ ἐγιαγερδίκασι μου τὰ ἀμάχια μου καὶ κάμνεις μου τέρμενω ἕως τῇ 15^ῃ τοῦ Ἰουνίου αἰμῆδ', νὰ τὸ ξεκαθαρίσωμεν μὲ τὴν καλοσύνην, ἀλέως νὰ σοῦ τὰ πληρώνω καὶ αὐτὰ διὰ τοῦ γαστάλδω καὶ νὰ μὲ ἀμαχεύεις πάλιν μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ἰνστρουμέντου σου τοῦ σοτοσκρίτ(ο) ...», 20/3/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 304-305, αριθμ. 326· «Κομεσιὸν κάμνω ἐγὼ Κοκόλ(ης) Ρουτζέρης ... ἐσένα τοῦ ἀφέντη μου, τοῦ μισερ Μάρκ(ο) Παραδείζου ... ὅτι θέλω ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὁμπρός, ὁδία μένα καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου, νὰ ἔχεις δύναμιν καὶ γεμάτην ἐξουσίαν γενεραμλμέντε, νὰ στρεντζέρης μὲ τὴν δικαιοσύνην τὸν μισερ Ἀνδρέα Τροιτζέλα, διὰ νὰ τοῦ πάρεις τὴν κούπα μου, τὴν ἀργυρῇ, ὁποῦ μὲ ἀμάχευσεν, χωρὶς νὰ πζέγω ...», 29/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 102-103, αριθμ. 104· «Κομεσιὸν κάμνω ἐγὼ Σταμάτ(ης) Γρηκὸς ... ἐσένα τοῦ μαῖστρο Ἀντών(η) Μονοβασώτη, λεγομένου Νταραβένα, μπουμπαρδάρ(η), πρεζέντε καὶ ἀτζετάρης, ὅτι θέλλω ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὁμπρός ὁδία μένα καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου

τοιες ενέργειες τις περισσότερες φορές λειτουργούσαν ως απειλή, δραστηριοποιώντας τους οφειλέτες, οι οποίοι προκειμένου να αποφύγουν την εκποίηση περιουσιακών τους στοιχείων, προέβαιναν σε διακανονισμό με το δανειστή καταβάλλοντας ένα μέρος του χρέους και παίρνοντας κάποια μικρή παράταση στην εξόφλησή του¹³². Τον ίδιο εξάλλου σκοπό φαίνεται να εξυπηρετούσε και η δυνατότητα του δανειστή, με τη σύμπραξη πάντα φυσικά των αρμοδίων αρχών, να φυλακίσει τον υπερήμερο οφειλέτη¹³³, ύστατο μέτρο πίεσης ώστε ο ίδιος ο οφειλέτης ή το οικογενειακό του περιβάλλον να κινηθούν σε ανεύρεση των οφειλομένων ποσών, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια για την απελευθέρωση του φυλακισμένου. Συγγενείς και φίλοι κάνουν ότι είναι δυνατόν συγκεντρώνοντας χρήματα, παραδίδοντας ενέχυρα, υποθηκεύοντας ακίνητα και βρίσκοντας νέους εγγυητές¹³⁴. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι μια υπόθεση από το κατάστιχο 149 Α' του Μιχαήλ Μαρά. Ο Βασίλης Κλαδίσκος είχε φυλακιστεί από το δανειστή του Στεφανή Λορέντζο μετά από αδυναμία εξόφλησης του χρέους του. Στην ανάγκη του αυτή ο Κλαδίσκος αποφασίζει να πουλήσει το σπίτι του για να εξοφλήσει, βρίσκοντας μάλιστα και αγοραστή. Όμως απαραίτητη προϋπόθεση για κάτι τέτοιο ήταν

να ἔχεις δύναμιν καὶ γεμάτην ἐξουσίαν, γενεραλμέντε, ἔτις ἐγὼ πρεζέντε ὡσάν καὶ ἀφέντε, νὰ πρετεντέρης νὰ πουληθοῦν ἐκίνα τὰ ἀμάχια τοῦ Μιχάλη [..., ὅπου ἔναι εἰς χεῖρας τοῦ γαστάλδ(ο), ὅπου τὰ ἔχωμεν ἀμαχεμένα μὲ τὸν σύντροφόν μου, τὸν κυρ Γρηγόριον Αναλήβαδον καὶ νὰ ρέτζηβέρης ἀπὸ τὸν λεγόμενον γαστάλδ(ο) ὅλλα τὰ στάμενα τοῦ μερτικοῦ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀκομῇ καὶ τῇ μισῇ μου βάρκα ὀπόχῳ ἀμάδη μὲ τὸν Ἀλιμπράντω καὶ νὰ σκορδ(έ)ρ(η)ς ὅλην τῆς τὴν οὐτιλητὰ τοῦ μερτικοῦ μου ...». 1/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σ. 8, αριθμ. 7· 2/8/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 21-22, αριθμ. 23.

132. «Ἐστόντ(α) καὶ ἐσὺ ὁ κυρ Γεώργ(ης) Κουτζουμπᾶς νὰ πέψης νὰ ἀμαχεύσης τὸν κυρ Μάρκ(ο) Τζαγγαρόπουλο, λεγόμενον Ἀρχαύλ(η), πατέρα ἐμένα τοῦ Γεώργ(η) Τζαγγαρόπουλου, ὁδιὰ δουκάτα εἰκοσι δύο ... διὰ τὸ ὁποῖον ἀμαχεμὸν ἦλθα καὶ ἔδωκά σου σήμερον ἐσένα τοῦ λεγομένου Κουτζουμπᾶ δουκάτα χρυσᾶ, τζεκίνια, πέντε ... καὶ διὰ μίαν σου καλοσύνην ἐπόμενες κοτέντος καὶ κάμνης μου τέρμενω ἕως ὅλον τὸν Ἰούνιον τὸν πρῶτον ἐρχόμενον ... Ἀλοτρόπως νὰ ἔνοι ὀμπλεγάδα σου, ἥτις τὰ λεγόμενα πρόβατα ὀπόχης ἀμαχεμένα, ὡσάν καὶ τὰ λεγόμενα ἀμπέλια καὶ ὁ καρπὸς τους νὰ σδέκεται εἰς ἐσένα ἢ τὰ πρόβατα νὰ πιάν(ης) νὰ τὰ πληρώνεσε ἢ νὰ μοῦ πέρν(ης) τὰ λεγόμενα ἀμπέλια, χωρὶς καμίαν κρῆσιν καὶ νὰ μᾶς γιαγέρν(η)ς ὅ,τι τορνέσα σόχωμεν, δίδοντ(α), λαουντάροντας τὸν λεγόμενον ἀμαχεμὸν ...». 28/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 225-226, αριθμ. 227· 4/10/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25.

133. Βλ. σχετ. *Statuta Veneta*, βιβλ. 6, κεφ. 14 (σσ. 88v/89r)· Ferro, ὁ.π., λήμμα «debitore» (τ. I, σ. 548).

134. 22/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, αριθμ. 312· 25/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, αριθμ. 320· 28/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 57-58, αριθμ. 55· 15/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 56-57, αριθμ. 56· 8/3/1644, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 83, αριθμ. 45 (σε περίληψη)· 29/1/1645, *Μαρίνος Αρκολέος*, σ. 241, αριθμ. 176 (σε περίληψη).

φυσικά η αποφυλάκισή του. Εμφανίζονται λοιπόν ενώπιον του νοταρίου δύο εγγυητές εξασφαλίζοντας το δανειστή και αναλαμβάνοντας την ευθύνη σε περίπτωση νέας υπερημερίας του οφειλέτη να τον παρουσιάσουν οι ίδιοι στη φυλακή¹³⁵. Παρόμοιες υποθέσεις εντοπίζονται πολύ συχνά στη νοταριακή πρακτική της ύστερης κυρίως περιόδου δηλώνοντας ως ένα βαθμό και την κρατούσα οικονομική ανασφάλεια.

4. Η ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Το ενεχυρασθέν αντικείμενο, κάτω από ομαλές συνθήκες, παραδιδόταν στο δανειστή, ο οποίος το κρατούσε μέχρι και την αποπληρωμή της οφειλής. Απώλεια του ενεχύρου στη φάση αυτή, έστω και από τυχαία αιτία, επέφερε την υποχρέωση για αποζημίωση του οφειλέτη στο ύψος της αξίας του απωλεσθέντος αντικειμένου¹³⁶. Η υλική αυτή παράδοση του ενεχύρου εξασφάλιζε το δανειστή και αποτελούσε την κυρίαρχη τακτική. Βέβαια σε ορισμένες περιπτώσεις, εάν κάτι τέτοιο επιβαλλόταν από το είδος του ενεχύρου, η σφράγιση και η παραλαβή από το δανειστή κλειδιών του χώρου φύλαξης των ενεχυρασθέντων αντικειμένων, μπορούσε να αντικαταστήσει την υλική παράδοση. Με τη λογική αυτή όταν το 1538 ο Σαμπάτης Μπαρμπινιάς ενεχυράζει για την εξασφάλιση του εγγυητή του, δέρματα και βαρέλια κρασιού, δεν προχωρεί στην παράδοση των ενεχύρων αλλά παραδίδει ενώπιον του νοταρίου τα κλειδιά των αποθηκών που φυλασσόταν¹³⁷. Στα ίδια πλαίσια εξάλλου φαίνεται να εντάσσονται και οι παρατηρούμενες περιπτώσεις παράδοσης με αντιφώνηση, συμφωνίας δηλαδή ότι το ενεχυρασθέν αντικείμενο δεν θα περιέλθει στο δανειστή αλλά θα παραμείνει στην χρήση του οφειλέτη¹³⁸. Χαρακτηριστικό εν

135. 18/3/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 290-291, αριθμ. 311· 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 291-292, αριθμ. 311α.

136. 21/11/1364, *Sentenze Civili*, σ. 5 αριθμ. 14 (σε περίληψη).

137. «... τὰ ὁποία μονταρ(ουν) ὄλλα πετζᾶ βουβάλικα μδ' καὶ κρασᾶ βουτζᾶ δέκα, τὰ ὁποία οἶδες καὶ ἐμέτρises καὶ ἐρετζηβέρισές τ(α) εἰς τὰ χέρια σου, καὶ ἐπαραλάβες καὶ τὰ κλυδιά τως ἀπὸ μένα ὁμπρὸς τούτ(ου) τοῦ νοταρ(ίου) καὶ τῶν μαρτυρων, τὰ ὁποία σοῦ ἔδωκα νὰ τὰ κρατεῖς διὰ ἀμαχὴν καὶ σημάδη ...», 24/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 164-165, αριθμ. 209.

138. «Manifestum facio ego Pereria relictā Marci Barastro ... quia ... recepi a te Tilla relictā Fini de Parlasso perpera .X. que michi prestitisti causa amoris a modo usque per totum mensem septembris et pro tua maiori securitate tibi do pro pignore et signo meum lectum de pennies qui cum sit in mea potestate ...», 16/6/1301, *Benvenuto de Brixano*, σ. 69, αριθμ. 185· «Manifestum facio ego Iohannes de Clugia faber ... quia recepi ... a te Marco Belo fabro habitatori dicte Candide et tuis heredibus perpera .X. que michi prestitisti causa amoris, tibi per hos duos terminus persolvenda, silicet medietatem hinc ad sex menses et inde ad alios .VI.

προκειμένω παράδειγμα αποτελούν οι αγοραπωλησίες βοοειδών ή υποζυγίων, στις οποίες αρκετά διαδεδομένη είναι η ενεχύραση του ίδιου του ζώου για την εξασφάλιση του πιστωμένου τιμήματος. Επειδή όμως σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η χρήση του ζώου αποτελούσε τον κύριο σκοπό της συναλλαγής, τα μέρη συνήθως προέβλεπαν την παράδοση του ζώου στον αγοραστή – οφειλέτη, ο οποίος και αναλάμβανε το σχετικό κίνδυνο της φύλαξής του¹³⁹. Τίποτε δεν αποκλείει βέβαια μία τέτοια συμφωνία να αποτελεί και ένα έμμεσο τρόπο καταστρατήγησης του απαγορευτικού κανόνα ενεχύρασης υποζυγίων και βοοειδών¹⁴⁰.

Ανεξάρτητα από τους παραπάνω διακανονισμούς, προσήκουσα αποπληρωμή σήμαινε την επιστροφή του ενεχύρου στον οφειλέτη, γεγονός που τα μέρη δεν παραλείπουν να μνημονεύουν στη σχετική εξοφλητική απόδειξη¹⁴¹.

menses reliquam medietatem, salva in terra. Et pro tua maiori securitate tibi do pro signo et pignore ancuçium .I., par .I. mantisum, paria tenaiarum .III. mai .II. et martela .II. cum .II. limis que, cum sint in mea potestate, in meo debent esse periculo, ita quod ea ante terminum et post accipere possis cum miso et sine miso curie sicut volueris et ea tenere donec fuerit tibi persolutum et vendere, alienare ...», 24/6/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 71-72, αριθμ. 195· «... Manifestum facio ego suprascriptus Marcus Storlamaça ... vobis suprascripto Petro Casso et Nicolao de Clugia ... Preterea vobis designo pro vestro signo et pignore pecudes ducentas quadragintas quas habeo in manibus meis ...», 21/9/1321, *Donato Fontanella*, σ. 246, αριθμ. 64.

139. «Manifestum facio ego Iohannes Cosiri ... quia recepi a te Paulo Aprino ... unum saumerium pro yperperis .VIII. que tibi dare debeo per totum mensem setembris proximum salva in terra. Set pro maiore tui securitate do et designo pro tuo signo ipsum sumerium qui est in mea custodia et periculo ...», 19/5/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 232, αριθμ. 509· 13/8/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 322, αριθμ. 710· «Manifestum facio ego Andreas Cantamesa ... quia recepi a vobis Iohanne Caliva et Petro Surentino ... unum bovem pro yperperis .XVI. que vobis solvere debeo per totum mensem setembris proximum salva in terra ... Set pro maiore securitate do et designo vobis pro vestro signum ipsum bovem ...», 8/11/1304, *Pietro Pizolo II*, σ. 142, αριθμ. 1000· 30/5/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 23, αριθμ. 57· 11/4/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 136, αριθμ. 168· 2/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 101, αριθμ. 121· «... ὀμπλεγάροντ(ά) σου καὶ τὸ λεγόμενω σομαρικὸν ...», 21/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σ. 11, αριθμ. 7· 19/9/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 250-251, αριθμ. 259.

140. Βλ. σχετ. *Statuta Veneta*, σ. 296v (Leggi Civili)· Ferro, ό.π., λήμμα «pegno» (τ. II, αριθμ. 412)· Μανίν, ό.π., σ. 69.

141. «Ὁμολογῶ ἐγώ, ὁ ρηθεὶς Μωσαν(ή)ς Γιαδός, ὅτι ἔλαβα τὰ λεγόμενα δουκάτα ἐννέα ἀπὸ σενα, τον λεγόμεν(ον) Νικολ(ὸ) Τζαγγαροπ(ου)λ(ο), καὶ ἔδωκα καὶ ἐγιαγιά σου τὰ λεγομενά σου ἀμαχ(ια) καὶ ἡ ἀντικρ(υ) γραφῇ ἔστω ἡλιομενη ...», 3/10/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 125, αριθμ. 153α· 2/8/1546, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 50-51, αριθμ. 14· «Σιγουριτὰν γεμάτην καὶ ἀννέκοφτην κάμνωμεν ἡμεῖς Ντζαννῆς Φουντοσχιάδης ... καὶ Μηνᾶς Χριστόφορος ... μουράροι καὶ Γεωργιλᾶς Φουλῆς τοῦ ποτὲ

Κάτι τέτοιο αποτελούσε την ομαλή αλλά ίσως όχι την πλέον συνηθισμένη εξέλιξη των πραγμάτων. Οι υπάρχουσες μαρτυρίες αποδεικνύουν ότι αρκετά συχνά ο οφειλέτης περιερχόταν σε κατάσταση υπερημερίας. Μία τέτοια καθυστέρηση έδινε το δικαίωμα στο δανειστή να ικανοποιήσει την αξίωσή του από το ενέχυρο, εκποιώντας το σε δημόσιο πλειστηριασμό¹⁴². Βέβαια ο πλειστηριασμός αποτελούσε την τελευταία φάση μίας αρκετά πολύπλοκης διαδικασίας, αφού ο δανειστής έπρεπε να εφοδιαστεί πριν απ' όλα με δικαστική απόφαση, η οποία θα αναγνώριζε την απαίτησή του ως νόμιμη και θα επέτρεπε την εκποίηση του ενεχύρου, καθορίζοντας και τις περαιτέρω διαδικαστικές λεπτομέρειες. Για την έκδοση μίας τέτοιας απόφασης ο δανειστής όφειλε να προσέλθει σε κάποιο από τα αρμόδια όργανα, προσκομίζοντας τα απαραίτητα αποδεικτικά έγγραφα της συναλλαγής, ανεξάρτητα εάν επρόκειτο για νοταριακή ή ιδιωτική πράξη. Προφορικά ενεχυρούχα δάνεια δεν ήταν δυνατόν να διεκδικηθούν με τη δικαστική οδό, αφού ο νόμος επέβαλλε το γραπτό τύπο ως μοναδικό αποδεικτικό μέσο¹⁴³. Μάλιστα οι αποδεικνυόμενες με νοταριακές πράξεις απαιτήσεις είχαν προτεραιότητα έναντι των αντίστοιχων ιδιωτικών εγγράφων¹⁴⁴.

μαϊστρο Κωνστ(αντῆ) καὶ Μαννέας Γαϊτάνης ... μαραγγοί ... ἐσένα τοῦ μισερ Πέρ(ου) Ντζέν(ου) ... εἰς δουκάτα κορέντε ὀκτῶ ... ὅπου ὁμολογοῦμεν καὶ ἐπαραλάβαμέν τα ἀπὸ σένα διὰ πλήρομά μας ... σὲ στρέφωμεν παντοτινᾷ ἀναῖπαμένον ... Ἀπὸ τὸ ἄλο μέρος ἐγὼ ὁ ρηθεῖς Πέρος Ντζέν ὁμολογῶ πῶς μοῦ ἐγιαγίρεται ἐσοῖς οἱ ἄνωθεν μαστόροι ὅ,τι ἀμάχια μοῦ ἐκρατεῖται διὰ τὴν ἄνωθεν ὑπόδεσιν ...», 6/2/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α΄*, σσ. 105-106, αριθμ. 107· 14/3/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α΄*, σ. 266, αριθμ. 285· «Ὁμολογῶ ἐγὼ ὁ ρηθεῖς Νικολ(ὸ) Τριαντάφυλλος, ὅτι ἔλαβα ὅλλα τὰ ἀμάχια μου, σοστὰ καὶ καλά, ὅ,τι μοῦ ἐκράτης ἐσὺ ὁ ρηθεῖς κυρ Νικολ(ὸ) Ἀνδρόνικος καὶ ἐπλήροσά σε ...», 11/3/1550, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β΄*, σσ. 11-12, αριθμ. 10α· 15/7/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Γ΄*, σ. 67, αριθμ. 66· «... Σιγουριτὰν γεμάτην καὶ ἀννέκοφτην κάμνω ἐγὼ Ἐργῆνα χήρα τοῦ ποτὲ κυρ Θεοδωρῆ Ἀμαδιανοῦ ... ἐσένα τοῦ ρέμπι Ἀβραχᾶ Μοσχᾶ, Ἰουδαίου, τοῦ ποτὲ ρέμπι Γιχιέλ ... ὅτι ἔλαβα ἀπὸ σένα ἐκίνω τὸ καβάδη μου λόντρα, ὅπου σοῦ ἔχα φέρη ἀπὸ καιρὸν διὰ ἀμάχη διὰ τὰ δουκάτα κορέντε δυὸ ἥμισυ ὅπου μοῦ ἔχες δώση δανικᾶ ...», 15/7/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Γ΄*, σ. 67, αριθμ. 66· 2/9/1559, Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ., 262, αριθμ. 10· 29/3/1642, *Αντρέας Καλλέργης*, σ. 178, αριθμ. 251 (σε περίληψη).

142. Για τη λειτουργία των πλειστηριασμών στο γραφειοκρατικό σύστημα της Βενετίας βλ. ενδεικτ. Φ. Μπαρούτσος, «Dominica Mattina che si fanno gli incanti ...» Αφετηρία για μια έρευνα», *Εῶα καὶ Εσπέρια* 3 (1996-1997), 149-150· Brunehilde Imhaus, «Enchères des fiefs et vignobles de la republique vénitienne en Crète au XIV siècle», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 41 (1974), 195-210. Πρβλ. επίσης Γ. Πλουμίδης, «Το τετράδιο 4 (1495-1498) των Δημοσίων Πλειστηριασμών από το Αρχεῖο του Δούκα της Κρήτης», *Πεπραγμένα του Γ΄ Διεθνούς Κρητολογικῶν Συνεδρίου*, τ. Β΄, Αθήνα 1974, σσ. 280-290, όπου όμως αναφέρεται στην ενοικίαση ακινήτων μέσω πλειστηριασμού.

143. Βλ. σχετ. Μπαρούτσος, *ό.π.*, 154.

144. Βλ. σχετ. Ferro, *ό.π.*, λήμμα «chirografi» (τ. I, σσ. 383-384).

Από την κατάθεση αυτή μέχρι και την εκδίκαση της υπόθεσης, παρέχεται στον οφειλέτη περίοδος χάριτος¹⁴⁵, δίνοντας του τη δυνατότητα να πετύχει ένα νέο διακανονισμό της οφειλής του και να αποφύγει την εκποίηση του ενεχύρου, το οποίο τουλάχιστον σ' αυτή τη φάση της διαδικασίας δεν ήταν απαραίτητο να παραδοθεί στις αρχές¹⁴⁶. Ίχνη από την απόπειρα παρόμοιων διακανονισμών εντοπίζονται αρκετά συχνά στη νοταριακή πρακτική. Ο οφειλέτης προκειμένου να αποφύγει ή έστω να καθυστερήσει τον πλειστηριασμό προσπαθούσε να πετύχει μια νέα συμφωνία με το δανειστή, άλλοτε καταβάλλοντας ένα μέρος του δανείου και άλλοτε παραδίδοντας καινούργια ενέχυρα¹⁴⁷.

Μετά την πάροδο της χαριστικής προθεσμίας, συνήθως μηνιαίας και ανανεούμενης με παρέμβαση του Δούκα, το καθ' ύλην αρμόδιο δικαστήριο επιλαμβανόταν της υπόθεσης και αφού εξέταζε το βάσιμο της απαίτησης του ενάγοντος, εξέδιδε δικαστική απόφαση, με την οποία καθοριζόταν η εκποίηση του ενεχύρου σε δημόσιο πλειστηριασμό.

Η προβλεπόμενη αυτή διαδικασία ή τουλάχιστον κάποιες επιμέρους φάσεις της, ήταν δυνατό να παρακαμφθούν και πάλι με συμφωνία των μερών. Αρκετές είναι οι περιπτώσεις για παράδειγμα, που εκ των προτέρων παρέχεται το δικαίωμα στο δανειστή να προβεί στην εκποίηση του ενεχύρου, χωρίς να προηγηθεί η απαραίτητη γνωστοποίηση στον οφειλέτη¹⁴⁸.

145. Βλ. σχετ. Μπαρούτσος, ό.π., 154. Πρβλ. επίσης Ferro, λήμμα «pegno» (τ. II, σσ. 413-414)· Μανίν, ό.π., σ. 68.

146. 13/2/1370, *Sentenze Civili*, σ. 44, αριθμ. 188 (σε περίληψη).

147. «Ομολογῶ ἐγὼ Μεναχέμ Μουμιλιάν, εὐραῖος ... ὅτι χρεωστῶ ἐσένα του ρέμπι Γιχιέλ Τζαφαραδῆ, εὐραῖου, ὑπέρπυρα οὐδ', ἤγουν εὐδομήντα τέσσερα, τὰ ὅποια ἐμένα ἐδάνισες ἀπὸ καιρόν ... καὶ διὰ ἀμάχη μου κρατῆς ταῦτα, ἤγουν ἓνα ταπέδ(ο) καὶ ἓνα παγγάλ(ι) μικρῶ καὶ ἓνα μπερνούζω κόκιν(ο), στιμένω καὶ δυὸ φουστάνια ἄσπρα, ὄλλα τριμένα καὶ ἓνα σπαδῆ καὶ μιᾷ σοτονέλα, μεντζοπάνη κίτριν(ο), χωρὶς κάσ(ο), τὰ ὅποια μού 'χες κάμη πρεζέντε εἰς τὸ ὀφίτζιον Ρομαϊκ(ὰ) διὰ νὰ πουληθοῦν νὰ πληρωθ(ῇ)ς καὶ ἐγὼ σὲ ἐπαρακάλεσα καὶ διὰ καλοσύνην σου μοῦ κάμνης τέρμενω ἓνα μῆνα, πρῶτον ἐρχόμενον, ἃ δὲν σοῦ τὰ πληρόσω ἕως τότε ... νὰ τὰ πουλῆς τὰ ἄνωθεν, νὰ πληρώνεσε ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδους μου, χωρὶς ἐναντίον. Ξεκαθαρίζοντ(α) καὶ διατῆ ἀπὸ τὴν ἀρχῇ ὅπου μοῦ 'καμες τὸ λεγόμενον πρεζέντε σου ἐχρεώστου ὑπέρπυρα εὐδομήντα τέσσερα, ὅμως ἔδωκά σου ὑπέρπυρα ἑνδεκα καὶ ἐσὺ μοῦ ἔδωκες καὶ ἔστρεψές μου ἓνα ροῦχω μαῦρω, ὅπου μοῦ ἐκράτης ...», 28/5/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σσ. 226-227, αριθμ. 228· 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162.

148. «Manifestum facio ego Thomas Russelli ... tibi Petro de Rogerio ... quia pro precio et solucione duorum bovium, quos michi dedisti et vendidisti, debeo tibi dare et solvere yperpera in Creta currentia quadraginta duo, hinc per totum mensem septembris ... et pro sua maiore securitate debiti suprascripti tibi do et designo pro tuo signo et pignore suprascriptos boves quos intrmittere possis sine contradictione alicuius persone pro solvendo debitum suprascriptum ...», 11/4/1339,

Πρέπει εδώ ίσως να τονιστεί ότι η απονομή της δικαιοσύνης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη γινόταν από ένα περίπλοκα οργανωμένο σύστημα δικαστηρίων, τα οποία επανδρωνόταν όχι από επαγγελματίες δικαστές, αλλά από Βενετούς και Κρητικούς ευγενείς¹⁴⁹.

Βασική πηγή για την οργάνωση των δικαιοδοτικών οργάνων συνιστούν τα *Capitolari di Candia*, ο εσωτερικός δηλαδή κανονισμός λειτουργίας των δημόσιων αξιωματούχων του Βασιλείου της Κρήτης¹⁵⁰. Ο αρχικός πυρήνας του οργανισμού αυτού ανάγεται στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, ενώ στη συνέχεια στο κείμενο ενσωματώθηκαν διάφορα διατάγματα, στα πλαίσια διασαφηνήσεων και προσπαθειών προσαρμογής του στις τρέχουσες κάθε φορά εξελίξεις. Δυστυχώς οι σχετικές εκδόσεις είναι ελλιπείς¹⁵¹ και απομονώνουν συγκεκριμένα κομμάτια δίνοντας μια αποσπασματική άποψη του υπαλληλικού αυτού κώδικα¹⁵². Βέβαια μια ανάπλαση του κειμένου με τις προσθήκες του, ξεπερνάει κατά πολύ τα ερευνητικά όρια της παρούσας μελέτης και γι' αυτό το ενδιαφέρον θα περιοριστεί αποκλειστικά και μόνο στα σχετικά με το θέμα του ενεχύρου χωρία.

Σύμφωνα λοιπόν με τα *Capitolari* αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα για την εκδίκαση υποθέσεων ενεχύρων και τη δημόσια εκποίηση τους είναι: οι *Giudici del Proprio*¹⁵³, οι *Signori di Notte*¹⁵⁴, οι *Giudici del Pro-*

Franciscus de Cruce, σ. 136, αριθμ. 168· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἰωάννης Εὐδαιμονοῦ Ἰωάννης ... ὅτι χρεωστῶ νὰ δώσω καὶ νὰ πληρώσω ἐσένα τοῦ μισερ-Θεοδῶρου Λουμπάρδου ... δουκάτα κορέντε κβστ' (ἥμισυ) ἤγουν εἴκοσι δύο ἥμισυ, τὰ ὁποῖα εἰσὶν πρέξιον τριῶν βουτζῶν κρασῶν μποτάδων ... τὰ ὁποῖα δουκάτα κορέντε κβ' (ἥμισυ), τὸ μοντάρισμάν τως, νὰ ᾖμαι κρατημένος νὰ σοῦ τὰ πληρώσω ἕως ἄλλον τὸν Ἰούλλιον τὸν πρῶτον ἐρχόμενον ἀφμθ', ἀλλοτρόπως νὰ πουλῆς διὰ τοῦ γαστάλδω χωρὶς νὰ μοῦ κάμνης καμίαν ἰντιματζιὸν ταῦτα τὰ ἀμάχια ὁποῦ σοῦ ᾔδωκα καὶ κρατῆς μου ...», 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 33-34, αριθμ. 28.

149. Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 121-124.

150. Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 115-124.

151. Τα καπιτουλάρια υπάρχουν σε τρεις διαφορετικές εκδόσεις καμία από τις οποίες δεν περιλαμβάνει ολόκληρο το κείμενο: E. Gerland, *Das Archiv des Herzogs von Kandia im Königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Strassburg 1899 (στο εξής Gerland)· E. Barbaro, *Legislazione Veneta, I capitolari di Candia*, Venezia 1940 (στο εξής Barbaro)· Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 114-175.

152. Με τη λογική αυτή ο Gerland εξέδωσε μόνο τα αναγόμενα στο 13^ο αιώνα χωρία. Βλ. σχετ. Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 117, 124.

153. Όργανο που στην Κρήτη ενσωμάτωνε τις αρμοδιότητες δύο διαφορετικών οργάνων της Βενετίας των *Proprio* και των *Esaminador*. Βλ. σχετ. *Statuta Veneta*, λήμμα «*Giudici del proprio*» και «*Giudici d' esaminador*» (σσ. 72-74, όπου και οι σχετικές παραπομπές)· Ferro, ό.π., λήμμα: «*Proprio*» (τ. II, σ. 548) και «*Esaminador*» (τ. I, σσ. 683-685)· N. Karapidakis, *Administration et milieux administratifs en Crète vénitienne (XVIe siècle)*, Paris 1983, σσ. 202-205.

154. Για τις αρμοδιότητές τους βλ. σχετ. *Statuta Veneta*, σ. 144, λήμμα «*Signori*

sopio¹⁵⁵ οι Castellani¹⁵⁶ και φυσικά οι Gastaldi Ducali¹⁵⁷. Η εμπλοκή όλων αυτών των οργάνων στις υποθέσεις ενεχύρων είναι κάτι παραπάνω από εμφανές και τα καθήκοντα τους καθορίζονται με πολλές λεπτομέρειες, δηλώνοντας πιστεύω ως ένα βαθμό τη σημασία και τη συχνότητα των υποθέσεων ενεχυρασμού. Η ανάπλαση όλου αυτού του πλέγματος διαδικασιών για το κάθε ένα από αυτά τα όργανα ξεχωριστά θα οδηγούσε αναγκαστικά σε επαναλήψεις, γι' αυτό και κρίνεται σκόπιμη μια συνολική αναφορά, στην οποία όποτε είναι απαραίτητο θα τονίζονται οι ιδιαιτερότητες και οι διαφορές. Ανάλογα λοιπόν με ένα μεγάλο φάσμα κριτηρίων όπως το ύψος της απαίτησης, η αξία του ενεχυρασθέντος αντικειμένου, η αιτία της ενεχύρασης, η δρησκευτική ταυτότητα ή η καταγωγή των εμπλεκόμενων μερών ή τέλος ο τόπος κατοικίας τους, το κάθε όργανο επιλαμβάνεται τις υποθέσεις της αρμοδιότητάς του. Με τη λογική αυτή και σε συνδυασμό με τις παρεχόμενες από τα Statuta Veneta πληροφορίες, οι Signori di Notte ήταν υπεύθυνοι για ενέχυρα από οφειλές εκμίσθωσης ακινήτων και χρεωστικά ομόλογα¹⁵⁸, οι Giudici del Proprio για τα ενέχυρα των συμβάσεων δανείου και τις σχετικές διαφορές όταν τουλάχιστον ένα από τα ενδιαφερόμενα μέρη ήταν λατίνος¹⁵⁹, οι Giudici del Prosopio για υποθέσεις κινητής περιουσίας¹⁶⁰, ενώ οι καστελλάνοι με την τοπική τους αρμοδιότητα εκδίκαζαν υποθέσεις ενεχύρων, των οποίων οι εμπλεκόμενοι κατοικούσαν στη διοικητική τους περιφέρεια.

Ανάλογα λοιπόν με την καθ' ύλην αρμοδιότητά του, το κάθε δικαστικό σώμα επιλαμβανόταν των αντίστοιχων υποθέσεων και εφόσον οι ισχυρισμοί του ενάγοντος κρινόταν βάσιμοι, διέτασσε την εκποίηση του ενεχύρου σε δημόσιο πλειστηριασμό. Για τη διενέργειά του υπεύθυνο και πάλι ήταν το αντίστοιχο δικαστικό σώμα, που εξέδωσε την απόφαση¹⁶¹. Την όλη διαδικασία συνεπικουρούσαν οι γραφείς του δικαστικού σώματος και φυσικά οι γα-

di Notte»· Ferro, ό.π., λήμμα «Signori di Notte» (τ. II, σ. 414)· Karapidakis, ό.π., σσ. 186-196.

155. Όργανο που στην Κρήτη ενσωμάτωνε τις αρμοδιότητες δύο διαφορετικών οργάνων της Βενετίας των giudici di Petitione και των Giudici di Mobile. Βλ. σχετ. Statuta Veneta, λήμμα «giudici di petitione» και «giudici di mobile» (σσ. 70-72 και 75)· Ferro, ό.π., λήμμα «Mobile» «Petizione» (τ. II, σσ. 276, 431-432)· Karapidakis, ό.π., σσ. 205-208.

156. Βλ. σχετ. Karapidakis, ό.π., σσ. 214-218.

157. Για το όργανο αυτό και τις αρμοδιότητες του βλ. παρακάτω υποσ. 189.

158. Statuta Veneta, Corretioni 9 (14/9/1586 – 272v/273r).

159. Statuta Veneta, Consulta ex Auctenticis 44 (σσ. 162v-164r). Πρβλ. επίσης Karapidakis, ό.π., σ. 203· Μπαρούτσος, ό.π., 150.

160. Statuta Veneta, Statuta Iudicium Petitionum (σσ. 133v/134r)· Karapidakis, ό.π., σσ. 205-208.

161. Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 127 (σε περίληψη), για τους prosopii.

στάλδοι της δουκικής γραμματείας. Ο νόμος και σε αυτή τη φάση έδινε μία συντομότερη προδεσμία για συμβιβασμό, η οποία αρχικά ήταν τρεις ημέρες, στα τέλη δε του 14^{ου} αιώνα τροποποιήθηκε σε οκτώ, μ' ένα διάταγμα του Δούκα Donato Mauro¹⁶². Παραδείγματα από τέτοιους συμβιβασμούς εντοπίζονται εύκολα στα κατάστιχα των νοταρίων και δείχνουν ότι και μετά την ενεργοποίηση της διαδικασίας ήταν δυνατόν με τους κατάλληλους χειρισμούς να αποφευχθεί ο πλειστηριασμός και να σωθεί το ενεχυρασθέν αντικείμενο¹⁶³. Με την πάροδο και της προδεσμίας αυτής άπραχτης, ετίθετο σε ενέργεια ο μηχανισμός εκποίησης. Σύμφωνα με το παραπάνω διάταγμα, αλλά και σε συνδυασμό από παράπλευρες πηγές, οι πλειστηριασμοί διεξάγονταν πάντοτε τις Κυριακές, μπροστά στη Loggia, στην πλατεία της εκκλησίας του Αγίου Μάρκου¹⁶⁴, περιοχή που πρέπει να ταυτιστεί με την platea των κειμένων¹⁶⁵, και όπου αργότερα γινόταν και οι πλειστηριασμοί του Monte di Pietà¹⁶⁶. Τα καπιτουλάρια περιέχουν αρκετές οδηγίες σχετικά, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν όχι μόνο την απρόσκοπτη διεξαγωγή και την απαιτούμενη νομιμότητα της όλης διαδικασίας, αλλά και να διασφαλίσουν τα εκποιούμενα αντικείμενα από τυχόν λαδροχειρίες τόσο των δικαστών όσο και των κατώτερων υπαλλήλων.

Κατ' αρχάς λοιπόν ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στη φύλαξη των προς εκποίησης ενεχύρων. Ο ενεχυρούχος δανειστής ή ο οφειλέτης, που παρέδιδαν το ενέχυρο όφειλαν να παίρνουν σχετική απόδειξη παραλαβής, στην οποία μάλιστα έπρεπε να γίνεται και περιγραφή του αντικειμένου¹⁶⁷. Τα παραδοθέντα ενέχυρα φυλάσσονταν μέσα σε ειδικό κιβώτιο, τα κλειδιά του οποίου κρατούσαν οι δικαστές και ανοιγόταν παρουσία όλων (ή έστω της πλειοψη-

162. 23/11/1389, Barbaro, σσ. 67-68· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 129 (σε περίληψη).

163. 28/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 226-227, αριθμ. 228· «... Σιγουριτάν γεμάτην καὶ ἀννέκοφτην κάμνω ἐγὼ Μαρία, χήρα τοῦ ποτὲ κυρ Γεωργιῶ Βασμοῦλ(ο) ... ἐσένα τοῦ κυρ Νικολ(ὸ) Σάμιου του κουνιάδω μου πρεζέντε και των μερῶν σου εις υπέρπυρα ξβ' και σολδία ιβ' ... ὅπου ἤχα σετεντζιάρη τον κουνιάδω μου, τον ποτέ μισέρ Ιερώνυμο Μαρκάλο εις το οφίτζιον τα Λατινικά δια τα οποία ηπεψα και αμάχευσα ἐσένα τον λεγόμενον κυρ Νικολόν Σάμιου, τοῦ κουνιάδω μου ... τὰ ὁποία ὑπέρπυρα ... ὁμολογῶ καὶ ἐπληρόδικά τα ἀπὸ σένα τὸν λεγόμενον κυρ Νικολ(ὸ) Σάμιον, τὸν κουνιάδω μου, διὰ τὰ ὁποία σὲ στέφω παντοτινᾷ ἀναπαϊμένον και σιγοῦρον ἐσένα καὶ τὰ μέρη σου. Ἀκομῇ δίδω δέλημα καὶ τοῦ λεγομένου γαστάλδ(ο) νὰ σοῦ δώση τὰ ἀμάχια σου ὡσὰν καλὰ ὅπου μὲ ἐπλήρσες ...», 18/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 77-78, αριθμ. 79.

164. Τουλάχιστον ὅσον αφορά την πόλη του Χάνδακα. Βλ. σχετ. Μπαρούτσος, ὁ.π., 156.

165. Gerland, σ. 98. Για τη λειτουργία της «πλατείας» στον Χάνδακα βλ. σχετ. Χ. Γάσπαρης, «Η οργάνωση μιας αγοράς. Χάνδακας 14^{ος} αι.», *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Αθήνα 2003, σσ. 240-244.

166. Βλ. σχετ. Παπαδία – Λάλα, ὁ.π., σ. 98.

167. Barbaro, σ. 83· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 139 (σε περίληψη).

φίας τους), με ποινή μάλιστα 10 υπερπύρων για τυχόν παραβάσεις¹⁶⁸. Με την πάροδο του χρόνου επειδή φαίνεται ότι υπήρξαν προβλήματα σχετικά και κάποια από τα αντικείμενα χάθηκαν, ο δούκας Φραγκίσκος Φώσκαρης το 1412 έδωσε τη φύλαξη των ενεχύρων αποκλειστικά και μόνο στην ευθύνη του αρμόδιου δικαστή και όχι των γραφέν του δικαστικού σώματος¹⁶⁹. Το συγκεκριμένο κιβώτιο, καθοριζόταν επίσης ότι έπρεπε να φυλάσσεται στην έδρα του δικαστικού σώματος, γι' αυτό και προβλεπόταν πρόστιμο δέκα υπερπύρων σε περίπτωση που κάποιος από τους αξιωματούχους έπαιρνε το κιβώτιο σπίτι του. Το ίδιο πρόστιμο επιβαλλόταν για το γραφέα που γνώριζε παρόμοια απομάκρυνση και δεν την γνωστοποιούσε στις αρχές¹⁷⁰. Με τη σειρά τους εξάλλου οι αρμόδιοι δικαστές όφειλαν να τηρούν σχετικό κατάστιχο, στο οποίο θα καταγραφόταν τα παραδοθέντα ενέχυρα. Ανάλογο τετράδιο έπρεπε να τηρείται και από τους γραφείς του κάθε δικαστικού οργάνου, ώστε με αυτόν τον τρόπο να διασφαλίζεται η διασταύρωση των στοιχείων¹⁷¹. Στο θέμα αυτό επανέρχεται με διάταγμα του το 1457 ο Δούκας Γεραλδίνος Δάνδολος προσπαθώντας να ρυθμίσει με περισσότερες λεπτομέρειες την τήρηση των σχετικών βιβλίων, και να εξασφαλίσει με αυτόν τον τρόπο διαφάνεια στην όλη διαδικασία¹⁷². Διαφάνεια επίσης απαιτείται και για τη διενέργεια των πλειστηριασμών, στους οποίους οφείλουν να παρίστανται δύο τουλάχιστον από τους τρεις δικαστές του σώματος καθώς και ο γραφέας του δικαστηρίου¹⁷³, ενώ ρητά απαγορεύεται στους δικαστές να κατοχυρώσουν για τον εαυτό τους ή ως εκπρόσωποι άλλου, ενέχυρο εκποιούμενο από το δικαστήριο που υπηρετούν¹⁷⁴. Ο κανονισμός εφιστά επίσης την προσοχή των δικαστών και στο θέμα της ανάγνωσης των σχετικών δανειστικών εγγράφων, ώστε σε περίπτωση διακανονισμού χρεών τα ενέχυρα να εκποιούνται στην αξία της υπολοιπούμενης οφειλής και όχι του συνολικού αρχικού ποσού¹⁷⁵.

168. Gerland, σ. 96· Barbaro, σ. 71· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 139 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

169. Barbaro, σ. 89, 90-91· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 142 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

170. Barbaro, σ. 83· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 139 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

171. Barbaro, σσ. 69-70· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 139 (σε περίληψη).

172. Barbaro, σ. 88· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 141-142 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

173. 2/8/1347, Gerland, σ. 98· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, σ. 127 (σε περίληψη).

174. Gerland, σ. 96· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 132 (σε περίληψη), για τους signori di notte. Πρβλ. επίσης Gerland, σσ. 98-100· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 146 (σε περίληψη), για τους prosopii.

175. Barbaro, σσ. 82-83· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 138-139 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

Με την αποπεράτωση του πλειστηριασμού τόσο τα προϊόντα της εκποίησης όσο και τα μη πωληθέντα ενέχυρα, μαζί φυσικά με το σχετικό κατάστιχο, έπρεπε να φυλάσσονται και πάλι στο ειδικό κιβώτιο, το οποίο ανοιγόταν παρουσία δύο τουλάχιστον μελών του δικαστικού σώματος¹⁷⁶. Επίσης η ολοκλήρωση του πλειστηριασμού σήμαινε ανάμεσα στα άλλα καταγραφή των εξόδων και των εσόδων της όλης διαδικασίας, ικανοποίηση του δανειστή μετά την αφαίρεση των σχετικών εξόδων και φυσικά εφόσον υπήρχε υπόλοιπο, απόδοσή του στον οφειλέτη¹⁷⁷. Η ίδια πρόβλεψη υπήρχε και για την περίπτωση που ένα μέρος των εκποιηθέντων ενεχύρων αρκούσε για την κάλυψη της οφειλής οπότε τα υπόλοιπα έπρεπε να επιστραφούν αυτούσια στον οφειλέτη¹⁷⁸. Τα προερχόμενα από τους πλειστηριασμούς έσοδα καθοριζόταν ότι έπρεπε να διανέμονται από τα μέλη των δικαστηρίων κάθε δύο μήνες, με απειλή μάλιστα προστίμου 100 υπερπύρων σε περίπτωση παράβασης¹⁷⁹.

Μία καλή εικόνα για τα συγκεκριμένα ποσά δίνεται από ένα αρκετά μεταγενέστερο κείμενο, το οποίο περιέχει τη διατίμηση των δικαστικών εξόδων της καγγελλαρίας του διαμερίσματος της Σητείας. Ο κατάλογος εκδόθηκε τον Ιούνιο του 1613 από το Σύνδικο της Ανατολής Ottaviano Bon, έπειτα από διαμαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής για τα αυξημένα δικαστικά έξοδα¹⁸⁰. Σύμφωνα με τα δεδομένα της πηγής για την εκποίηση των ενεχύρων σε δημόσιο πλειστηριασμό η παρακράτηση ανερχόταν στο ένα τορνέσιο για κάθε υπέρπυρο, εάν επρόκειτο για υπόθεση της πόλης και στα δύο εάν αφορούσε την ύπαιθρο. Έξοδα επίσης προβλεπόταν για την καταχώριση της απόφασης στο αντίστοιχο βιβλίο ενεχύρων της γραμματείας, αλλά και για τη σχετική προκήρυξη από το γαστάλδο¹⁸¹.

Η γενικότερη αίσθηση που δίνεται από τις πηγές, είναι ότι τα αντικείμενα στην πλειοψηφία τους είχαν μεγαλύτερη αξία από το εξασφαλιζό-

176. Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 132, 133 (σε περίληψη) για τους signori di notte. Πρβλ. Gerland, σ. 98 για τους prosopii.

177. Barbaro, σ. 40· Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 128, 142 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης Παπαγιάννη, ό.π., σ. 197· Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, Αναγκαστική εκτέλεση κτλ. 161.

178. Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 142 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

179. Θεοτόκης, Καπιτουλάρια, 142 (σε περίληψη), για τους signori di notte.

180. Βλ. σχετ. Ασπασία Παπαδάκη, «Η διατίμηση των δικαστικών εξόδων της καγγελλαρίας της Σητείας κατά τον ΙΖ' αιώνα», *Θησαυρίσματα* 30 (2000), 301-314. Πρβλ. επίσης και Μανίν, ό.π., σσ. 68-69.

181. «... Per ogni vendita di pegni in essecutione di sententia pecuniaria un tornese per perpiro nella città et fuori duo tornese per perpiro ... Per ogni pegno venduto all' incanto tornese uno per perpiro ... Per registro di sententia in libro pegenorum ... Per ogni sorte de strida la Dominica delli stabili, che si vendono all' incanto soldini Quattro per ogni voce ...», Παπαδάκη, Η διατίμηση κτλ., σσ. 310-314.

μενο ποσό. Σε αντίθετη περίπτωση, εφόσον δηλαδή το πλειστηρίασμα δεν κάλυπτε το χρέος, ο δανειστής μπορούσε είτε να διεκδικήσει το υπόλοιπο, εκποιώντας και άλλα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη¹⁸², είτε να στραφεί στους εγγυητές, εφόσον υπήρχαν τέτοιοι¹⁸³. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις παρόμοια συμφωνία εμφανίζεται ως όρος στο τέλος των σχετικών δικαιοπραξιών. Σε εμπορική συναλλαγή του 1549 δίνεται η δυνατότητα στο δανειστή να προετοιμάσει την όλη διαδικασία εκ των προτέρων, σφραγίζοντας το σχετικό έγγραφο στη δουκική γραμματεία και παίρνοντας τη σχετική υπογραφή από το Δούκα, ώστε να είναι έτοιμος για την άμεση εκποίηση και άλλων περιουσιακών στοιχείων του οφειλέτη σε περίπτωση μη κάλυψης του οφειλόμενου ποσού¹⁸⁴.

Η διαδικασία εκποίησης όπως τουλάχιστον περιγράφηκε παραπάνω ίσχυε για τον Χάνδακα καθώς και για τα τρία άλλα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού, τα Χανιά δηλαδή, το Ρέθυμνο και τη Σητεία, όπου και λειτουργούσαν αντίστοιχα όργανα. Για την εξυπηρέτηση των αναγκών της υπαίδρου καθ' ύλην αρμόδιος ήταν ο τοπικός καστελλάνος, ο οποίος εκτός από τις στρατιωτικές και τις διοικητικές του αρμοδιότητες, ασκούσε παράλληλα και

182. 10/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς* 148 Β', σ. 125, αριθμ. 153· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Νικολ(ὸ) Τριαντάφυλος ... ὅτι χρεωστῶ νὰ δώσω καὶ νὰ πληρώσω ἐσένα τοῦ κυρ Νικολ(ὸ) Ἀνδρονίκου ... δουκάτα κορέντε νε' ... ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δουκάτα κορέντε τριάντα εἴνια ρῆστος ἀπὸ τὸ πρέξιον τῶν κρασῶν ... Καὶ τὰ ἐπίλοιπα δουκάτα κορέντε εἰκοσιπέντε σὲ ἐπαρακάλεσα ἐσένα τὸν λεγόμενον κυρ Νικολ(ὸ) Σταυράκ(η) καὶ ἔδωκός μου τα δανικὰ τὴν σήμερον ... τὰ ὅποια νὰ ῥμαι κρατημένος νὰ σοῦ τὰ πληρώσω ἕως ὅλον τὸν Σεπτέμβριον ... Ἀλλοτρόπως νὰ πουλῆς διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) ταῦτα τὰ ἀμάχια ὅπου σοῦ ἔδωκα καὶ κρατῆς μου διὰ σιγουριτάν σου τῶν ἄνωθεν ... Καὶ ἂ δὲν σόσουν νὰ πληρωθῆς, νὰ σκοδ(έ)ρ(η)ς τὸ ρῆστος ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ τὰ καλά μου διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδους μου, χωρὶς ἐναντίον ...», 2/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς* 149 Β', σσ. 10-11, αριθμ. 10· «... Ἐγὼ, ὁ Κόνστ(ας) ὁ Βαρτζάγγις ... Καὶ τὴν σήμερον σου ἔδωκα σιμάδιν καὶ ἀμάχι, πάπλομα ἓνα εἰς υπέρπυρα λ', νὰ το κρατεῖς εἰς τέρμενον ἡμέρες ι', δια νὰ σου [[σου]] δώσω τα εἰρημένα υπέρπυρα λ', ἴδου νὰ τὸ πουλῆς εἰς στο εἰκάντος. Καὶ ὅτι δὲν ἤθελεν σόσι το ἀμάχι νὰ ῥποπληρώση, πάλι νὰ με ἀμαχεύης...», 21/11/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 155-156, αριθμ. 162.

183. «... Ἀλλοτρόπως νὰ πουλ(ῆ)ς τὰ λεγόμενα ἀμάχια διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) καὶ διαττῇ δὲν δελλ(ουν) σώση νὰ σκοδ(ά)ρ(η)ς τὸ ρῆστος ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ τὰ καλά μου διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδους μου, χωρὶς ἐναντίον ...», 10/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς* 148 Β', σ. 125, αριθμ. 153· 5/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς* 149 Β', σσ. 254-255, αριθμ. 257.

184. «Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἰωάννης Εὐδαιμονοϊωάννης ... Καὶ ἀνὲν καὶ δὲν σώσου<ν> αὐτὰ νὰ πληρωθῆς, νὰ σκοδέρης τὸ ρῆστος ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ τὰ καλά μου διὰ τοῦ γαστάλδω ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδους μου, χωρὶς ἐναντίον, μπορῶντ(α) ἀπὸ ῥδᾶ νὰ σοτοσκοριβέρης τοῦτο τὸ ἰνστρουμέντο ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρώτατον αὐθέντιν δούκα, διὰ νὰ ῥναι ἔτιμον εἰς τὸ λεγόμενον τέρμενω νὰ πληρώνεσε ...», 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς* 149 Α', σσ. 33-34, αριθμ. 28.

δικαστικά καθήκοντα σε ποινικές και αστικές υποθέσεις ήσσονος σημασίας. Η θέση του αυτή στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης ήταν καίρια, λειτουργώντας ως ένας δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου, αφού και σε περιπτώσεις σοβαρότερων υποθέσεων έπαιζε το ρόλο είτε του τοπικού ανακριτή στο προκαταρκτικό στάδιο, είτε του επιφορτισμένου με την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων οργάνου¹⁸⁵. Τα καπιτουλάρια αφιερώνουν ειδικό κεφάλαιο στις αρμοδιότητες του πολύπλευρου αυτού διοικητικού οργάνου, κάνοντας ιδιαίτερες αναφορές στο θέμα των ενεχύρων. Βαρύτητα εν προκειμένω δίνεται πρώτ' απ' όλα στις υποθέσεις εκείνες που η ενεχύραση ενός αντικειμένου επιβάλλεται από τον ίδιο τον καστελλάνο για την εξασφάλιση ανεξόφλητης απαίτησης είτε υπέρ του δημοσίου είτε υπέρ ιδιώτη. Πρόβλεψη φυσικά υπάρχει και για τα σχετικά έξοδα, ενώ τίθενται σαφή όρια για την πρόληψη ατασθαλειών. Ως ημέρα διενέργειας των πλειστηριασμών καθορίζεται και πάλι η Κυριακή¹⁸⁶, ενώ σε γενικές γραμμές φαίνεται να ισχύουν ανάλογοι κανόνες με αυτούς των άλλων δικαστικών οργάνων¹⁸⁷. Οι καθαρά θεωρητικές αυτές πληροφορίες μπορούν να διασταυρωθούν σε μεγάλο βαθμό από τις μαρτυρίες της διοικητικής και νοταριακής πρακτικής¹⁸⁸.

Η μέχρι αυτού του σημείου ανάλυση ηδελημένα παράλειψε ένα άλλο διοικητικό όργανο, το οποίο έπαιζε καίριο ρόλο στη σχετική με τις δανειστικές δικαιοπραξίες και τα ενέχυρα διαδικασία. Πρόκειται για τους γαστάλδους της δουκικής γραμματείας (*gastaldi ducali*), όργανο με σημαντική παρουσία και ευρύτατες αρμοδιότητες σε πολλά επίπεδα¹⁸⁹. Η

185. Για το ρόλο του καστελλάνου και τις αρμοδιότητες του βλ. ενδεικτ. Monique O'Connell, «The Castellan in Local Administration in Fifteenth Century Venetian Crete», *Θησαυρίσματα* 33 (2003), 171επ..

186. Barbaro, σ. 116· Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 159 (σε περίληψη).

187. Barbaro, σ. 83· Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 139 (σε περίληψη).

188. 13/2/1370, *Sentenze Civili*, σ. 44, αριθμ. 188 (σε περίληψη)· 17/3/1394, *Sentenze Civili*, σ. 90, αριθμ. 352 (σε περίληψη)· «... Άλοτροπού να πάρης, να τα σκοδέρης από έμην και εκ τα καλά μου με την στράταν του γαστάλδω ή του καστεληανο χορίς κανεναν εναντίον ...», 12/12/1524, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σσ. 73-74, αριθμ. 36· «Έστον(α) και εγώ Μανόλ(ης) Κοροναΐος ... να εύρίσκομαι άμαχεμένος από τον μισερ Πέρ(ο) Ντζέν(ο), εις τὸ ὁποῖον μου άμαχεμόν μου έπῆρεν κάμποσα πρόβατα με τον καστελιάνον και έπούλησέ μου ...», 16/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 164-165, αριθμ. 165· «... Καί α δέν ἤδελα άτεντέρι εις τ' άνωθεν, να με άμαχεύη αυθέντης ὁ καστελιάνος ὁ Κλότζας και να δίδει και να πουλεῖ εις στο δικόν του ήκάντος και πάσα έξοδον όπου γιενῆ από τήν σήμερον και ένπροσθεν ... να σου τηνε σατισφάρω ...», 15/3/1551, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 108-109, αριθμ. 88.

189. Για τις αρμοδιότητες αυτού του οργάνου βλ. σχετ. Ferro, ό.π., λήμμα «Gastaldo» (τ. II, σσ. 1-2). Πρβλ. επίσης Καραπιδάκης 168-172.

συμμετοχή των γαστάλδων στη διαδικασία εκποίησης των ενεχυρασθέντων αντικειμένων είναι δεδομένη, όμως φαίνεται ότι δεν περιοριζόταν αποκλειστικά και μόνο σε βοηθητικά καθήκοντα. Όπως προκύπτει από τις πηγές τα όργανα αυτά μπορούσαν μέσω ενός έκτακτου ένδικου βοηθήματος να προκαλέσουν διοικητική πράξη υπογεγραμμένη από τον ίδιο τον Δούκα, παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο την αρμοδιότητα των δικαστικών οργάνων και του καστελλάνου. Για τον τελευταίο μάλιστα ο δανειστής υπερήμερου οφειλέτη είχε σχετικό δικαίωμα επιλογής¹⁹⁰. Οι δανειστές – κάτοικοι της υπαίθρου προτιμούσαν φυσικά τον τοπικό καστελλάνο, ενώ αντίθετα αστοί δανειστές με οφειλέτες χωρικούς, λειτουργούσαν δια μέσου των γαστάλδων¹⁹¹. Για τις άλλες περιπτώσεις που ενέπιπταν στη δικαιοδοσία των υπόλοιπων δικαστικών οργάνων, τα όρια διάκρισης των αρμοδιοτήτων τους δεν είναι απόλυτα σαφή. Σίγουρα ο δανειστής μπορούσε να επιδιώξει την επέμβαση του γαστάλδου για εκπρόδεσμα δάνεια και ενέχυρα μικρής αξίας, το όριο όμως ασφαλείας δεν είναι γνωστό¹⁹². Το συγκεκριμένο ένδικο βοήθημα, περιγράφεται με τον όρο «sottoscrizione per via di gastaldo», διαδικασία η οποία στα ελληνόφωνα συμβόλαια των τελευταίων αιώνων αναφέρεται με τη φράση «μὲ τὴν στράτα τοῦ γαστάδω»¹⁹³. Μάλιστα οι πηγές αναφέρουν ότι παρόμοια έγγραφα υπογραφόταν από τον Δούκα αργά τα απογεύματα της Τετάρτης και της Παρασκευής¹⁹⁴. Το παραγόμενο με αυτή τη διαδικασία έγγραφο είχε την ίδια εκτελεστική δύναμη με τις αντίστοιχες δικαστικές αποφάσεις και έδινε στο δανειστή εκτελεστό τίτλο, φυσικά σε πολύ πιο σύντομο χρόνο και με συνεπτυγμένες διαδικασίες χωρίς την χρονοβόρα παρέμβαση ενός δικαστικού οργάνου¹⁹⁵. Αρκετά συχνά εξάλλου τα μέρη προβλέπουν ρητά τη δυνατότητα του δανειστή να προβεί εκ των προτέρων στη διαδικασία υπογραφής του εγγράφου από τον Δούκα, ώστε να είναι έτοιμος για να αντιμετωπίσει την ενδεχό-

190. Βλ. σχετ. Karapidakis, ό.π., σ. 171. Πρβλ. επίσης Μπαρούτσος, ό.π., 154.

191. «... Άλλοτροπού να μποῖς να τα σκοδέρης περ βίο ντε γαστάλδο ἢ του καστελήανου ...», 13/12/1524, *Ιωάννης Ολόκαλος*, σ. 74, αριθμ. 37· «... Άλλοτρόπως νὰ τὰ σκουδέρνῃς ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ τὰ καλὰ μου διὰ τοῦ γαστάλδ(ο), ἢ διὰ τοῦ αὐθεντ(η) τοῦ καστελιάνου οἱ σοῦ φανῇ ἐσένα ...», 20/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, σσ. 60-61, αριθμ. 73· 28/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, σ. 44, αριθμ. 39· 4/1/1549, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 83, αριθμ. 55.

192. Βλ. σχετ. Karapidakis, ό.π., σ. 189.

193. 6/2/1547, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 58, αριθμ. 24. Πρβλ. επίσης φράσεις όπως «... δια τοῦ γαστάλδω ...» (11/9/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σ. 125, αριθμ. 112) ή σπανιότερα «... περβῆα του γαστάλδου ...» (9/9/1552, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 119-120, αριθμ. 102· 4/12/1603, *Τσιγκνάκης, il miglior vino κτλ.*, σ. 73, αριθμ. 8).

194. Βλ. σχετ. Karapidakis, ό.π., σ. 169, υποσημ. 2.

195. Βλ. σχετ. Karapidakis, ό.π., σσ. 168-169.

μενη υπερημερία του οφειλέτη¹⁹⁶. Αυτονόητο είναι ότι σε περιπτώσεις ενεχυρούχων δικαιοπραξιών, οι γαστάλδοι αναλάμβαναν στη συνέχεια και τη δημόσια εκποίηση τους¹⁹⁷.

Η ενεργή αυτή συμμετοχή των γαστάλδων δικαιολογεί τη συχνότατη αναφορά τους στις δανειστικές δικαιοπραξίες και την ως ένα βαθμό ταύτισή τους με την όλη διαδικασία της εκποίησης των ενεχύρων¹⁹⁸. Οι θεωρητικές αυτές πληροφορίες επιβεβαιώνονται και από τη νοταριακή πρακτική, κυρίως των δύο τελευταίων αιώνων της βενετοκρατίας, αφού παρόμοιες αναφορές δεν εντοπίζονται στα παλαιότερα λατινικά συμβόλαια, γεγονός που μπορεί αφενός να δικαιολογηθεί από το ευρύτερο πνεύμα λακωνικότητας των πράξεων της εποχής, οι οποίες περιορίζονται σε αυστηρότερες νοταριακές φόρμες, αποκλείοντας προβλέψεις για την εξασφάλιση των μερών σε περίπτωση μη εκπλήρωσης ή πλημελούς εκπλήρωσης, αφετέρου δε στοιχειοθετεί για τη συγκεκριμένη περίοδο μια πιο περιορισμένη χρήση του ένδικου βοηθήματος των γαστάλδων. Αντίθετα οι περισσότεροι από τους μεταγενέστερους νοταρίους περιγράφουν με ακρίβεια την απαιτούμενη διαδικασία. Ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που η αναφορά του γαστάλδου έχει ενσωματωθεί στο τυπικό της πράξης και φαίνεται να επαναλαμβάνεται περίπου μηχανικά, ακόμη και τότε όταν οι ιδιαίτεροι όροι και οι συνθήκες της πράξης επιβάλλουν μια διαφορετική καθ' ύλην αρμοδιότητα, τότε ο νοτάριος είτε τονίζει στα μέρη την υπάρχουσα δυνατότητα επιλογής¹⁹⁹ είτε καθορίζει ρητά τα καθ' ύλην αρμόδια για την υπόθεση όργανα²⁰⁰.

196. «... Ακόμη νὰ ἔμπορῃς, ὅταν θέλῃς, νὰ σοτοσκριβέρης τοῦτο τὸ ἰνστρουμέντο ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρώτατον αὐθέντ(ην) δούκα, [...] ἔτιμον εἰς τὸ λεγόμενον τέρμενον νὰ πληρώνεσε ...», 18/4/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σ. 84, αριθμ. 85.

197. «... ἄλλοτρόπως νὰ πουλῇς διὰ τοῦ γαστάλδω ... τὰ ἀμάχια ὅποῦ σοῦ ἔδωκα καὶ κρατῆς μου ...» 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 33-34 αριθμ. 28· 22/1/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 21-22, αριθμ. 16· «... καὶ ἔπεσα καὶ ἀμαχεύσανε μιὰ κουποπούλα καὶ ἐσὺ μὲ ὄρισες εἰς τὸν αὐθέντ(η) τὸν δούκα καὶ ὁ αὐθέντ(ης) ὁ δούκας ἦπε νὰ ἔναι καλὸς ὁ ἀμαχεμὸς σου, τὴν ὁποίαν σου κούπα ἐπούλησεν ὁ γαστάλδ(ος) ὁδὶὰ ὑπέρπυρα εἴκοσι, τὰ ὁποῖα ὑπέρπυρα κ' τῆς λεγομένης σου κούπας μου τὰ ἔδωκεν ὁ ρηθ(εῖς) γαστάλδ(ος) ...», 16/5/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Β'*, σσ. 168-169, αριθμ. 169. Πρβλ. ἐπίσης Μπαρούτσος, ὁ.π., 157-158.

198. Δυστυχῶς οἱ σχετικοὶ φάκελλοι ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Duca di Candia (*Citazioni del creditore per sottoscrizione d' instrumenti per via di gastaldo – libro dei pegni*), που θα επέτρεπαν μία πιο ουσιαστική ανάπλαση του θεσμού και της διαδικασίας παραμένουν ανέκδοτοι.

199. «... καὶ ταῦτα νὰ σκοδέρης ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ τὰ καλά μου διὰ τοῦ γαστάλδω, ἢ μὲ πᾶσα στράταν καὶ πᾶσα ὀφίτζιον ἀποῦ τῆς ἡδελεν φανῇ ...», 18/1/1549, *Μιχαήλ Μαρὰς 149 Α'*, σσ. 4-5, αριθμ. 2· 14/10/1598, Δετοράκης, Ἐνα ἄγνωστο μοναστήρι κτλ., σσ. 229-230, αριθμ. 1.

200. «... με τὴν στράταν ἀποῦ σκοδέρονται ἡ λέτερες τοῦ ἱκαμπιου, ἀπάνω εἰς τὰς ἐξόδοις μας ...», 4/3/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σ. 9, αριθμ. 8· «... Ἀλλοτρόπως νὰ

Βέβαια όλοι οι νοτάριοι δεν παρουσιάζονται το ίδιο ενημερωμένοι και αναλυτικοί. Στις πράξεις για παράδειγμα του Μανόλη Βαρούχα η απειλή της διεκδίκησης των δικαιωμάτων των μερών μέσω του γαστάλδου δεν έχει ενσωματωθεί στον τύπο των συμβολαίων. Έτσι είτε δεν αναφέρεται τίποτε σχετικό²⁰¹ είτε κάνουν την εμφάνισή τους άλλα διοικητικά όργανα²⁰², είτε τέλος εντοπίζονται και κάποιες ασαφείς αναφορές. Η αοριστία αυτή, γνωστή και από άλλους νοταρίους²⁰³, πρέπει να αποδοθεί όχι τόσο σε κάποιο κενό στις νομικές γνώσεις του Βαρούχα αλλά κυρίως σε μία γενικότερη διάθεση ασάφειας, που επικρατεί στις πράξεις του²⁰⁴.

Με τις ευρύτερες αρμοδιότητες του σώματος των γαστάλδων αλλά και το θέμα των ενεχύρων σχετίζεται τέλος και μια άλλη διαδικασία: Η επικήρυξη ή η πτώχευση κάποιου σήμαινε ανάμεσα στα άλλα και την πρόσκληση από την Αυθεντία, μέσω του γαστάλδου πάντοτε, τόσο των πιστωτών του να εμφανιστούν και να διεκδικήσουν τα χρήματά τους επιστρέφοντας τα σχετικά ενέχυρα, όσο και των ενεχυρούχων οφειλετών να αναλάβουν τα δικά τους ενέχυρα, εξοφλώντας φυσικά το χρέος τους. Η προκήρυξη αυτή αποτελούσε ένα από τα στάδια εκκαθάρισης της παρουσίας του φυγάδα ή του πτωχεύσαντα αντίστοιχα, με απώτερο προφανώς σκοπό τη δημιουργία ενός ενεργητικού για την ικανοποίηση των δανειστών²⁰⁵.

τὰ σκουδερν(η)ς ... ἀπὸ τὰ καλά μας διὰ τοῦ μεγάλου καπετάνιου ...», 7/3/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σ. 17, αριθμ. 18· «... ἂ δὲν ἀτεντερεις, νὰ σκουδέρν(ω) ἀπὸ σένα καὶ ἀπὸ τὰ καλά σου μὲ τὴν στράταν τῆς Κάμερας ...», 9/3/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σ. 38, αριθμ. 41· «... Καὶ ταῦτα πάντα νὰ σκουδ(ά)ρ(η)ς ... διὰ τοῦ γαστάλδ(ο), ἢ διὰ τοῦ αὐθέντ(ου) τοῦ ρέτουρ(η) ...», 23/4/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σ. 163, αριθμ. 206· «... διὰ τοῦ γαστάλδ(ο), ἢ διὰ τοῦ αὐθέντ(η) μεγάλ(ου) καπετάνιου ...», 30/5/1538, *Μιχαήλ Μαρὰς 148 Β'*, σσ. 257-258, αριθμ. 333· 14/6/1566, Δετοράκης, *Η αγγαρεία της θάλασσας κτλ.* σσ. 81-82, αριθμ. 4.

201. «... να μπορι με το παρὸν ινστρουμέντο να τον με αμαχεύγι διχὸς καμίας λογίς κοντράστο ...», 2/8/1598, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 42-43, αριθμ. 23.

202. «... ὄρδενε τ' αφεντι του γενεραλε ...», 3/9/1597, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 27-28, αριθμ. 5· «... να μπορί μ' ένα σουγράγιο ἀπου τι Καντζιλερία να τιν αμαχεύγι ...», 30/10/1608, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 484-485, αριθμ. 545.

203. «... να το σκονδερνη ... με τὴ πλεα ευχολοτερη στράτα τις δικεοσυνης ...», 30/7/1616, Ξανθουδίδης, *Κρητικά Συμβόλαια κτλ.*, 56-57, αριθμ. 16.

204. «... να μπορί να τον αμαχεύγι, καταπὸς αμαχεύγουνται πάντα ἰ ἐντριτίαις ...», 6/4/1605, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 278-279, αριθμ. 291· «... να μπορου να τον αμαχεύγου με τζι μὸδους καὶ πάρτες ὅπου ἀμαχεύγονται τα λιβέλα ...», 1/6/1608, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 459-460, αριθμ. 513.

205. «Clamatur fuit publice per Ricardum gastaldionem quod cum Franciscus de Roço cirugicus fugit pro debitis, si aliqua persona tenet vel scit ubi sunt vel habent de suis rebus, venire et manifestare debeat dominacioni, sub pena ad voluntatem signorie et quod aliquis non audeat eum extrahere extra insulam, sub pena

Χαρακτηριστική σχετικά είναι μια υπόθεση, που φαίνεται να συντάραξε την πόλη του Χάνδακα στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Για αδιευκρίνιστους από την πηγή λόγους τον Οκτώβριο του 1314 η Αυθεντία προκήρυξε την Εβραία Hellee relicta Sambattini Cumani απειλώντας με πρόστιμο 300 υπερπύρων, όχι μόνο οποιονδήποτε την έκρυβε αλλά και όποιον κατείχε δικά της αντικείμενα είτε για φύλαξη είτε ως ενέχυρο. Ταυτόχρονα οι αρχές προσκαλούσαν όσους είχαν παραδώσει ενέχυρα στην καταζητούμενη να εμφανιστούν και να το δηλώσουν²⁰⁶.

Η προκήρυξη πολύ γρήγορα έφερε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα (οι εγγραφές στα Bandi έχουν όλες την ίδια ημερομηνία) εμφανίστηκαν στη διοίκηση όχι μόνο πιστωτές και κάτοχοι πραγμάτων της καταζητούμενης, αλλά και 17 ενεχυρούχοι οφειλέτες αφού η Hellee φαίνεται ότι ασκούσε με πολύ επιτυχία το επάγγελμα του ενεχυροδανειστή συγκεντρώνοντας χωρίς να κάνει καμία διάκριση οτιδήποτε κινητό είχε κάποια αξία²⁰⁷.

Η διαδικασία εκποίησης ενεχύρων όπως περιγράφηκε παραπάνω φαίνεται να διατηρήθηκε σε όλη την περίοδο της βενετικής κατοχής. Τουλάχιστον αυτό αποδεικνύεται από τις μεταγενέστερες πηγές, το περιεχόμενο των οποίων επιβεβαιώνει ως ένα βαθμό την επιβίωση των σχετικών δικαστικών οργάνων²⁰⁸. Με βάση τα δεδομένα αυτά οι Giudici del Proprio συνέχισαν να εκδικάζουν υποθέσεις μεταξύ λατίνων για κινητά

ad voluntatem signorie», 3/9/1324, Paola Ratti Vidulich (εκδ.), *Duca di Candia, Bandi (1313-1329)*, Venezia 1965 (στο εξής *DC Bandi*), σσ. 145, αριθμ. 376· «Nicolaus Manduga notarius presentavit se dicens quod habet pro pignore et signo a dicto Francisco librum unum medicinale et anulum .I. aurey pro una carta quam habet contra dictum Franciscum yperperorum .X. cuius terminus esti elapsa, ut dicit.», 3/9/1324, *DC Bandi*, σσ. 145, αριθμ. 377.

206. 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 24, αριθμ. 50· «Item mandat dominus ducha quod si esset aliqua persona que modo vel ingenio haberet aliquam rem predictae Helee iudee tam in pignore quam in salvo in domo sua et non presentaret ipsam signorie per totum diem crastinum, cadat de predicta pena yperperorum .CCC. Et quis accusaret illam personam que haberet aliquam rem ipsius Helee et non presentaret ipsam, ut est dictum, habeat quintum omnium rerum quas accusaret et tenebitur de credentia.», 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 24-25, αριθμ. 51· «Item si aliqua persona manifestaret sive accusaret ubi esset dicta Helea iudea et per accusam ipsius inveniatur dicta Helea iudea, habeat yperpera .XXV. et tenebitur de credentia.», 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 25, αριθμ. 52.

207. 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 25-29, αριθμ. 53-74.

208. Ανάπλαση της διοικητικής και δικαστικής οργάνωσης του νησιού κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα γίνεται στο άρθρο της Ασπασίας Παπαδάκη «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986), 99-136, που βασίζεται σε 4 διαφορετικές πηγές (σ. 101) και δημοσιεύει σε παράρτημα την Ιστορία του Andrea Corner (± 1594) (σσ. 119-134).

οιασδήποτε αξίας και μεταξύ Ελλήνων, Λατίνων και Εβραίων για κινητά αξίας μέχρι 200 δουκάτων²⁰⁹, οι Giudici del Prosopio υποδέσεις για κινητή περιουσία ανεξάρτητα από τη δρασκευτική ταυτότητα και την καταγωγή των εμπλεκομένων²¹⁰ και τέλος οι Signori di Notte²¹¹ υποδέσεις χρεωστικών ομολόγων²¹². Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τη διαδικασία των δημόσιων πλειστηριασμών, η οποία προβάλλει σε γενικές γραμμές αναλλοίωτη²¹³. Παράλληλα με αυτά τα όργανα υφίσταται η δικαιοδοσία των γαστάλδων, ένδικο βοήθημα, το οποίο με συνοπτικές διαδικασίες οδηγούσε στην ικανοποίηση του δανειστή. Τη λειτουργία του όλου πλαισίου έρχονται να επιβεβαιώσουν και πάλι οι παρεχόμενες από τις νοταριακές πράξεις πληροφορίες²¹⁴. Στις πράξεις εξάλλου του Μιχαήλ Μαρά, ιδιαίτερα προβληματίζει το δικαίωμα του δανειστή να εκποιήσει το ενέχυρο ή «διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) ἢ διὰ τῶν κρητάδων»²¹⁵. Η εναλλακτική λύση των αιρετών κριτών και η αντίστοιχη παράκαμψη των αρχών είναι ενδιαφέρουσα και πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να ενταχθεί στο ευρύτερο κλίμα της εποχής²¹⁶. Με δεδομένη την τάση των συναλλασσομένων να αποφύγουν το πολυέξοδο και χρονοβόρο των δημόσιων υπηρεσιών και δικαστηρίων²¹⁷, ένας τέτοιος όρος μπορεί να

209. Βλ. σχετ. Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., 106-107.

210. Βλ. σχετ. Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., 107.

211. Βλ. σχετ. Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., σ. 108.

212. Αυτονόητο είναι ότι αντίστοιχα όργανα λειτουργούσαν επίσης και στις τρεις άλλες μεγάλες πόλεις του νησιού στο Ρέθυμνο δηλαδή (Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., 116), στα Χανιά (Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., 118) και στην Σητεία (Παπαδάκη, Αξιώματα κτλ., 119).

213. Τα δεδομένα αυτά διασταυρώνονται και από ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κείμενο του τέλους του 16^{ου} αιώνα, δημοσιευμένο σχετικά πρόσφατα από τον Φώτη Μπαρούτσο και στο οποίο περιγράφεται με αρκετές λεπτομέρειες η όλη διαδικασία των δημόσιων πλειστηριασμών. Βλ. σχετ. Μπαρούτσος, ό.π., 161-170.

214. «... et reliqua pignera per interdictum seu sequestrium factum in Ofitio dominorum de Nocte ad instantiam ser Iohannis Ligno, uti procuratoris Iohannis Scarpa, fuerunt vendita, de quorum extractu, qui fuit yperpera ...», 14/3/1458, T. Ganchou, «La famille Koumoussès (Κουμούσης) à Constantinople et Négorpont, avant et apres 1453», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Βενετία – Εύβοια από τον Έγριπο στο Νεγροπόντε*, Βενετία – Αθήνα 2006, σσ. 100-101, αριθμ. 8.

215. «... Άλοτρόπως νὰ τὰ πουλῆς αὐτὰ διὰ τοῦ γαστάλδ(ο) ἢ διὰ τῶν κρητάδων, καθὼς σοῦ ἔδωκεν φανῆ ἐσένα ...», 7/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς Β΄*, 137, αριθμ. 137· «... Άλλοτρόπως νὰ πουλεῖται διὰ τοῦ γαστάλδο ἢ διὰ τῶν κροιτάδων τὰ ἀμάχια ὅπου σοῦ ἔδωκα καὶ κρατῆς μου σοῦ τοῦ λεγομένου κυρ Ἰωάννου ...», 5/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, σσ. 254-255, αριθμ. 257.

216. Βλ. σχετ. Γεωργία – Παναγιώτα Λιμνιού, «Η διαιτησία στο Κρητικό δίκαιο», *Τάλως* 8 (2000), 98-114.

217. Βλ. σχετ. Elizabeth Santschi, «Aspects de la justice en Crète vénitienne d'après les Memoriali du XIV siècle», *Κρητικά Χρονικά* 24 (1972), 294-324.

σημαίνει ότι κατοχυρώνεται η δυνατότητα ο δανειστής να εκτιμήσει το ενεχυρασθέν αντικείμενο καταφεύγοντας στην κρίση διαιτητών και στη συνέχεια να συμψηφίσει την αξία του με το ύψος της οφειλής.

Βέβαια η ανάμιξη των αρχών και η επιβαλλόμενη δημοσιότητα στην όλη διαδικασία, εξασφάλιζε την προστασία του οφειλέτη και εμπόδιζε, ως ένα βαθμό, την ιδιοποίηση των ενεχύρων από το δανειστή. Παρ' όλα αυτά στο νοταριακό υλικό εντοπίστηκαν και «ρήτρες περί καταπιστευτέου όρου», περιπτώσεις δηλαδή συμφωνίας για αυτόματη απόκτηση της κυριότητας του ενεχύρου από το δανειστή με την υπερημερία του οφειλέτη²¹⁸. Από την άλλη πλευρά και η ίδια η βούληση των μερών μπορούσε να ακυρώσει το ενέχυρο και να το κάνει να περιέλθει με πιο νόμιμες διαδικασίες στα χέρια του δανειστή χωρίς να είναι απαραίτητη η διαμεσολάβηση των αρχών. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι μια περίπτωση που μεταφέρουν δύο πράξεις του νοταρίου Μιχαήλ Μαρά. Η Μαρία Μπαρμπαρήγαινα προκειμένου να απαλλάξει τον γιο της από την αγγαρεία στα κάτεργα βρήκε τον Μανόλη Ψαρομηλίγγο, ο οποίος δέχτηκε να υπηρετήσει ως αντίσκαρος στη δέση του. Επειδή όμως η γυναίκα δεν μπορούσε να καλύψει σε μετρητά την απαιτούμενη από τον αντίσκαρο αμοιβή, του παρέδωσε ως ενέχυρο δυο ασημένιες κούπες με την προοπτική να τον εξοφλήσει μέσα σε έξι μέρες δίνοντάς του ταυτόχρονα δικαίωμα σε περίπτωση υπερημερίας να τις πωλήσει «μὲ τὴν στράταν τῆς κάμερας»²¹⁹. Τρεις μέρες αργότερα, από το κείμενο της εξοφλητικής απόδειξης του αντίσκαρου γίνεται φανερό ότι οι όροι της παραπάνω συμφωνίας δεν τηρήθηκαν πλήρως. Η αδυναμία της μητέρας να προμηθευτεί μετρητά την ανάγκασε πριν ακόμη την παρέλευση της προδεδεσμίας να πωλήσει τις κούπες στον αντίσκαρο παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο την παρέμβαση της δικαιοσύνης και τη δημόσια εκποίηση των ασημικών²²⁰. Αντίστοιχες συμφωνίες εντοπίζονται την ίδια περίοδο και σε περιπτώσεις δανείων εξασφαλιζόμενων με υποθήκευση ακινήτων, όπου και πάλι δεν είναι σπάνια η συμφωνία των μερών ότι σε περίπτωση υπερημερίας του οφειλέτη η κυριότητα του ακινήτου θα περιέλθει στο δανειστή «εἰς πούλησάν ρεάλε καὶ αἰωνίαν»²²¹.

218. Παρόμοιες συμφωνίες ήταν θεωρητικά ανίσχυρες κατά το βυζαντινό και μεταβυζαντινό δίκαιο, όμως δεν λείπουν από την πραγματικότητα του μεταβυζαντινού δικαίου. Βλ. σχετ. Παπαρρήγα, *Η αναγκαστική εκτέλεση κτλ.*, 160-162.

219. 15/4/1577, Δετοράκης, *Η αγγαρεία κτλ.*, σσ. 92-93, αριθμ. 11.

220. 18/4/1577, Δετοράκης, *Η αγγαρεία κτλ.*, σ. 95, αριθμ. 11α.

221. 12/12/1584, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος, 192, αριθμ. 39. Πρβλ. επίσης 7/8/1602, Γιάννης Βλαστός, σ. 75, αριθμ. 173 (σε περίληψη)· 28/3/1605, Μανόλης Βαρούχας, σ. 275, αριθμ. 287· 27/3/1636, Αντρέας Καλλέργης, σ. 41, αριθμ. 54 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης Τουρτόγλου, *ό.π.*, σσ. 40-42.

Αλλά ακόμη και αν κάτι τέτοιο δεν προβλεπόταν ρητά, παράγοντες όπως η μακροχρόνια κατοχή των αντικειμένων από το δανειστή, η μικρή αξία μεγάλου ποσοστού των ενεχύρων, αλλά και μια πάγια επιφυλακτικότητα των πολιτών απέναντι στην ανάμιξη των αρχών στις ιδιωτικές τους υποθέσεις, αποτελούσαν κάποιους από τους λόγους για τους οποίους η κυριότητα ορισμένων ενεχύρων «κυλούσε» στα χέρια των δανειστών, χωρίς να τηρηθεί η προβλεπόμενη από το νόμο διαδικασία²²². Ιδιαίτερα η παραμονή των ενεχύρων στα χέρια του δανειστή για μεγάλο χρονικό διάστημα, αποτελούσε μια πραγματικότητα, εμφανιζόμενη αρκετά συχνά στις πηγές. Σε εκκαθάριση λογαριασμού του 1644 επισυνάπτονται ιδιωτικά έγγραφα δανεισμού με ενέχυρα, τα οποία έχουν συνταχθεί δεκατρία χρόνια νωρίτερα, διάστημα κατά το οποίο τα αντικείμενα είχαν παραμείνει στα χέρια του δανειστή²²³. Αλλά και οι διαδέτες πολλές φορές φαίνεται να έχουν για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα το ενέχυρο στην κατοχή τους, ώστε είτε δεν θυμούνται το όνομα του οφειλέτη, είτε δίνουν αόριστες πληροφορίες για το άτομο του²²⁴. Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τους οφειλέτες, αφού σε αρκετές περιπτώσεις η χρονική απόσταση τους κάνει να μη θυμούνται με ακρίβεια όχι μόνο το ύψος του χρέους τους και τα ενεχυρασθέντα αντικείμενα, αλλά ακόμη και το πρόσωπο του δανειστή τους²²⁵.

222. «... ἐγὼ Αἰκατερίνα, χήρα τοῦ ποτὲ κῦρ Τζώρτζη Ντακάταρω ... Ἐτι ἀφίνω τῆς Ἄννας Μονοβασιώτῃσας τῆς παιδίσκῃς μου διὰ τὴν ψυχὴν μου ... καὶ ἓνα πάπλωμαν παλαιὸν μπλάβον μικρόν, τὸ ὁποῖον κρατῶ ἀμάχην. Καὶ ἂν ἔναι καὶ ἐξαγοράσει το ἀποῦ τό ἔχει, νὰ τυχένη οἱ κουμεσάριοί μου νὰ τῆς ἀγοράσουν ἄλλον, ὅσον ἐξάζει ἐκεῖνον ...», 13/1/1518 (m.v. 1517), *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 86-90, αριθμ. 50· 17/3/1518, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 92-99, αριθμ. 52.

223. 18/5/1644, *Μαρίνος Αρκολέος*, σσ. 122-123, αριθμ. 78 με αποδείξεις της 22/4/1627 και της 3/5/1627 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης 2/3/1646, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 299-301, αριθμ. 412 (σε περίληψη).

224. «... Idcirco ego Praxia, monacha, relictæ Georgii Prasino ... Item tenetur dare michi quedam mulier de casali Vutes, cuius nomen ignoro, yperpera quinque et habeo ab ea pro pignore sorcellos duos auri monolignos et remitto ei grossos tres pro anima mea ...», 22/5/1362, *not. Giovanni Dario*, McKee, Wills κτλ, σσ. 801-802, αριθμ. 632· «... Idcirco ego Nicolaus Cornario ... Item volo quod restituatur Iohanni Cornario cultra quam sibi teneo pro pignere. Item volo quod restituantur hominibus de Embaro sua pignera que ipsis teneo pro denario per eos michi illato in corchore ...», 20/5/1376, *not. Giovanni Morgano*, McKee, Wills κτλ, σσ. 967-970, αριθμ. 772· «... ἐγὼ Ἀννέζα Ὑαλεάδενα, γυνὴ τοῦ κῦρ Γεωργίτζη Ὑαλέα ... Ἐτι κρατῶ μιᾶς χωριάτῃσας ἀμάχην προσκεφαλαδόψηδα τρία καὶ ἓνα ταυρομάντηλον διὰ ὑπέρπυρον α', καὶ ἀφίημι αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου. Ἐτι ἐτέρας χωριάτῃσας ἓνα ἀλυσίδην διὰ ὑπέρπυρον α' ἀφίημι αὐτὸ αὐτῆς διὰ τὴν ψυχὴν μου ...», 3/7/1528, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 228-230, αριθμ. 125.

225. «... ἐγὼ Ζαμπέτα Δεκατερίνα Ντεκορνάρο ... Ἀκομὴ θέλω νὰ ἐξαγοράσῃς εἰ

5. ENEXYPAZOMENA ANTIKEIMENA

Τα ενεχυραζόμενα αντικείμενα, όπως τουλάχιστον εμφανίζονται μέσα από τις γραμμές των νοταριακών πράξεων παρουσιάζουν μια μεγάλη ποικιλία. Κοσμήματα²²⁶ και ασημικά²²⁷, πολυτελή ρούχα, αργυρές ζώνες²²⁸,

τι άμάχια έχω εις τής κερα Καλής τοῦ Κυπριώτη, τής γυναίκας, εις ὅ,τι τορνέσα τής χρεωστῶ ...», 30/3/1515, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 74-75, αριθμ. 43.

226. «... Idcirco ego Albertus de Verona ... Item debet michi dare et solvere Anne Rosso ducatum unum auri, que sibi prestiti et pro meo signo et pignere michi dedit annulum unum auri ...», 26/2/1376 (m.v. 1375), *not. Giovanni de Hugolinis*, McKee, Wills κτλ, σσ. 738-739, αριθμ. 583· «... Manifestum facimus nos Benedictus de Molin q. domini Jo(hannis) ... tibi Liagho de Medico, filio Abbe iudeo ... quia pro yperperis V^c L^m que sunt pro parte capitalis unius carte, facte manu notarii infrascripti ... Pro pingere vero tuorum denariorum tibi debimus dhiamantas quatuor in annulis quatuor auri, tres perforati et unus est soletus massicus, item petras duas de dhiamanti ligitas cum auro, item anulos tres auri, videlicet cum petris ballassabrum duo forati, item alios balassios tres legatos cum auro, posita omnia in uno bossolo bulata de bula anuli notarii infrascripti ...», 20/4/1431, van Gemert, *The Cretan Poet* κτλ., 20-21, αριθμ. 1.2· «Σιγουριτάν γεμάτην καὶ ἀννέκοφτην κάμνω ἐγὼ Γεωργιλᾶς Κισαμίτης ... ἐσένα τοῦ κυρ-Δημήτρη Δυπλαρᾶ ... ὅτι ἔλαβα ἀπὸ σένα τὴν μπουστουλιέζα μου, τὰ μανικ(ια) μὲ τὸ ἀσῆμι καὶ τὰ δυὸ μου δακτηλήδια, χρυσᾶ, τὸ ἓνα βουλοτ(ερον) καὶ τὸ ἄλλω μὲ κόκινη πέτρα, τὰ ὁποῖα σοῦ ἔδωκα καὶ ἐκράτης μου τὰ ἀμάχη διὰ ὑπέρπυρα τριαντα τέσσερα ὁποῦ μοῦ ἐδάνισες ...», 14/3/1549, *Μιχαήλ Μαρᾶς 149 Α΄*, σ. 266, αριθμ. 285· «... καὶ γιὰτο ρέστος τοῦ ἔδοκεν μία τραχηλέα τοντίνια με το σταυρό, να τα κρατί ἄμάχει, ὅστε να του δόσι καὶ τ' ἀπομονάρια ὅς τα υπερπυρα ρν΄, εκατὸν πενήντα ...», 24/10/1602, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 175-176, αριθμ. 165.

227. «... Idcirco ego Leo Metachieristi ... Item debet michi dare Marcus Avonale yperpera octo et teneo ab ipso pro pignore et signo cingulum unum argenti parvum et coram unam argenti ...», 9/3/1333, *not. Albertinus Maça*, McKee, Wills κτλ, σσ. 588-589, αριθμ. 457· «Ὁμολογῶ ἐγὼ παπᾶ Παῦλ(ος) Βιτζημάνος ... ὅτι ἔλαβα σήμερον ἀπὸ σᾶς τὸν κυρ Ἀντών(η) Λότο καὶ μαῖιστρο Ἄγγελ(ο) Καππελά, χρυσοχούς, ὁμπρὸς τούτου τοῦ νοταρίου καὶ τῶν κατωγραμμένων μαρτύρων, δύο μαστραπᾶδαις, ἀργυρούς, βουλομένους, παραχρυσομένοι εἰς τὸν πόδα καὶ εἰς τὰ χίλια, βαροῦν ὀγγὲς σαράντα ἐννέα ἥμισυ καὶ κοῦπαις ἀργυραῖς πέντε ... Καὶ ἐτοῦτα μοῦ ἐδώκεται διὰ νὰ τὰ κρατῶ ἕως ὅλον τὸν Σεπτέβριον τὸν πρῶτον ἐρχόμενον ἀφμδ΄, ἢ δὲ ἀλέως καὶ δὲν ἐδέλεται σατισφάρη εἰς τὴν λεγόμενὴν σας ἑγγύησιν τῶν δουκατῶν ἑκατὸν ὀκτῶ, νὰ ἐμπορῶ νὰ τὰ πρεξεντάρω νὰ πουλοιοῦνται, νὰ πληρώνωμαι ...», 27/6/1549, *Μιχαήλ Μαρᾶς 149 Β΄*, σ. 300, αριθμ. 302· 5/5/1581, Μέρτζιος, *Κρητικὰ συμβόλαια* κτλ., 118, αριθμ. B28 (σε μετάφραση)· 27/10/1602, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 176-177, αριθμ. 166.

228. «... Idcirco ego Leo Metachieristi ... Item debet michi dare Marcus Avonale yperpera octo et teneo ab ipso pro pignore et signo cingulum unum argenti ...», 9/3/1333, *not. Albertinus Maça*, McKee, Wills κτλ, σσ. 588-589, αριθμ. 457· «... ἐγὼ Ἀννέζα Ὑαλεάδενα, γυνὴ τοῦ κῦρ Γεωργίτζη Ὑαλέα ... Ἐτι λέγω καὶ κρατῶ τῆς νύμφης τῆς Εὐαγγέλαινας ζωνάρια δύο ἀργυρὰ διὰ δουκάτα ὀκτῶ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα

βιβλία²²⁹ και δούλοι²³⁰, ακόμη και πράγματα άλλων που οι οφειλέτες παρακρατούν είτε ως δανεικά²³¹ είτε ως ενέχυρα²³², παραδίδονται στους δανειστές προκειμένου να εξασφαλιστούν με τον καλύτερο τρόπο οι απαιτήσεις τους. Ακόμη και όπλα ενεχυράζονται²³³, αν και σχετικά υπήρχαν σαφείς περιορισμοί εάν επρόκειτο για επαγγελματίες στρατιώτες. Γι' αυτούς διευκρινίζεται ότι εφόσον υπηρετούν στην έδρα μίας καστελλανίας δεν είναι δυνατόν να παραδίδουν τα όπλα τους ως ενέχυρο ακόμη και σε ταβέρνα στο εσωτερικό του φρουρίου, αφού παρόμοιος αφοπλισμός είναι αυτονόητο ότι θα έδετε σε κίνδυνο την άμυνα του οχυρού²³⁴. Ανάλογες απαγορεύσεις ίσχυαν και για την ενεχύραση ιερών αντικειμένων καθώς και για την υποθήκευση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Μάλιστα στις αρχές του 14^{ου} αιώνα η Βενετική Γερουσία στα πλαίσια μια ευρύτερης διευθέτησης των εκκλησιαστικών πραγμάτων στα εδάφη της επικρά-

αφίημι αὐτῆς δουκάτα δ' διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ δ' νὰ δώσῃ νὰ πάρῃ τὰ ἀμάχια τῆς ...», 3/7/1528, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 228-230, αριθμ. 125.

229. «... Ἐγὼ Ποδοῦ, γυνὴ τοῦ Γεσταλὴ Παγκαρέα, Ἰουδαία ... Ἐτι τὸ βιβλίον, ὃ μοι κρατεῖ ὁ Σαμπάτης ὁ ἀνδράδελφός μου διὰ ὑπέρπυρα ἰγ' καὶ οὕτω νὰ πέρνῃ τὸ εἰρημένον βιβλίον ...», 14/8/1506, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 6-7, αριθμ. 3· «... ἐγὼ Μανουήλ Δαμορρός, τάχα καὶ δύτης ... Ἐτι ἀφίνω τῆς συμβίας μου καὶ τὸ εὐαγγέλιον μου τὸ ἐγκοσμιμένον διὰ ἀργύρου, ὃ ἔχω διὰ σήμερον εἰς τὸν κῦρ Ἰαννὰ τοῦ Κατελᾶ διὰ τα δουκάτα δύο ἀποῦ μοῦ ἐδάνεισεν ...», 15/2/1515 (m.v. 1514), *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 72-74, αριθμ. 42.

230. «Manifestum facio ego Iohannes Maçamurdi ... do atque transacto tibi Paulo Averno ... unam mulierem nomine Erini quam Michael Maçamurdi frater meus habuit in pignore a quondam Catalano ...», 1/9/1305, *Angelo de Cartura*, σ. 75, αριθμ. 195· 25/3/1321, *Donato Fontanella*, σ. 225, αριθμ. 7· 12/6/1395, *Memoriali*, σ. 371, αριθμ. 1711 (σε περίληψη)· «... τοῦ ὁποιοῦ τοῦ ἔδωκα ἀμαχ(ι) ἓνα σκλάβ(ον), ὁ ὁποῖος ἂν ἠδελεν φοφίση ἢ φίγη νὰ ἔμῃ ἐγὼ καὶ τὰ καλὰ μου ὀμπλεγάδο<ς> σου ...», 28/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 255-256, αριθμ. 330.

231. 6/6/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 276, αριθμ. 357· 20/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς Α'*, σσ. 172-173, αριθμ. 183.

232. 6/6/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σ. 276, αριθμ. 357· «Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἡλίας Τζατζερδῶτος, λεγόμενος Πάγγαλος, Ἰουδαῖος ... ὅτι κρατῶ ἐσένα τῆς κερα Λάουρας ... δυὸ μαστραπάδαις ἀργυρούς βουλομένους, τοὺς ὁποῖους μοῦ ἔδωκες ἀπὸ καιρὸν δανικοὺς καὶ ἐγὼ τοὺς ἔβαλα ἀμάχη εἰς σε τόπον διὰ νὰ σαστῶ ...», 20/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 172-173, αριθμ. 183· 18/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ'*, σσ. 79-80, αριθμ. 83· 12/1/1642, *Τζώρτζης Πάντιμος*, σσ. 137-138, αριθμ. 240 (σε περίληψη).

233. «Σιγουριτὰν γεμάτην καὶ ἀννέκοφτην κάμνω{μεν} ἐγὼ Γεώργις Μουσοῦρος ... ἐσένα τοῦ μισερ-Ἀνδρέου Γρηλιώνι ... εἰς τὰ τρία σπαδιᾶ ὁποῦ σοῦ ἔχα δώσει μὲ τοὺς συντρόφους μου διὰ ἀμάχη, διὰ τὰ ὑπέρπυρα κδ' καὶ σόλδια κγ' ὁποῦ μᾶς ἤχες δώσει δανικᾶ, διὰ νὰ σοῦ τὰ δουλεύσωμεν ...», 16/3/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σ. 277, αριθμ. 300· 28/5/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 226-227, αριθμ. 228.

234. Gerland, σ. 104· Barbaro, σ. 106· Θεοτόκης, *Καπιτουλάρια*, 153 (σε περίληψη), για τους καστελλάνους.

τειάς της, είχε επανακινήσει το όλο θέμα επαπειλώντας με σοβαρές ποινές τους παραβάτες²³⁵. Βέβαια στις νοταριακές πράξεις εντοπίζονται παραδείγματα ενεχύρασης εικόνων, όμως είναι σαφές ότι πρόκειται είτε για έργα τέχνης είτε για ιδιωτικής προέλευσης λατρευτικά αντικείμενα και όχι για εκκλησιαστικά αγαθά²³⁶. Ανάλογη κατάσταση επικρατεί και για τα υποζύγια και τα ζώα εργασίας τα οποία εξ ορισμού ήταν εκτός ε-νεχυρούχων συναλλαγών. Όμως όπως τονίστηκε και παραπάνω όχι μόνο περιλαμβάνονται στον τύπο των γενικών υποθηκών της ύστερης περιόδου αλλά και η ανεξάρτητη ενεχύρασή τους δεν είναι ασυνήθιστη²³⁷ κυρίως στις σχετικές αγοραπωλησίες ως τρόπος εξασφάλισης του πιστωμέ-νου τιμήματος²³⁸.

Από το μακρύ κατάλογο των ενεχύρων, που θα μπορούσε να σχημα-

235. «Pars veneta super rebus Ecclesie affictandis et pignorandis. ... Cum supra omnia vera conscientia hominum esse debeat ad curam diuini cultus et bonum ac utile ecclesiarum, et, sicut manifeste videtur, per multos prelates, episcopos abates, plebanos et alios clericos sepe pignorantur, venduntur aut dantur per alium modum res ecclesiarum videlicet; calices cruces, libri et alie argenatrie vel paramenta ecclesiarum, cum damno et detrimento ecclesiarum et verecundia terre nostre, et similiter consunzione ecclesiarum predictarum, ad que secundum deum et humanitatem omnino prouidendum est vadit pars, quod quicumque prestauerit pecuniam et acceperit in pignus aut nomine signi vel pignoris de cetero aliquas res ecclesiarum, cruces, calices vel alias argenterias siue libros nel aliqua paramenta ecclesiarum aut monasteriorum, fratrum, monachorum aut clericatum, siue vendiderit aliuqua dictarum rerum cadat ipso facto de XXV pro cento eius quod concesserit aut exbursauerit, et ulterius perdat totam pecuniam, quam «concessisset» super talibus pignoribus, aut quam solluisset pro dictis rebus monasteriorum vel ecclesiarum; et prelati, episcopis, abbatibus, prioribus abbatissis, plebanis vel alijs cléricatibus non debet dari aliquis fauor nec auxilium, imo potius procedere aut prouidere contra ipsos, qui pignorassent, secundum quod videbitur prouidendum. Et si per aliquam personam nomine redictorum foret pignorum aliquid de predictis rebus ecclesiarum siue monasterium, cadat in illam eadem penam, ad quam caderet ille qui pignoraret ...», 27/10/1412, Τσιρπανλής, ό.π., σσ. 322-324, αριθμ. 257. Πρβλ. Επίσης *Statuta Veneta*, βιβλ. I, κεφ. 1-5, και *Consulta ex Auctenticis* 27 (σσ. 151v-153r)· Ferro, ό.π., λήμμα «pegno» (τ. II, σ. 411).

236. «... όμολογώ και κρατώ έσένα του διδασκάλου κύρ ντζουάν Εύριπιώτη, σγουράφου, αδιόβολα τριάντα πέντε γραμμένα με το σκρίτο απού σουκάμεν ό πατέρας μου και κρατώ σου ακόμα και δύο λίτρες και ήμισυ νέφτι, το όποϊον είχες δώσει του ποτέ κύρ θεοφάνου στριλήτζα, του πατρός μου ό όποϊος σουχε δανείσει ένα δουκάτο χρυσό τσεκίνι και υπέρπυρα πέντε ...», 28/7/1560, Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ., 260-261, αριθμ. 8· «... ένα ζευγάρι εικόνες απού ό αυτός Σαρακηνόπουλος είχεν έχει άμάχι στα χέρια του μισέρ Τζώρτζη Ντέ Στάη δια τσεκίνια όκτώ (...) είναι ή μία ή Γέννησις του Χριστου και ή άλλη του μεγάλου Γεωργίου ...», 16/3/1582, Μέρτζιος, Κρητικά συμβόλαια κτλ., 124-125, αριθμ. 652.

237. 16/4/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 15-16, αριθμ. 32.

238. Πρβλ. σχετ. παραπάνω υποσ. 122-124.

τιστεί εν προκειμένω, δεν λείπουν ούτε τα αγροτικά προϊόντα²³⁹, ούτε τα εργαλεία²⁴⁰ τεχνιτών²⁴¹, ούτε ευτελέστερης αξίας καθημερινά αντικείμενα, όπως πιδάρια²⁴², σεντόνια, κουβέρτες,θήκες μαξιλαριών, απλά ρούχα ή ακόμη και υφάσματα²⁴³. Η ανάγκη εξοικονόμησης έστω και λίγων χρημάτων σπρώχνει πολλές φορές τους ανθρώπους να παραδώσουν ως ενέχυρο ακόμη και τα πιο απίθανα αντικείμενα. Χαρακτηριστικό εν προκειμένω είναι το παράδειγμα της *Maria olim sclava Marie Pasqualigo*, η οποία το 1314 παρουσιάζεται να έχει ενεχυράσει ακόμη και το έγγραφο της απελευθέρωσής της²⁴⁴, ενώ από τα πρακτικά της δίκης του πρωτόπαπα Χάνδακα Ανδρέα Αμοραίου γίνεται γνωστό ότι κάποιοι ιερείς είχαν ενεχυράσει ανάμεσα στα άλλα και τα έγγραφα χειροτονίας τους προκειμένου να εξασφαλίσουν τις απαιτήσεις του πρωτόπαπα και τη σιωπή του για την παράνομη χειροτονία τους²⁴⁵. Την ίδια περίπου εποχή ο Δημήτρης Κατελάς «καπετάνιος τής στρατίας» πιστώνοντας το τίμημα μιας σέλας, εξασφαλίζει τον πωλητή όχι μόνο με μια γενική υποθήκη, αλλά και με «ταῖς πᾶγαις τοῦ σαλάριου μου ὅπου πέρνω ἀπὸ τὴν Κάμεραν τῆς ἐκλαμπρωτάτης μας αὐθεντίας ...»²⁴⁶. Επίσης στις νοταριακές πράξεις εντοπίστηκαν και κάποια ακραία παραδείγματα αυτοενεχύρασης, όταν ο οφειλέτης θέτει ως ενέχυρο τον ίδιο του εαυτό σε περίπτωση

239. 3/2/1300, *Pietro Pizolo I*, σσ. 18-19, αριθμ. 25· «... Set pro maiore securitate do et designo tibi pro tuo signo et pigno ipsum oleum et melle quod est vaxilos olei .XXXVI. et melli .VI. ...», 3/6/1300, *Pietro Pizolo I*, σ. 257, αριθμ. 560.

240. Αντίθετα φαίνεται ότι υπήρχε απαγόρευση για την ενεχύραση γεωργικών εργαλείων. Βλ. σχετ. Ferro, ό.π., λήμμα «pegno», (τ. II, σ. 412)· Μανίν, ό.π., 69.

241. «Manifestum facio ego Iohannes de Clugia ... a te Marco Belo fabro ... perpera .X. que michi prestitisti causa amoris ... Et pro tua maiori securitate tibi do pro signo et pignore ancuçium .I., par .I. mantisum, paria tenaiarum .IIII. mai .II. et martela .II. cum .II. limis ...», 24/6/1301, *Benvenuto de Brixano*, σσ. 71-72, αριθμ. 195· 3/12/1606, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 382, αριθμ. 412.

242. «... ἀκομί τοῦ ὀμπλεγάρου καὶ δύο κρασοπίδαρα, το ἓνα μιστατα λ' καὶ το ἄλο μιστατα ιε' ...», 24/8/1612, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 693-694, αριθμ. 796.

243. 16/10/1314, *DC Bandi*, σ. 25, αριθμ. 54· 4/7/1343, *not. Alberto Palamonte*, Mckee, Wills κτλ, σσ. 630-631, αριθμ. 491· 11/1/1509 (m.v. 1508), *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 19-20, αριθμ. 11· 23/3/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 B'*, σσ. 69-70, αριθμ. 84· 26/1/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 A'*, σσ. 33-34, αριθμ. 28· «... ἀκομι ἔδοκέν του ἀμάχι να κρατί γιά τ' ἄλα διάκόσα ογδοῶντα πέρπιρα καμιζότο ἓνα κόκινο καὶ ἓνα ζευγάρι σεντόνια λαβοράδα καὶ ἓνα φουστάνι μπαμπακερὸ ...», 11/12/1602, *Μανόλης Βαρούχας*, σσ. 180-181, αριθμ. 170· 19/1/1607, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 391, αριθμ. 424· 31/3/1646, *Αντρέας Καλέργης*, σσ. 303-305, αριθμ. 416 (σε περίληψη).

244. 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 26, αριθμ. 58.

245. Βλ. σχετ. Μαρία Μονδέλου, «Η δίκη του πρωτόπαπα Χάνδακα Ανδρέα Αμοραίου στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σ. 362.

246. 5/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 B'*, σσ. 251-252, αριθμ. 253.

υπερμερίας του. Βέβαια το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα μιας τέτοιας ενεχύρασης σε περίπτωση υπερμερίας του οφειλέτη, δεν είναι απόλυτα σαφή²⁴⁷. Η γενικότερη πάντως αίσθηση από τις πηγές είναι ότι κάτι τέτοιο στις περισσότερες περιπτώσεις θα πρέπει να ενταχθεί στην ευρύτερη κατηγορία των γενικών υποθηκών, ερμηνευόμενο όχι ως δυνατότητα υποδούλωσης του οφειλέτη, αλλά ως ρήτρα που παρείχε στο δανειστή το δικαίωμα να εξασφαλίσει την αποπληρωμή του φυλακίζοντάς τον²⁴⁸.

Όλα τα παραπάνω αντικείμενα στις περισσότερες περιπτώσεις εξατομικεύονται με λεπτομερή παράθεση των χαρακτηριστικών τους. Τα κοσμήματα περιγράφονται ανάλογα με τις πολύτιμες πέτρες και το βάρος τους²⁴⁹, ενώ το βάρος αποτελεί σημείο αναφοράς και για τα ασημένια αντικείμενα, στα οποία επιπροσθέτως αναφέρεται συνήθως η ύπαρξη ή όχι σφραγίδας από τον κατασκευαστή τους²⁵⁰, ιδιαίτερα σκαλίσματα ή οι-

247. «... Ut obliget se mecum tibi per cartam pro debito suprascripto ...», 20/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σσ. 60-61, αριθμ. 54· 3/11/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 245, αριθμ. 344· 16/9/1352, *Zaccaria de Fredo*, σσ. 44-45, αριθμ. 61· 2/5/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, σσ. 181-182, αριθμ. 232· 6/7/1550, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 94-95, αριθμ. 70· «... διὰ τοῦτο ἡ ἀφεντία του κάμνει τέρμενο τοῦ αὐτοῦ κύρτομάδο νὰ τὰ πλερώσῃ τῆς ἀφεντίας του τὰ λεγόμενα ὑπέρπ. ἑκατὸν δέκα ὡς σήμερον ἓνα χρόνον ὁμπλεγάροντας τὸ κορμὶν του καὶ τὰ καλά του ...», 3/7/1583, *Μέρτζιος Βιτζέντζος Κορνάρος* κτλ., 177-178, αριθμ. 25.

248. Βλ. σχετ. παραπάνω υποσημ. 47. Πρβλ. επίσης και Τουρτόγλου, ὁ.π., σσ. 44-53, όπου και η σχετική ανάλυση για την προέλευση της ρήτρας.

249. «... Idcirco ego Iacomina, relicta Iohannis Longovardo ... Item habeo anillos III auri qui sunt in pignero, videlicet unum est Manoli Pispoli pro yperpera et similiter est cum dicto anulo cadhenekkam I argenti cum coralo et duabus crucibus argenti ...», 5/8/1324, *not. Albertinus Maça, Mckee, Wills* κτλ, σσ. 525-526, αριθμ. 404· 7/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 44, αριθμ. 29· «Ἐστοντ(α) καὶ ἡμεῖς Ἀντώνης Λότος ... καὶ Ἀγγελ(ῆ)ς Καππέλας ... χρυσοχοί, νὰ κάμνωμεν ἔγγυσιν ἐσένα τοῦ παπᾶ κυρ Παῦλ(ο) Βιτσημάνου ... ταῦτα τὰ ἀμάχια, ἤγουν δυὸ μαστραπάδαις ἀργυρούς, βουλομένους, παραχρυσομένοι εἰς τὰ χίλια καὶ εἰς τὸν πόδα, βαροῦν ὀγγές σαρανταέννέα ἥμισυ καὶ κούπαις ἀργυραῖς πέντε, βουλομέναις, βαροῦν ὀγγές σαράντα καὶ χρυσαφι τρία κερκέλλ(ια), βουλομένα καὶ δυὸ δακτυλήδια σοντζέλα, τὸ ἓνα ἰνταγιάδο, μὲ μιᾷ κορνιόλα ἰνταγιάδ(α) καὶ τὸ ἄλλο βουλοτύρ(ι) σκλέτο, βαροῦν καὶ αὐτὰ ὅλον τὸ λεγομένον χρυσάφι ἐξάγ(ια) εἴκοσι ἔξη ἥμισυ ...», 22/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 289-290, αριθμ. 293.

250. «... τὰ ὁποῖα ἀμάχια εἶνιε οὕτως, ἤγουν πηρούνια ἀργυρᾶ ἑνδεκα, τὰ δέκα βουλομένα καὶ τὸ ἓνα ἀβούλοτ(ο), βαροῦν ὀγγές ια', καὶ μία κούπα ἀργυρῇ βουλομένη, βαρῇ ὀγγές στ', καὶ δακτυλήδια χρυσᾶ ἑπτᾶ, τὸ ἓνα βουλό[τερο], καὶ τὰ ἔξη μὲ πέτρες ἀμπάσες, βαροῦν ἐξάγια στ, καὶ ἓνα πουνιάλιο, τ[ὸ, μανίκ(ι) του ἀργυρῶ καὶ τὸ κοσπέλο του ἀργυρῶ καὶ τὸ φυκάρην του λιγάδ(ο) μὲ ἀσῆμι ...», 2/4/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β'*, σσ. 10-11, αριθμ. 10· 6/11/1602, *Μανόλης Βαρούχας*, σ. 179, αριθμ. 168. Για την αργυροχρυσοχοΐα στην Κρήτη πρβλ. σχετ. *Μαρία Κωνστα-*

κόσημα που τα κοσμούν κτλ²⁵¹. Πολλές φορές μάλιστα προκύπτει από το περιεχόμενο της δανειστικής δικαιοπραξίας ότι είχε προηγηθεί ζύγισμα και εκτίμηση των ενεχυρασθέντων αντικειμένων²⁵².

6. ΟΦΕΙΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΑΝΕΙΣΤΕΣ

Μια απόπειρα σκιαγράφησης των εμπλεκομένων ατόμων στη διαδικασία του ενεχύρου δεν αποτελεί κάτι το ιδιαίτερα εύκολο και απλό. Κατηγοριοποιήσεις και σχετικοί κανόνες δεν είναι δυνατό να εξαχθούν. Η μαρτυρία των πηγών αποδεικνύει ότι άτομα από όλες τις κοινωνικές τάξεις αναλαμβάνουν το ρόλο του δανειστή ή του οφειλέτη και ανάλογα με τις περιστάσεις δέχονται ή παραδίδουν ενέχυρα. Ευγενείς, πλούσιοι αστοί, τεχνίτες αλλά και μικροέμποροι, συγκαταλέγουν στο ενεργητικό της περιουσίας τους ενεχυρασθέντα αντικείμενα, ενώ δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο τα ίδια άτομα να εμφανίζονται τόσο ως ενεχυρούχοι δανειστές όσο και ως ενεχυρούχοι οφειλέτες. Με αυτά τα δεδομένα η παροχή ενεχύρων για την εξασφάλιση κάποιας οφειλής αποδεικνύεται συνήθεια βαθιά ριζωμένη στα συναλλακτικά ήδη του νησιού. Ενεχυράσεις όπως αυτές

ντουδάκη - Κιτρομηλίδου, «“Ασήμι λαβοράδο και χρυσάφι φίνον”: Αρχειακές μαρτυρίες για την αργυροχοΐα και την χρυσοχοΐα στην Κρήτη της βενετικής περιόδου», *Πεπραγμένα του Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 365-380.

251. «Manifestum facio Georgius Venerio ... a te Cali iudea ... yperpera in Creta currentia viginti duo mutuo ... Et pro tuo signo et pignere dictorum denariorum a me habuisti et recepisti stampas decem octo argenti deauratas cum armis de cha de Chanali ...», 28/4/1357, *Zaccaria de Fredo*, σσ. 83-84, αριθμ. 119· 7/12/1338, *Franciscus de Cruce*, σ. 44, αριθμ. 29· «... pro quibus habui ab ipso ser Zanino unum anulum cum sua arma ...», 23/4/1431, Μανούσακας -van Gemert, ό.π., 163, αριθμ. 57· «... εις άμάχη άποϋ τής κρατῶ άπάνω εις αϋτά, ήγουν κούπαις άργυρες πέντε βουλομέναις οί δύο με τζενανιαίς άρμαις καί αί τρεις σκλέταις ...», 30/4/1523, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 131-136, αριθμ. 71· 5/6/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, σσ. 254-255, αριθμ. 257· «... καί διὰ τόρα μου έδωκες νά κρατῶ διὰ άμάχη και σιμαδη διό βερνεγάδα άργυρά βουλομένα, τὸ ένα έχη εις τήν μέσην τὸν άγιον Γεώργιον καί τὸ άλλω έχει εις τήν μέσην μιαν ρο(δα) ...», 15/4/1577, *Δετοράκης*, *Η αγγαρεία κτλ.*, σσ. 92-93, αριθμ. 11.

252. 3/9/1339, *Franciscus de Cruce*, σ. 178, αριθμ. 236· 14/3/1458, *Ganchou*, ό.π., σσ. 100-101, αριθμ. 8· «... νά πουλῆς τὸ άμάχιω όποϋ μου κρατῆς, τὸ όποίον έναί ένα κολαρέτο μαγγέν(ι), με χρυσάφι, τὸ όποίον έστημάρισεν ό μαϊιστρο-Ντζανῆς Καπελάς, χρυσοχός καί ξύζη ύπέρπυρα τρία ...», 18/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς Α΄*, σσ. 166-167, αριθμ. 175· «... τὰ όποία, κουπα καί κουταλ(ια), έκαμπανίσαμεν εις τούς χρυσοχούς καί βαροϋ όγγές όκτῶ καί έναμισυ έξαγ(ιν) ...», 10/4/1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, σ. 125, αριθμ. 153· «... Άλοτρόπως νά πουλῆς τὸ άμάχ(η) όποϋ σου 'δωκα καί κρατῆς μου, ήγουν μία κουποπ(ούλα) άργυρῆ, άβούλοτη, τήν όποίαν δέν έκαμπανίσαμεν με τήν στράταν τῶν κροϊτάδων ...», 26/7/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, σ. 111, αριθμ. 112· 9/3/1644, *Μαρίνος Αρκολέος*, σσ. 46-47, αριθμ. 46 (σε περίληψη).

των νοταριακών εγγράφων απαντά κανείς για παράδειγμα και στα έργα του κρητικού θεάτρου, τα οποία συχνά καυτηριάζουν παρόμοιες πρακτικές²⁵³. Εξάλλου ακόμη και άτομα με συγγενικούς δεσμούς συναλλάσσονται, εξασφαλίζοντας τις απαιτήσεις τους με ενέχυρα²⁵⁴, ενώ αντίστοιχες συμπεριφορές παρατηρούνται και σε ελεύθερους επαγγελματίες, οι οποίοι παραλαμβάνουν ενέχυρα από τους πελάτες τους για την εξασφάλιση της αμοιβής τους²⁵⁵. Από όλες αυτές τις κατηγορίες ιδιαίτερη μνεία φαίνεται να αξίζουν δύο ομάδες. Σ' ένα πρώτο επίπεδο αίσθηση προκαλεί η παρουσία κληρικών και μοναχών και των δύο δογμάτων, οι οποίοι κατ' εξακολούθησιν εμφανίζονται είτε να δανείζονται παρέχοντας ενέχυρα²⁵⁶, είτε κυρίως να δανείζουν εξασφαλίζοντας τις απαιτήσεις τους με ενέχυρα²⁵⁷,

253. Σ. Παπαμανουσάκης, «Το δίκαιο στο Κρητικό Θέατρο», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Χανιά 1991, σσ. 495-496.

254. «... Idcirco ego Pliti, relicta Leonis Cavatorta ... Item debet michi dare Michael, frater meus, yperpera tria et habeo pignum lectum unum, mantilum unum, par filarum de seta, pannorum peciam unam quod dicitur smurdi et mantilum unum a curpine et mantilum unum a manu ...», 13/5/1327, *not. Andreas de Bello Amore*, McKee, Wills κτλ., σσ. 29-30, αριθμ. 22· 11/4/1339, *Franciscus de Cruce*, σσ. 138-139, αριθμ. 172· «... Έγώ Ραχιέλ, χήρα, γυνή του ποτέ Μωυσέ Άγάπη ... Έτι τῇ Πανωραία, τῇ ἀνεψιά μου, τὴν κούπαν ἣν κρατῶ αὐτῆς εἰς ἐνέχειρον ...», 2/5/1497, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 309-310, αριθμ. 1· «... Έγώ Ποδοῦ, γυνή του Γεσταλή Παγκαρέα, Ίουδαία ... Έτι τὸ βιβλίον, ὃ μοι κρατεῖ ο Σαμπάτης ὁ ἀνδράδελφός μου διὰ ὑπέρπυρα γ' καὶ οὕτω νὰ πέρνη τὸ εἰρημένον βιβλίον ...», 14/8/1506, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 6-7, αριθμ. 3· «... κάγὼ ἡ Μαριέτα Μουδάτζενα, ἀρχόντησα τοῦ εὐγενοῦς ἄρχου μισερ Νικολοῦ Μουδάτζω ... Ἀκομὴ ἀφίνω του καὶ τὰ ἀμάχια ἀποὺ ἔχω βαλμένα εἰς τοῦ μισερ Μάρκου Κουρίνη, τοῦ ἀνδρανεισιοῦ μου, διὰ δουκάτα κγ', ἥγουν εἰκοσιτρία ...», 7/5/1511, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 43-47, αριθμ. 25· 13/9/1529, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 243-244, αριθμ. 135· 31/3/1646, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 303-305, αριθμ. 416 (σε περίληψη).

255. «... Έγώ Γεώργιος De Cipris ... Έτι κρατεῖ με ὁ Κύριλλος Γραδενίγος διὰ πλήρωμα ἐνὸς τεσταμέντου διὰ δουκάτον ἓν, μίαν κούπαν ὄνκιων γ' ἥμισιν, ἅτινα ἔστωσαν ταῖς ἐμαῖς ρηθείσαις θυγατράσι δωσούσαις τὸ δουκάτον ... Έτι ἔχω δύο προύσια εἰς ἐνέχυρον διὰ τὰ φάρμακα ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ κὺρ Στεφάνου Βιβόντα ...», 27/5/1497, Σάδας, ὁ.π., σσ. 664-668, αριθμ. 9· 6/2/1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, σσ. 105-106, αριθμ. 107.

256. 12/1/1642, *Τζώρτζης Πάντιμος*, σσ. 137-138, αριθμ. 240 (σε περίληψη)· 31/3/1646, *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 303-305, αριθμ. 416 (σε περίληψη).

257. «... Idcirco ego Praxia, monacha, relicta Georgii Prasino ... item quedam Alyse tenetur michi dare yperpera tria et habeo ab ea pro pignore cultram unam parvam vetus cui remitto grossos tres pro anima mea. Item tenetur dare michi quedam mulier de casali Vutes, cuius nomen ignoro, yperpera quinque et habeo ab ea pro pignore sorcellos duos auri monolignos et remitto ei grossos tres pro anima mea. Item tenetur michi dare quidam papas de casali Vridha, cuius nomen ignoro, yperpera tria minus soldinus tribus parvorum et habeo pro pignore ab eo librum unum et manipollos et remitto ei grossos sex pro anima mea ut scribat me in eius codice. Item pa-

δραστηριότητες εξ ορισμού κατακριτέες²⁵⁸. Εκτός από τους όποιους ηθικούς ενδοιασμούς, κανονιστικές απαγορεύσεις και των δύο εκκλησιών προσπάθησαν κατά καιρούς να περιορίσουν παρόμοια κρούσματα και να

pas Georgius de casali Marathia dare tenetur michi yperpera decem et habeo ab eo pro pignore annullos duos auri et remitto ei grossos sex ut scribat me in eius codice ... Item Iani Chissamiti quondam Marini de casali Marathia tenetur michi dare yperpera quatuor et soldinos tres parvorum inter tellam et denarios que sibi dedi et habeo pro pignore ab eo anulum unum auri ... Item Sophya Forena debet michi dare yperpera quinque et habeo ab ea pro pignoresorcellum unum auri de lignum magnum, cui remitto grossos tres pro anima mea. Item tenetur michi dare Maria Schinoploco yperpera tria et soldinos undecim parvorum a qua quindem habeo pro pignore tellam unius cote a femina et remitto sibi soldinos undecim predictos pro anima mea ... Item Herini Santi dare tenetur michi yperpera tria et grossos octo a qua habeo pro pignore gabanum unum et remitto ei grossos octo pro anima mea. Item tenetur michi dare Soy, uxor Nicolai Familiti, yperpera octo et habeo ab ea pro pignore iuppam unam et mantille unum a mensa. Item Herini Flabani tenetur michi dare grossos octo et habeo pro pignore iuppam unam ab homine et remitto ei grossos duos pro anima mea ...», 22/5/1362, *not. Giovanni Dario*, McKee, Wills κτλ, σσ. 801-802, αριθμ. 632· 30/4/1523, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 131-136, αριθμ. 71· «... Ὁ κυρ Φιλοθεος ὁ Νταβραδος, υἱὸς ποτὲ Νηκολάου ἱερέου, κατεικουμένος ἐν τι μονῇ τῆς Ἀγίας Ὁσιομάρτιρος καὶ Ἀθληφόρου Παρασκεβῆς ... Ἀκομι καὶ αμαχηα οπου ἔχο ἡς τὴν χέραν μου: πρώτων, παπᾶ κυρ Ἰωάννη Μαγγαφούρι μίαν ζυγὴν βέργιες χρῖσες καὶ ἥδοκα του υπέρπυρα νε', ἥγουν πεννυντα πέντε, ἄκομι καὶ εγγιτις του, υπέρπυρα μ', ἥς τὸν Νηκόλαον τὸν Ψυχοπέδη, Γεῶργι Κερκελα κρατὸ σεντόνη α' καὶ χρεοστη υπέρπυρα [vacat], Ἰωάννη Καλούτζη σεντόνι α' καὶ χρεόστη υπέρπυρα [vacat], Μαρκο Καραβελα σεντόνι α', υπέρπυρα [vacat], Πόδα Ζουμαδοπουλα σεντόνι α', υπέρπυρα [vacat], Μαρία Ραλιοπουλα {σεν} μπόλῃες δίο, υπέρπυρα [vacat], Μανόλη Μοκοντίτι Σιγανοον γινέκιον ποκάμισον ἐν καὶ χρεόστη σιτάρι καρτα β', Ντοναδο Κατελανο δακτιλήδην α' αργιρῶν καὶ μαγιῶτες δ' καὶ ψήδην α' γιὰ υπέρπυρα γ', Μιχελη Γαβρα δακτιληδην α' αργιρῶν γιὰ υπέρπυρα [vacat], Ντονάδο Κατελάνο στο Ψαδην χρεόστη υπέρπυρα κε' καὶ κρατο του πάπλομαν α', Μανόλη Αναλαμπῇ χρεοστη υπέρπυρα δέκα, Κόστα Σα[[σα]]ρακινόπουλο υπέρπυρα κ' ... Ἀκομι εχο καὶ χαρκόματα δίο, τὸ ἓνα ὑπὸ τις ἀδελφῆς μου τις παπαδιας γιὰ υπέρπυρα ιη', καὶ δέλω να ἔνε του παπᾶ Ἰωάννη του Μαγγαφουρη, καὶ οντα του δόσουν τ' ἀνήψιά μου τα ιη' υπέρπυρα να περνουν τὸ χαρκομα καὶ τὸ ἄλλον να πάρη ὁ ἀνειψυῶς μου ο παπᾶ κυρ Κόσταντις να μου λητουργίσουν τόσες λητουργίες, καθῶς μου ἤχεν καὶ ἐκηνον υπέρπυρα ι' ...», 3/1/1543, *Ἰωάννης Ολόκαλος*, σσ. 224-227, αριθμ. 239· 22/4/1550, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, σσ. 92-94, αριθμ. 68· 14/3/1571, *Παναγιωτάκης, Φραγκίσκος Λεονταρίτης* κτλ., σ. 188, αριθμ. 121· 12/1/1642, *Τζώρτζης Πάντιμος*, σσ. 137-138, αριθμ. 240 (σε περίληψη)· 23/11/1643, *Ξανθουδίδης*, ὁ.π., 263-264, αριθμ. 102· 12/9/1645, *Μαρίνος Αρκολέος*, σσ. 350-351, αριθμ. 241 (σε περίληψη).

258. Πρβλ. επίσης και τις παρεχόμενες πληροφορίες από τα πρακτικά της δίκης του πρωτόπαπα Χάνδακα Ανδρέα Αμοραίου. Ανάμεσα στα άλλα ο Αμοραίος είχε κατηγορηθεί ότι είχε παραλάβει δώρα και ενέχυρα από παράνομα χειροτονημένους ιερείς προκειμένου να αποσιωπήσει παρατυπίες στην χειροτονία τους. Βλ. Μονδέλου, ὁ.π., σ. 362.

πατάξουν αυτές τις συμπεριφορές, που δεν αποτελούσαν το καλύτερο παράδειγμα για το ποίμνιο τους. «... Διὰ γὰρ τὴν φιλαργυρίαν...» τονίζει στην κατηχητική του διδασκαλία ο καθολικός επίσκοπος Σητείας και Ιεραπέτρας Gaspare Viviani (1525-1605) «... ἀπολεῖται ὁ νόμος ἐξ ἱερέως καὶ ὄρασις ἐκ προφήτου ...», για να συνεχίσει λίγο παρακάτω «... Ὅσοις δὲ οὐκ ἄρκεῖ εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων χρείαν ἡ αὐτῶν ἱεροπραξία ποιήτωσάν τι εὐχειρον, πρέπον αὐτοῖς μιμούμενοι Παύλῳ, μὴ ποιούντες ἐμπορίαν, τόκους ἢ ἄλλην τινὰ αἰσχροκέρδειαν ...»²⁵⁹.

Η δεύτερη ομάδα που αξίζει εκτενέστερης αναφοράς είναι οι γυναίκες. Μία συγκριτική μελέτη των σχετικών πηγών απέδειξε ότι οι γυναίκες εμφανίζονται αρκετά συχνά στις νοταριακές πράξεις είτε ως δανείστριες είτε ως οφειλέτριες με ενέχυρα. Με δεδομένη τη γενικότερα περιορισμένη γυναικεία παρουσία στις γραμμές των νοταριακών εγγράφων²⁶⁰, οι διαστάσεις του φαινομένου φαίνεται να είναι αρκετά σοβαρές²⁶¹. Σ' ένα πρόχειρο απολογισμό από το συγκεντρωμένο υλικό, το πενήντα περίπου τοις εκατό των εμπλεκομένων είναι γυναίκες, ποσοστό που αυξάνεται ακόμη περισσότερο αν ληφθεί υπόψη ότι πολλά από τα ενέχυρα – ειδικά σ' αυτό το επίπεδο - δινόταν χωρίς τη σύνταξη σχετικού εγγράφου²⁶². Στη διαθήκη της το 1351 η *Benedicta, relicta Dominici Gradonico*, περιλαμβάνει και ένα κατάλογο με τα ενέχυρα που παρακρατεί, τονίζοντας ότι όλα τα σχετικά χαρτιά αλλά και τα ίδια τα ενέχυρα βρίσκονται τακτοποιημένα «*in scrineo meo*»²⁶³. Η ίδια τάξη στη φύλαξη των ενεχύρων

259. Βλ. σχετ. Δετοράκης, Η κατηχητική διδασκαλία κτλ., σ. 109, στ. 119-127.

260. Για τη γυναίκα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. ενδεικτ. Χρύσα Μαλτέζου, «Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας», *Κρητολογία* 16-19 (1983-1984), 62-79.

261. Βλ. σχετ. Μαλτέζου, Η παρουσία της γυναίκας κτλ., 76.

262. Βλ. σχετ. Γρυντάκης, Οικονομικές σχέσεις κτλ., σσ. 124-128.

263. «*Idcirco ego Benedicta, relicta Dominici Gradonico ... Item sciendum est quod pro yperperis quatuordecim, que Campagnola, relicta Andree Quirino, debet michi dare, habeo ab ipsa pro pignore pelem unam grisam veterem ab epitochio femineo et peciam unam entimatis a lecto. Et pro ducatis auri novem michi debitis a Georgio de Molino habeo pro pingere cultram unam cendati. Et pro yperperis decem michi debitis a Barbo Barbo habeo pro pingere paria duo linteaminum. Pro yperperis vero decem et octo michi debitis a Marco Goro preconie habeo pro pignere par unum sorcellorum auri. Et pro yperperis trecentis, que mutuavi Andree Pantaleo filio quondam Hemanuelis, et matris eius, habeo cartam sine pingere. Et tam illa carta quam carta michi facta per quosdam de ca Fradelo, quorum nomina ignoro, et pignera michi per eos data pro yperperis centum que eis mutuavi et similiter carte et cedulae et pigner que habeo pro peccunia michi debita a diversis personis sint in scrineo meo ...*», 26/7/1351, *not. Giovanni Gerardo*, McKee, Wills κτλ., σσ. 232-235, αριθμ. 182.

διαπιστώνεται και τρεις περίπου αιώνες αργότερα στη διαθήκη της Ντιάνα Κορναροπούλας²⁶⁴, ενώ η πρώτη από τις δύο διαδοχικές διαθήκες της Καλής Κουμουλοπούλας από το Ρέθυμνο έχει περισσότερο τη μορφή απολογισμού χρεών και ενεχύρων παρά διάταξης τελευταίας βουλήσεως²⁶⁵. Από την άλλη πλευρά η Σοσσάνα Ντελάρτεννα, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, δανειζόμενη κατά κύριο λόγο μικροποσά, πρέπει να ενεχύρασε σταδιακά ότι πολύτιμο είχε στο σπίτι της²⁶⁶.

Κάτι τέτοιο ούτως ή άλλως δεν φαίνεται να είναι καθόλου ασυνήθιστο. Λίγες δεκαετίες αργότερα ο φημισμένος μουσικός και κληρικός Φραγκίσκος Λεονταρίτης είναι περιορισμένος στο σπίτι του στην Βενετία, όχι μόνο εξαιτίας των χρεών του αλλά και γιατί η ενεχύραση όλων των πραγμάτων του τον εμποδίζει να βγει στο δρόμο²⁶⁷.

Αυτονόητο είναι ότι οι ασθενέστεροι οικονομικά ήταν πολύ περισσότερο ευάλωτοι σε παρόμοιες πρακτικές. Η έλλειψη μετρητών οδηγούσε πολλούς από αυτούς να ενεχυράσουν οτιδήποτε μπορούσε να έχει κάποια αξία, εξασφαλίζοντας φυσικά τις περισσότερες φορές μικροποσά. Ο Θεόδωρος Τουρλινός στη διαθήκη του στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, απαριθμεί λίγο ή πολύ πέντε διαφορετικούς δανειστές, στους οποίους και έχει ενεχυράσει ασημένιες κούπες, χρυσές αλυσίδες, δακτυλίδια και μικροκοσμήματα²⁶⁸. Στην ίδια περίπου μοίρα βρίσκεται και ο σύγχρονός

264. «... ἐγὼ Ντιανα Κορναροπούλα ... Το μπουλετη ἦνε στὴν κασελέτα μου τη μιτζή, ἦνιε και ἄλα αμαχια με σκρήτα καὶ κατεχι τα η σαντολα μου και ας τα πη το ρεζίντουάριον μου να τα ευγάλουσι. Και εχο καὶ μιὰ πόλτζα στὴν κασελέτα μου ποῦ καὶ που εχο αμάχια καὶ ας την ἐβρουσι να τα ρεκουπεράρουσι ...», 1/2/1633 (m.v. 1632), Μαυρομάτης, *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα* κτλ., Αθήνα 1986, σσ. 85-90, αριθμ. 7.

265. 31/3/1646 και 3/4/1346. *Αντρέας Καλλέργης*, σσ. 303-305, 306, αριθμ. 416-417 (σε περίληψη). Πρβλ. επίσης Γρυντάκης, *Οικονομικές σχέσεις* κτλ., σσ. 124-128.

266. «... ἐγὼ Σοσσάννα Ντελάρτενα, γυναῖκα τοῦ κῦρ Ἀλοῖζου ... Πλὴν φανερόν κάμνω ὅτι ἔχω ἀμάχια εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν, ἤγουν εἰς τῆς Ἑβραίας, τῆς σκλάβας, μίαν κολαῖναν μαργαριταρένην καὶ ἓνα ζευγος κόκκινα βελουδα προσκεφαλάδια διὰ δουκάτα τρία καὶ μαρτζέλον α'. Ἀκομὴ ἓνα ζουπούνιν μαῦρον τζαντουνένιον διὰ δουκάτα δύο. Ἀκομὴ μίαν ζυγὴν μανίκαις γυναίκειες περ δελι τζαντουνένιες διὰ δουκάτον ἓνα. Ἀκομὴ ἕτερες μανίκαις μαύραις καμομέναις διὰ μαρτζέλους γ'. Ἐτι ἓνα σενδόνι ψιμένον διὰ μαρτζέλους ε' ...» ακολουθοῦν πολλὰ ἐνέχυρα, 4/11/1510, *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος*, σσ. 39-41, αριθμ. 23.

267. Η πληροφορία από την επιστολή ενός φίλου του μουσικού 24/8/1567, Παναγιωτάκης, *ό.π.*, σσ. 170-171, αριθμ. 104.

268. «... ἐγὼ ὁ Θεόδωρος ὁ Τουρλινὸς ... Ἀκόμη, ὡς φαίνεται μὲ χειρόγραφον τῆς ἐμῆς χειρός, χρεωστῶ με' ὑπέρπυρα τοῦ Ἑβραίου τοῦ μοναχοῦ τοῦ Ντελμέντεγο, καὶ βαστάζει με μίαν κούπαν ζ' οὐγγίων καὶ μία καδένιν τριῶν οὐγγίων. Ἐτι ὁ Ἐξοδάκτυλος με βαστάζει μίαν καδέναν στ' οὐγγίων ὁδία ὑπέρπυρα ιθ' με ἴδιον μου χειρόγραφον. Ἐτι ὁ μαῖιστρο Λάζαρος ὁ Ἑβραῖος ὁδία ἀγάπην καὶ φιλίαν με βαστάζει μίαν κούπαν τριῶν οὐγγίων ὁδία δουκάτον ἓναν, χωρὶς σαρίτι. Ἐτι τοῦ Καψάλη τοῦ

του Γεώργιος de Cypri, ο οποίος λίγο ή πολύ έχει παραδώσει ένδεκα διαφορετικά αντικείμενα ως ενέχυρο προσπαθώντας να εξασφαλίσει τους πιστωτές του²⁶⁹.

Τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα όταν παρόμοιες συναλλαγές γίνονται με επαγγελματίες του είδους. Υπέρογκοι τόκοι πολλαπλασιάζουν τις οφειλές με γρήγορους ρυθμούς, καταστρέφοντας ακόμη και τους οικονομικά εύρωστους²⁷⁰. Ειδικά το εβραϊκό στοιχείο των μεγάλων πόλεων του νησιού, διαπρέπει σχετικά²⁷¹. Κάποιοι από αυτούς διατηρούν πραγματικά ενεχυροδανειστήρια, συγκεντρώνοντας στα χέρια τους εντυπωσιακούς καταλόγους πολύτιμων – και όχι μόνο – κινητών, που τους έχουν παραχωρηθεί ως ενέχυρα²⁷². Ο Iohannes Ralli de Constantinople το 1458, παρέδωσε ως ενέχυρο στην εβραία Eleane ένα μεγάλο αριθμό ασημικών και κοσμημάτων προκειμένου να εξασφαλίσει τα χρέη του²⁷³, ενώ τρεις από τους πέντε πιστωτές του Θεόδωρου Τρουλινού, που μνημονεύτηκε παραπάνω, είναι Εβραίοι, όπως εβραίοι είναι επίσης οι ενεχυρούχοι δανειστές του Bertus Delaporta στα τέλη του 14^{ου} αιώνα²⁷⁴.

Ἐβραίου ἡ γυναῖκα μὴ βαστάζει ἓνα δακτυλίδιν χρυσοῦν χωριάτικον, ὁδὶά ἓνα ἐξάγιν χρυσάφιν, ὁδὶά ὑπέρπυρα β' ... Ἀκόμη χρεωστῶ τοῦ κὺρ Φιλίππω Κουρσάρι δουκάτα βενέτικα β' καὶ βαστάζει με ἓναν μανιάκην μαργαριταρένον δουκάτων βενέτικων ζ' ...», 27/9/1486, Σάδας, ὁ.π., σσ. 654-656, αριθμ. 1.

269. 27/5/1497, Σάδας, ὁ.π., σσ. 664-668, αριθμ. 9.

270. Βλ. σχετ. Γ. Γρυντάκης, *Μορφές ιδιωτικού δανεισμού κτλ.*, σσ. 163-180.

271. Βλ. σχετ. S. Borsari, «Ricchi e Poveri nelle comunità ebraiche di Candia e Negroponte (sec. XIII-XIV)», *Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σσ. 211-222. Γενικότερα για τους εγκαταστημένους στην Κρήτη Εβραίους βλ. ενδεικτ. Z. Ankori, «Jews and the Jewish Community in the History of Medieval Crete», *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Αθήνα 1968, σσ. 312-367· D. Jacoby, «Quelques aspects de la vie juive en Crète dans la première moitié du XVe siècle», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1974, σσ. 108-117· Κ. Τσικνάκης, «Η εβραϊκή κοινότητα του Χάνδακα στα μέσα του 16^{ου} αιώνα», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σσ. 729-751.

272. 16/10/1314, *DC Bandi*, σσ. 25-29, αριθμ. 53-74.

273. 14/3/1458, Ganchou, ὁ.π., σσ. 100-101, αριθμ. 8.

274. «... Manifestum facio ego, Bertus Delaporta ... tibi, Beniamino de Alamania, iudeo, habitatori Candide, soli commissario et commissario nomine Ysac de Alamania, quondam tui generi, et tuis successoribus quia pro tota solutione dicti capitalis duarum cartarum quarum altera scripta et robata de manu Nicolai Mendrino, notarii, facta in 1387, mense junii, die XIII, indictione X, Candide, quam fieri feceram dicto Ysac de yperperis C, et altera scripta manu notarii suprascripti in codicello mense autem junii die VIII, indictione XI, de yperperis II prout in eis continetur ... Et pro pignore ipsorum habes a me illa pignora que dederam separate Ysac, contenta in dictis cartis, que sunt hec, videlicet cordonum unum et flocum unum perlarum, tacie septem et coclearia decem argenti, scufia una veluti vermili laborata cum perils, annuli duo auri, quorum alter est cum balassio et al-

Όμως τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας δεν είναι τα μόνα, που επιδίδονται σε ανάλογες δραστηριότητες. Πολύ περισσότερο που σε μία παρόμοια αποτίμηση τα στοιχεία είναι εξ ορισμού ελλιπή, αφού ο άγραφος ή έστω ιδιωτικός χαρακτήρας πολλών από τις συμβάσεις δανείου δεν άφησε παρά ελάχιστα ίχνη στα εξεταζόμενα νοταριακά κατάστιχα. Οι επαγγελματίες του είδους φρόντιζαν αναμφίβολα να εξασφαλίζονται περισσότερο με την ενεχύραση αντικειμένων και λιγότερο με τη σύνταξη συμβολαίων.

7. TO MONTE DI PIETÀ

Παρόμοια μελέτη δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη χωρίς μία περιορισμένη έστω αναφορά στη λειτουργία των ενεχυροδανειστηρίων, των γνωστών *Monti di Pietà*. Τα ιδρύματα αυτά από τις πόλεις της ιταλικής χερσονήσου, που εμφανίστηκαν, μεταφέρθηκαν στην επικράτεια της Γαληνοτάτης²⁷⁵ και από εκεί φυσικά πέρασαν και στις αποικίες της στην Ανατολή²⁷⁶. Με αυτόν τον τρόπο η βενετική διοίκηση προσπάθησε να περιορίσει το φαινόμενο της τοκογλυφίας και των ενεχυρούχων συναλλαγών και να προστατέψει τους υπηκόους της από την ανεξέλεγκτη δράση των ασχολούμενων με το εμπόριο του χρήματος ιδιωτών. Τα συγκεκριμένα ιδρύματα είχαν κατά βάση κοινωφελή χαρακτήρα και εκτός από τραπεζικές υπηρεσίες παρείχαν δάνεια με χαμηλότερο από την αγορά επιτόκιο. Στην Κρήτη λειτούργησαν δύο τέτοιοι οργανισμοί, ένας στον Χάνδακα και ένας στο Ρέθυμνο. Το *Monte di Pietà* του Χάνδακα ιδρύθηκε για πρώτη φορά το 1613 με βάση το κληροδότημα του Δαμιανού ντε Τζουάνε και φαίνεται να δημιουργήσε ένα κλίμα ενθουσιασμού με την ελπίδα εξάλειψης του φαινομένου της τοκογλυφίας. Με βάση το καταστατικό λειτουργίας, το *Monte* παρείχε δάνεια επ' ενεχύρω, με σταθερό επιτόκιο. Τα ενέχυρα παραδιδόταν για φύλαξη και καταχωρούνταν σε ειδικό βιβλίο. Ανώτατο όριο παραμονής των ενεχύρων στο ίδρυμα αποτελούσε ο ένας χρόνος. Μετά τη λήξη του έτους οι όροι του συμβολαίου μπορούσαν να ανανεωθούν, αρκεί να καταβαλλόταν οι οφειλόμενοι τόκοι και γινόταν επανεκτίμηση του αντικειμένου. Σε περίπτωση υπερημερίας του οφειλέτη σύμφωνα πάντα με τον κανονισμό, το ίδρυμα

ter cum una perla, et forcelli tres auri quorum unus est fractus ...», 12/1/1389, Μαρούσακας – van Gemert, ό.π., 142-143, αριθμ. 39.

275. Για το δεσμό στο βενετικό κράτος βλ. σχετ. Παπαδία – Λάλα, Το *Monte di Pietà* κτλ., σσ. 18-24 Χ. Δεσύλλας, Η τράπεζα των φτωχών. Το *Monte di Pietà* της Κέρκυρας (1630-1864), Αθήνα 2006, σσ. 29-96.

276. Ανάλογο ίδρυμα δημιουργήθηκε και στην Κέρκυρα το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα. Βλ. σχετ. Δεσύλλας, ό.π., σ. 127 επ.

προέβαινε σε εκποίηση τους σε δημόσιο πλειστηριασμό τηρώντας τις απαραίτητες προϋποθέσεις δημοσιότητας. Τα κέρδη από την παραπάνω δραστηριότητα διετίθεντο σε φιλανθρωπικούς σκοπούς²⁷⁷.

Το αντίστοιχο ίδρυμα του Ρεδύμνου λειτούργησε μεταξύ του 1628 και του 1631²⁷⁸. Το αρχικό του κεφάλαιο είχε ως πηγή τα κέρδη του fontico ακολουθώντας τη γνωστή τακτική της βενετικής πολιτείας για χρηματοδότηση ενός ιδρύματος από ένα άλλο δημόσιο οργανισμό. Στη σύντομη διάρκεια ζωής τους και τα δύο ιδρύματα αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα κακοδιοίκησης και οικονομικών ατασθαλιών, τα οποία προσπάθησε να περιορίσει με διάφορα μέτρα η βενετική διοίκηση.

8. ΜΙΑ ΤΕΛΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η παροχή ενεχύρων από μέρους του οφειλέτη για την εξασφάλιση του δανειστή, συνιστά πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη καθ' όλη τη διάρκεια της βενετοκρατίας στην Κρήτη. Βέβαια η μελετούμενη περίοδος καλύπτει αρκετούς αιώνες και ως εκ τούτου οι διαφοροποιήσεις είναι κάτι παραπάνω από αναμενόμενες. Ενώ δηλαδή τους πρώτους αιώνες της βενετικής κυριαρχίας, η χρήση του ενεχύρου στα συναλλακτικά ήδη είναι περιορισμένη, οι μεταγενέστερες πράξεις μαρτυρούν μια ευρύτερη διάδοση του δεσμού. Αντίθετα ιδιαίτερες μεταβολές δεν παρατηρούνται στην προβλεπόμενη διαδικασία, η οποία βρίσκεται κάτω από τον αυστηρό έλεγχο των αρμόδιων δικαστικών αρχών και από ένα σημείο και ύστερα του γαστάλδου. Εξάλλου μια βαθύτερη μελέτη του δεσμού δεν είναι δυνατόν να τον αποσυνδέσει ούτε από τις ευρύτερες ιστορικές εξελίξεις, ούτε φυσικά από την ανάλυση της οικονομικής κατάστασης της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Όμως η χρήση του ενεχύρου προκαλεί ενδιαφέρον και σε ένα άλλο επίπεδο. Στο διαφορετικό ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν κάτω από αυτές τις συνθήκες τα αντικείμενα. Πέρα από την όποια χρηστική τους διάσταση, την επίδειξη πλούτου και κοινωνικής επιφάνειας που έχουν κάποια από αυτά, καλούνται από τους ιδιοκτήτες τους ενίοτε σε μια άλλη λειτουργία: να τους εξασφαλίσουν οικονομικά δίνοντας τη ζητούμενη λύση σε κάποια δύσκολη στιγμή της ζωής τους. Η λειτουργία αυτή των αντικειμένων επιβεβαιώνεται ακόμη περισσότερο από την παρατήρηση της ύπαρξης ακόμη και στους αγροτικούς πληθυσμούς της υ-

277. Βλ. σχετ. Παπαδία – Λάλα, *To Monte di Pietà* κτλ., σσ. 40-50, 95-102.

278. Βλ. σχετ. Παπαδία – Λάλα, *To Monte di Pietà* κτλ., σσ. 158-163 της ίδιας, «Θεσμοί κοινωνικής μέριμνας στο βενετοκρατούμενο Ρέδυμνο», *Της Βενετίας το Ρέδυμνο*, Βενετία 2003, σσ. 70-71.

παίδρου πολύτιμων πραγμάτων, τα οποία χρησιμεύουν κατά κύριο λόγο για την εξασφάλιση οφειλών. Χαρακτηριστικά εν προκειμένω είναι τα σχετικά παραδείγματα από το κατάστιχο του Μανόλη Βαρούχα. Η αγροτική κατά βάση πελατεία του ρεθεμνιώτη νοταρίου εξασφαλίζει τις οφειλές της παραδίδοντας ως ενέχυρο κατά κύριο λόγο ασημένιες κούπες. Μία πρόχειρη καταμέτρηση απέδειξε ότι στο διάστημα των δεκαέξι ετών που καλύπτει το πρωτόκολλο και σε ένα σύνολο 130 περίπου ενεχυρούχων δικαιοπραγιών, διακινήθηκαν ανάμεσα στα άλλα λίγο ή πολύ 120 ασημένιες κούπες, ποσότητα μάλλον σημαντική για την εικόνα οικονομικής δυσπραγίας των πληθυσμών της υπαίδρου²⁷⁹. Βέβαια οι λεπτομερείς οδηγίες των οφειλετών στις διαθήκες σχετικά με την ανάκτηση των ενεχυρασθέντων αντικειμένων από τους κληρονόμους, δηλώνουν ότι αναμφισβήτητα ένα ενέχυρο παραδίδεται πάντα με την ελπίδα της ανάκτησής του. Φαίνεται να αποτελεί εντέλει μέρος ενός κώδικα συναλλακτικής συμπεριφοράς η μη απώλειά του. Ίσως γιατί στις προκαταναλωτικές κοινωνίες της εξεταζόμενης περιόδου τα αντικείμενα, η κτήση τους, αλλά και η μεταβίβασή τους στην ερχόμενη γενιά σημαίνει πάνω απ' όλα διαφύλαξη της απαραίτητης εκείνης συλλογικής μνήμης, η οποία για τους οικογενειακούς σχηματισμούς της εποχής σηματοδοτούσε σε μεγάλο βαθμό και την τοποθέτησή τους μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΩΝ ΔΑΝΕΙΣΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ

Ο εντοπισμός στις δημοσιευμένες νοταριακές πράξεις ενός μεγάλου όγκου εγγράφων δανειστικών δικαιοπραγιών οδήγησε στην αποδελτίωση που ακολουθεί. Φυσικά η ειδολογική αυτή κατάταξη δεν περιορίστηκε μόνο στην παράθεση αυτών των πράξεων, αλλά προχώρησε σε μία λεπτομερέστερη διαλογή τους λαμβάνοντας υπόψη πολλούς άλλους παράγοντες, όπως την ύπαρξη τόκου και το είδος του, το αντικείμενο του δανεισμού, την εξασφάλισή τους με ενέχυρο ή υποθήκη, την ύπαρξη εγγυητών κτλ. Κατά τεκμήριο οι εγγραφές γίνονται χρονικά και μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που είναι απαραίτητη μια περαιτέρω ειδολογική κατάταξη τότε επιλέγεται η αλφαθητική σειρά. Στο παράρτημα περι-

279. Στο ίδιο κατάστιχο πολλές είναι οι ασημένιες κούπες που παραδίδονται όχι μόνο ως ενέχυρα αλλά και για την εξόφληση του τιμήματος παραπέμποντας έντονα σε μια ανταλλακτική κοινωνία Βλ. ενδεικτ. *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 21, 54, 101, 125, 307, 332, 369, 372, 543 κ.α. Πρβλ. επίσης Σκουζάκης, ό.π., 188-190.

λαμβάνονται επίσης πίνακες δικαιοπρασιών που έμμεσα ή άμεσα εμπεριέχουν κάποια μορφή δανείου όπως η *collegnaza* και το ναυτοδάνειο καθώς και ένας πραγματικά μεγάλος αριθμός αόριστων υποδηκών, οι οποίες εντοπίστηκαν σε ποικίλου περιεχομένου νοταριακές πράξεις των δύο τελευταίων αιώνων²⁸⁰, παρ' όλο που φαίνεται να αποτελούν περισσότερο μέρος της *formula*, του τύπου δηλαδή μιας δικαιοπραξίας. Αντίθετα στην αποδελτίωση αυτή κρίθηκε σκόπιμο να μην περιληφθούν ούτε οι παρεχόμενες από τις διαθήκες πληροφορίες για τα ενέχυρα, ούτε οι πραγματικά άφθονες προπωλήσεις αγροτικών προϊόντων ακόμη και αν χαρακτηρίζονται από τους εκδότες τους ως δανειστικά ομόλογα, αφού παρόμοιες πράξεις φαίνεται να κλίνουν περισσότερο προς την κατηγορία των αγοραπωλησιών (πώληση μέλλοντος πράγματος).

Οι πίνακες αυτοί όχι μόνο θα αποτελέσουν μια καλή αφετηρία για τη μελέτη σχετικών δεμάτων, αλλά και θα επιτρέψουν τη δημιουργία μιας ικανοποιητικής εικόνας για την εξελικτική πορεία των δανειστικών δικαιοπρασιών και των συναφών με αυτές στοιχείων.

Α. ΑΤΟΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

1. 1271, *Pietro Scardon*, αριθμ. 3, 17, 18, 29, 39, 51, 53, 57, 67, 76, 81, 82, 92, 120, 138, 150, 152, 154, 165, 181, 183, 199, 208, 212, 219, 220, 234, 238, 241, 249, 264, 269, 270, 271, 285, 292, 309, 317, 330, 333, 334, 337, 357, 359, 362, 365, 368, 369, 370, 382, 384, 390, 392, 395, 401, 407, 408, 419, 425, 447, 453.
2. 1278-1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 4, 7, 12, 13, 17, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 39, 40, 44, 45, 52, 53, 62, 63, 64, 66, 73, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 96, 100, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 124, 127, 130, 131, 153, 156, 159, 162, 163, 164, 174, 176, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 199, 200, 202, 206, 208, 210, 214, 215, 216, 219, 222, 223, 225, 232, 234, 235, 238, 240, 242, 243, 246, 249, 256, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 268, 269, 270, 273, 275, 277, 278, 280, 281, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 317, 319, 321, 324, 325, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 338, 339, 342, 345, 346, 348, 349, 354, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368.

280. Στη σχετική αποδελτίωση περιλαμβάνονται ακόμα και οι δημοσιευμένες σε περίληψη νοταριακές πράξεις με την προϋπόθεση βέβαια ότι η σύσταση γενικής υποθήκης εξάγεται αβίαστα από το περιεχόμενο των περιλήψεων αυτών. Έτσι για παράδειγμα στα δημοσιευμένα από τον Γιάννη Γρυντάκη νοταριακά κατάστιχα πολλές φορές εντοπίζονται νύξεις για αμοιβαία εξασφάλιση των συναλλασσομένων μερών, όμως δεν μπορεί να πει κανείς με σιγουριά ότι πρόκειται για γενικές υποθήκες (πρβλ. σχετ. *Μαρίνος Αρκολέος*, αριθμ. 5, 87, 108, 197, 360 κ.α.).

- 372, 373, 374, 375, 378, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 399, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 415, 417, 419, 421, 426, 430, 431, 433, 434, 435, 437, 442, 446, 449, 450, 453, 454, 461, 464, 466, 468, 483, 484, 488, 491, 497, 498, 501, 503, 507, 510, 512, 514, 515, 519, 520, 523, 524, 527, 530, 531, 535, 538, 539, 540, 541, 542, 544, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 553, 554, 560, 566, 567, 570, 572, 575.
3. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 4, 6, 7, 10, 12, 15, 17, 20, 21, 25, 27, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 48, 53, 54, 58, 63, 64, 65, 68, 74, 83, 95, 101, 105, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 122, 123, 134, 135, 140, 142, 144, 155, 161, 169, 171, 174, 180, 185, 191, 196, 207, 240, 242, 244, 251, 253, 262, 265, 266, 272, 276, 285, 288, 300, 305, 311, 313, 327, 338, 347, 350, 354, 356, 364, 365, 369, 371, 372, 388, 393, 395, 397, 402, 411, 415, 421, 422, 441, 443, 456, 459, 465, 469, 475, 486, 508, 511, 519, 521, 529, 531, 537, 548, 560, 562, 569, 577, 579, 581, 583, 601, 602, 603, 618, 621, 648, 667, 668, 692, 701, 706, 707, 709.
4. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 26, 33, 34, 57, 66, 70, 88, 154, 185, 195, 198, 210, 228, 238, 240, 244, 304, 321, 327, 349, 394, 397, 410, 416, 439, 440, 441, 456, 457, 472, 468, 495, 496, 498, 515, 523, 526, 538, 557, 565, 568, 572, 585.
5. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 712, 715, 717, 718, 721, 723, 727, 744, 749, 750, 752, 812, 813, 775, 786, 816, 825, 836, 859, 882, 884, 890, 893, 895, 905, 908, 913, 926, 937, 940, 944, 949, 950, 951, 952, 954, 957, 960, 962, 972, 974, 987, 1007, 1012, 1023, 1025, 1034, 1050, 1054, 1059, 1060, 1061, 1064, 1070, 1078, 1088, 1089, 1097, 1098, 1107, 1108, 1115, 1118, 1147, 1151, 1159, 1169, 1173, 1178, 1182, 1185, 1191, 1201, 1203, 1204, 1212.
6. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 26, 66, 75, 129, 182, 183, 191, 216, 217, 221, 224, 225, 228, 233, 239, 257, 260, 267, 270, 271, 273, 275, 282, 333, 334, 355, 362, 364, 376, 407, 425, 430, 435, 436, 439, 457, 466, 476, 477, 524, 526, 527, 529, 548, 551.
7. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 7, 8, 11, 22, 23, 30, 31, 33, 39, 47, 48, 52, 53, 54, 78, 84.
8. 19/2/1329, *Pertusi*, ό.π., σ. 375, αριθμ. 11 (σε περίληψη).
9. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 17, 26, 34, 62, 63, 71, 75, 86, 87, 94, 100, 105, 111, 114, 129, 139, 172, 185, 217, 221, 222, 223, 224, 226, 241, 244, 248, 250, 253, 259, 278, 369, 444, 455.
10. ±1348, *van Gemert*, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 85, αριθμ. 3.2.
11. 21/10/1350, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 108-109, αριθμ. 12.
12. 21/10/1350, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 109-110, αριθμ. 13.
13. 21/4/1351, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 111, αριθμ. 15.

14. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 16, 28, 32, 33, 36, 50, 62, 70, 81, 119.
15. 13/4/1360, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 119, αριθμ. 20.
16. 18/10/1361, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 126, αριθμ. 25.
17. 17/11/1365, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 127, αριθμ. 26.
18. 13/4/ 1383, van Gemert, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 108-109, αριθμ. 8.2.
19. 10/5/1435, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 66-167, αριθμ. 60.
20. 1496-1543, *Ιωάννης Ολόκαλος*, αριθμ. 37, 183.
21. 15/1/1513, Κωνσταντουδάκη, Οι ζωγράφοι κτλ., 368-369, αριθμ. 9.
22. 1537, Καλιτσουνάκης, ό.π., αριθμ. 1, 2, 3.
23. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, 7, 8, 8^α, 141, 152, 153, 158, 158^α, 161, 171, 188, 233, 233^α, 233β, 233γ, 252, 312, 330, 350, 384, 408, 413, 415, 416, 420, 420^α, 435, 438, 438^α, 461, 464, 465, 470, 470^α, 472, 472^α, 473, 474^α.
24. 1546-1554, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, αριθμ. 33, 34, 54, 55, 64, 65, 70, 88, 100, 162, 165, 166.
25. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 8, 28, 63, 75, 77, 97, 154, 201, 251, 285, 318, 320, 324, 343, 344.
26. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 141, 151, 190, 293, 310.
27. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αριθμ. 2, 5, 60, 81, 109, 112, 199, 212, 212^α, 213, 214, 222, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 244, 247, 248, 259, 261, 306, 307, 308, 309, 317.
28. 14/3/1570, Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 188, αριθμ. 121.
29. 22/5/1581, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 209-211, αριθμ. 55.
30. 29/5/1581, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 158, αριθμ. 7.
31. 13/3/1582, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 175, αριθμ. 21.
32. 3/7/1583, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25.
33. 12/12/1584, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 192, αριθμ. 39.
34. 21/4/1585, Μέρτζιος 1964, σ. 197, αριθμ. 43.
35. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 49, 80.
36. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 195, 196, 324, 418, 525, 771, 794, 795, 796, 8196, 829.
37. 16/9/1598, Τσικνάκης, *Il miglior vino* κτλ., σ. 128, αριθμ. 2.
38. 1599-1614, *Γιάνης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 168, 173, 203.
39. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 14, 16, 174, 229, 240.
40. 27/12/1621, Ν. Ζερβογιάννης, «Επτά άγνωστα συμβόλαια της Ενετοκρατίας της Μονής Αρετίου», *Αμάθεια II* (1980), 29-32, αριθμ. 1 (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).
41. 20/3/1624, Ζερβογιάννης, ό.π., 32, αριθμ. 2 (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).
42. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 183.
43. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 46.

Β. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΕΝΣΩΜΑΤΩΜΕΝΟ ΔΑΝΕΙΟ Ή ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

1. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 61, 72, 131, 168, 209, 286 (όλες μόνο με δάνειο).
2. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 7, 32, 413 (όλες μόνο με δάνειο).
3. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 755 (μόνο με δάνειο).
4. 17/11/1366, Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες* κτλ., σ. 386, αριθμ. 12 (μόνο με μεταχείριση).
5. 15/7/1367, Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες* κτλ., σ. 387, αριθμ. 13 (μόνο με μεταχείριση).
6. 28/4/1419, Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1142-1143, αριθμ. 1 (με μεταχείριση και δάνειο), (σε περίληψη).
7. 28/4/1419, Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1143-1144, αριθμ. 2 (με μεταχείριση και δάνειο), (σε περίληψη).
8. 22/1/1420 (m.v. 1419), Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1144, αριθμ. 3 (με μεταχείριση και δάνειο), (σε περίληψη).
9. 12/2/1420 (m.v. 1419), Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1144-1145, αριθμ. 4 (με μεταχείριση και δάνειο), (σε περίληψη).
10. 6/12/1420, Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1145, αριθμ. 5 (μόνο με μεταχείριση), (σε περίληψη).
11. 6/12/1420, Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1145-1146, αριθμ. 6 (μόνο με μεταχείριση), (σε περίληψη).
12. 29/8/1426, Μαλτέζου, Ο όρος *metacherissi* κτλ., 1146, αριθμ. 7 (μόνο με μεταχείριση), (σε περίληψη).
13. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 19, 35, 80, 81, 115 (όλες μόνο με μεταχείριση)²⁸¹.
14. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αριθμ. 246 (μόνο με δάνειο)
15. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 343, 344 (μόνο με μεταχείριση).

Γ. ΕΝΤΟΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

Γ1. ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ “AD PRESAM”

1. 1271, *Pietro Scardon*, αριθμ. 9, 40, 117, 225, 286, 296.
2. 1278-1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 5, 62, 99, 104, 175, 204, 205, 218, 244, 245, 276, 312, 316, 335, 341, 344, 347, 397, 400, 423, 427, 429, 439, 440, 445, 451, 489, 504, 528, 532, 533.
3. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 24, 41, 42, 43, 44, 89, 103, 191, 226, 247,

281. Πρόκειται για περιπτώσεις παραχώρησης αγροτικού οικήματος με μεταχείριση.

- 359, 404, 410, 433, 434, 438, 469, 482, 491, 497, 520, 530, 538, 541, 568, 582, 616, 635, 644, 659, 671, 672, 681.
4. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 5, 36, 76, 91, 93, 103, 113, 114, 129, 131, 142, 161, 165, 166, 168, 213, 223, 228, 255, 286, 304, 326, 327, 355, 373, 386, 391, 417, 428, 432, 434, 442, 444, 448, 505, 506, 507, 508, 513, 539, 540, 550, 562, 573, 588.
5. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 725, 731, 782, 801, 801, 896, 925, 929, 951, 1071, 1079, 1111, 1123, 1150, 1172.
6. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 32, 135, 160, 173, 182, 183, 263, 316, 416, 433, 479.
7. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 79, 81.
8. 22/2/1328, *Pertusi*, ό.π., σσ. 374-375, αριθμ. 7.
9. 5/3/1328, *Pertusi*, ό.π., σσ. 375, αριθμ. 9 (σε περίληψη).
10. 28/12/1328, *Pertusi*, ό.π., σσ. 375, αριθμ. 8.
11. 4/4/1329, *Pertusi*, ό.π., σσ. 376, αριθμ. 13.
12. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 39, 54, 64, 91, 157, 225, 236, 242, 248, 250, 251, 267, 278, 293, 344, 387, 392, 398, 418, 445, 464.
13. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 100, 101, 118, 119
14. 22/6/1353, *van Gemert*, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 86-87, αριθμ. 3.3.
15. 4/6/1358, *van Gemert*, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 84, αριθμ. 3.1.
16. 30/12/1367, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 130-131, αριθμ. 28.
17. 30/12/1367, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 133, αριθμ. 30.
18. 25/5/1372, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 136-137, αριθμ. 34.
19. 12/1/1389, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 143, αριθμ. 39.
20. 21/12/1400, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 150, αριθμ. 46.
21. 21/7/1419, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 161, αριθμ. 55.

Γ2. ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΜΕ ΚΑΝΟΝΙΚΟ ΤΟΚΟ²⁸²

1. 15/5/1346, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 99, αριθμ. 4.
2. 10/5/1435, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 166-167, αριθμ. 60.
3. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 348.
4. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 137.
5. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 80.
6. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 269, (396), (412), (430), (683).
7. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. (255).
8. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 46, 56, (74), 75, (95), 114, (125).
9. 27/12/1621, *Ζερβογιάννης*, ό.π. 29-32, αριθμ. (1) (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).

282. Μέσα σε παρένθεση πράξεις όπου ο τόκος αποδίδεται σε είδος

10. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 8, (54), (231), (261), (261), (277), (279), (334), (377).
11. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 65, 116, 170, 302.

Γ3. ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΜΕ ΑΝΤΙΧΡΗΣΗ (AL GALTER)

1. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 28, 300, 537.
2. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 113, 223, 522.
3. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 290.
4. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 8.
5. 9/7/1372, *Sentenze Civili*, σ. 69, αριθμ. 272 (σε περίληψη).
6. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α'*, αριθμ. 29, 104.
7. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 58, 62, 72, 76, 99.
8. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 171, 191, 192, 300.
9. 14/10/1598, *Δετοράκης*, Ένα άγνωστο μοναστήρι κτλ., 229-230, αριθμ. 1.
10. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 101, 173, 252, 255.
11. 20/3/1624, *Ζερβογιάννης*, ό.π., 32, αριθμ. 2 (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).
12. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 86, 109, 114, 125, 188.
13. 1618-1641, *Ξανθουδίδης*, Κρητικά Συμβόλαια κτλ., αριθμ. 18, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 36, 40, 42, 100.
14. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 47, 50, 70, 144, 151.
15. 25/6/1642, *Vincent*, Νέα στοιχεία για το Μάρκο Αντώνιο Φώσκοιο κτλ., 137-140, αριθμ. 3.
16. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 46, 65, 66, 170, 176, 200, 219, 278, 364.

Δ. ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΣΕ ΕΙΔΟΣ (ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ, ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΚΤΛ.)

1. 1278- 1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 8, 12, 13, 17, 24, 29, 31, 32, 33, 40, 44, 56, 63, 66, 88, 108, 119, 120, 153, 156, 159, 163, 164, 176, 179, 183, 188, 199, 200, 216, 222, 238, 242, 256, 262, 264, 268, 269, 273, 275, 277, 281, 289, 293, 294, 298, 301, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 319, 324, 325, 330, 333, 336, 338, 346, 356, 358, 359, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 389, 391, 392, 393, 394, 399, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 417, 426, 433, 435, 437, 442, 446, 449, 450, 455, 456, 461, 464, 488, 497, 498, 501, 503, 507, 512, 514, 515, 519, 520, 524, 531, 535, 539, 540, 542, 544, 545, 546, 553, 554, 567, 572, 575.

2. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 2, 4, 7, 10, 12, 17, 36, 37, 38, 40, 53, 54, 58, 65, 74, 83, 95, 105, 110, 113, 114, 116, 117, 123, 169, 207, 266, 272, 276, 285, 288, 305, 313, 347, 354, 372, 388, 397, 402, 475, 521, 603, 648, 706, 707.
3. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 750, 752, 952, 962, 1007, 1034, 1054, 1059, 1061, 1064, 1089, 1107, 1191, 1203, 1212.
4. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 75, 395, 435.
5. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 8, 31, 33, 78.
6. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 100.
7. 1496-1543, *Ιωάννης Ολόκαλος*, αριθμ. 36.
8. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, αριθμ. 215, 233, 233^α, 233^β, 233^γ.
9. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 40, 364.
10. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 324, 829.
11. 1599-1614, *Γιάνης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 168.
12. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 95.

Ε. ΕΝΕΧΥΡΟΥΧΕΣ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΕΙ. ΕΝΕΧΥΡΟΥΧΑ ΔΑΝΕΙΑ

1. 1278-1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 44, 434
2. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 25, 27, 155, 537, 560, 618, 710.
3. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 185, 195, 416.
4. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 1089.
5. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 216.
6. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 7, 47, 48, 52, 53
7. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 34, 54, 172, 185, 224, 236, 278, 344, 455.
8. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 61, 119.
9. 4/6/1389, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 141-142, αριθμ. 38.
10. 12/1/1389, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 143, αριθμ. 39.
11. 14/3/1458, *Ganchou*, ό.π., σσ. 100-101, αριθμ. 8.
12. 16/11/1537, *Καλιτσουνάκης*, ό.π., 489-490, αριθμ. 3
13. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, αριθμ. 153, 188, 252, 330, 472^α.
14. 1546-1554, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, αριθμ. 162.
15. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 28, 285, 348.
16. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 137, 293.
17. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αριθμ. 112, 221, 309.
18. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 269, 281, 430, 796.
19. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 240.
20. 27/12/1621, *Ζερβογιάννης*, ό.π., 29-32, αριθμ. 1 (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).
21. 643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 46, 78.

Ε.2 ΛΟΙΠΕΣ ΕΝΕΧΥΡΟΥΧΕΣ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

1. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 509 (αγοραπωλησία).
2. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 385, 504· αγοραπωλησία κινητών, αριθμ. 319, 329, 528· εξασφάλιση εγγυητών, αριθμ. 59, 252· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 32.
3. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 1000 (αγοραπωλησία).
4. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αγοραπωλησία ζώων: αριθμ. 57, 126, 259, 382, 384, 392, 398, 413, 453· ανάληψη χρέους, αριθμ. 15· συμβιβασμός, αριθμ. 195.
5. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 64 (εξασφάλιση εγγυητή).
6. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 168· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 29, 166.
7. 23/4/1431, *Μανούσακας-van Gemert*, ό.π., 163, αριθμ. 57 (ειδικό πληρεξούσιο).
8. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, βεβαίωση προς εγγυητή, αριθμ. 32, 209, 320· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 12, 84, 121, 204, 258, 470, 471, 487· εκκαθάριση λογαριασμού, 27, 75· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 60, 153α· προπώληση κρασιού, αριθμ. 128· σύμβαση αγροληψίας, αριθμ. 141· σύμβαση πρόσληψης αντίσκαρου, αριθμ. 372.
9. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 7, 33· αγοραπωλησία κινητού, αριθμ. 16· διευθέτηση λογαριασμών, αριθμ. 175· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 107· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 86, 303· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 10· συμβιβασμός, αριθμ. 55· παροχή εγγύησης, αριθμ. 300.
10. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 9, 140· αγοραπωλησία κινητών, αριθμ. 10, 257· ειδικό πληρεξούσιο, αριθμ. 104· εκμίσθωση ακινήτων, αριθμ. 26· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 137α, 166, 257α· παροχή εγγύησης, αριθμ. 302· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 73· συμβιβασμός, αριθμ. 227, 228.
11. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αγοραπωλησία κινητών, αριθμ. 221, 259· απόδειξη παραλαβής, αριθμ. 66· διαιτητική απόφαση, αριθμ. 103· ειδικό πληρεξούσιο, αριθμ. 82· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 79· παροχή εγγύησης, αριθμ. 149, 158· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 330, 331· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 261, 278, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 312, 324, 329· συμβιβασμός, αριθμ. 119· χρεωστικό ομόλογο, αριθμ. 259.
12. 28/7/1560, *Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ.*, 260-261, αριθμ. 8 (δικανονισμός χρέους – εξοφλητική απόδειξη).
13. 21/7/1567, *Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ.*, 281-282, αριθμ. 27 (ειδικό πληρεξούσιο).
14. 15/4/1577, *Δετοράκης, Η αγγαρεία κτλ.*, σσ. 92-93, αριθμ. 11 (σύμβαση έργου).

15. 5/5/1581, Μέρτζιος, Κρητικά Συμβόλαια κτλ., 118, αριθμ. 28 (σε περίληψη – ειδικό πληρεξούσιο).
16. 16/3/1582, Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ., 124-125, αριθμ. 652 (συμβιβασμός)
17. 3/7/1583, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177, αριθμ. 24 (εξοφλητική απόδειξη).
18. 3/7/1583, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., 177-178, αριθμ. 25 (διακανονισμός χρέους).
19. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αγοραπωλησία αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 113, 198, 202, 215, 228, 233, 264, 284, 285, 286, 319, 406, 407, 426, 465, 475, 480, 496, 505, 590, 646, 647, 650, 738, 755, 808, 848· αγοραπωλησία ακινήτων, δέντρων κτλ., αριθμ. 6, 58, 63, 71, 80, 85, 90, 129, 133, 143· 166, 167, 188, 219, 223, 224, 230, 232, 237, 240, 251, 260, 267, 302, 313, 328, 351, 354, 362, 363, 366, 367, 368, 370, 374, 378, 389, 395, 398, 420, 423, 424, 429, 433, 459, 463, 466, 482, 499, 500, 504, 510, 523, 564, 585, 605, 620, 682, 698, 699, 756, 757, 765, 780, 827· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 65, 147, 165, 330, 441, 467, 648· αναστροφή πώλησης, αριθμ. 203· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 33, 635· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 170, 207, 706, 745, 834· παραχώρηση ακινήτου, αριθμ. 327, 345, 408, 597· παραχώρηση λίβελλου, αριθμ. 5· παροχή εγγύησης, αριθμ. 412· σύμβαση αγροληψίας, αριθμ. 483· σύμβαση πρόσδετης πληρωμής, αριθμ. 73, 135, 149, 181, 201, 211, 325, 344, 415, 527, 579, 624, 651, 719· συμβιβασμός, αριθμ. 157, 168.
20. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 55 (σύμβαση πρόσδετης αμοιβής).
21. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 271 (συμφωνία για πρόσδετη αμοιβή), 323 (αγοραπωλησία ακινήτου).
22. 23/11/1643, *Ξανθουδίδης*, ό.π., 263-264, αριθμ. 102 (διακανονισμός χρέους).
23. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 218· διακανονισμός χρέους, αριθμ. 78· παράδοση ενεχύρου, αριθμ. 80.
24. 14/8/1644, *Τσικνάκης*, *il miglior vino* κτλ., σσ. 150-151, αριθμ. 8 (ναυλοσύμφωνο).

ΣΤ. ΕΝΥΠΟΘΗΚΕΣ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΣΤ.1 ΕΝΥΠΟΘΗΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

1. 1271, *Pietro Scardon*, αριθμ. 117.
2. 1278- 1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 406, 417.
3. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 28, 191, 196, 364, 365, 438, 486, 509, 537, 541, 568, 648.

4. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 286, 416, 506.
5. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 836, 1078, 1115.
6. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 32, 54.
7. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 54.
8. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 290.
9. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 8.
10. 1496-1543, *Ιωάννης Ολόκαλος*, αριθμ. 183.
11. 1546-1554, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, αριθμ. 54, 70.
12. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 29, 104.
13. 13/3/1582, *Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ.*, 175, αριθμ. 21.
14. 12/12/1584, *Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ.*, 192, αριθμ. 39.
15. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 58, 62, 72, 76, 80, 99.
16. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 192, 300, 324, 396, 525, 683, 795, 796, 829.
17. 14/10/1598, *Δετοράκης, Ένα άγνωστο μοναστήρι κτλ.*, σσ. 229-230, αριθμ. 1.
18. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 101, 168, 173, 252, 255.
19. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 109, 114, 188, 229.
20. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 54, 70, 138, 144, 151, 183, 231, 261, 277, 279, 334.
21. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 65, 66, 75, 116, 170, 176, 200, 219, 302, 364.

ΣΤ2. ΛΟΙΠΕΣ ΕΝΥΠΟΘΗΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

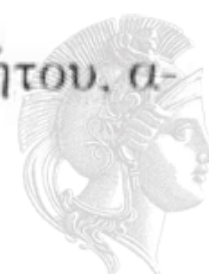
1. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 710 (υπόσχεση αποζημίωσης).
2. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 59 (βεβαίωση προς τον εγγυητή), 522 (προπώληση αγροτικών προϊόντων).
3. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 300 (αγοραπωλησία κινητών).
4. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 15 (αγοραπωλησία κινητών).
5. 21/7/1490, *van Gemert*, Στοιχεία κτλ., 108-109, αριθμ. 11 (προικοσύμφωνο).
6. 1496-1543, *Ιωάννης Ολόκαλος*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 99, 207· συμβιβασμός, αριθμ. 19.
7. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 27, 118, 284, 425· σύμβαση κτηνοληψίας, αριθμ. 425.
8. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, διακανονισμός χρέους, αριθμ. 93· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 29· παραχώρηση σε γονικό, αριθμ. 14, 15, 56, 108, παροχή εγγύησης, αριθμ. 386.

9. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 202 (προπώληση κινητών)· 227 (συμβιβασμός).
10. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αριθμ. 31 (συμβιβασμός), 63 (παραχώρηση σε γονικό).
11. 14/6/1566, *Δετοράκης, Η αγγαρεία κτλ.*, σσ. 81-82, αριθμ. 4 (εξασφάλιση εγγυητών).
12. 29/12/1577, *Τσικνάκης, il miglior vino κτλ.*, σ. 42, αριθμ. 6 (προπώληση αγροτικών προϊόντων).
13. 1583-1586, *Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ.*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 49· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 25.
14. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 43 (αγοραπωλησία ακινήτου), 68 (διευθέτηση χρέους).
15. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αγοραπωλησία ακινήτων, δέντρων κτλ., αριθμ. 109, 167, 242, 478, 787, 802, 810, 839· αγοραπωλησία κινητού, αριθμ. 198· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 752, 171, 795· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 300· παροχή εγγύησης, αριθμ. 431· παραχώρηση ακινήτου, αριθμ. 329, 724· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 287, 496, 678, 704, 819α.
16. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αριθμ. 217 (εξοφλητική απόδειξη), 246 (αγοραπωλησία ακινήτου).
17. 8/12/1606, *Τσικνάκης, il miglior vino κτλ.*, σσ. 99-100, αριθμ. 9 (παραχώρηση λίβελλου).
18. 9/9/1609, *Alexandra Stefanidou, Mäzene des Theologos-Klosters auf Patmos, Rhodos 2004*, σ. 182, αριθμ. 21 (διακανονισμός χρέους).
19. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 240 (διευθέτηση χρέους).
20. 14/4/1614, *Δετοράκης, Η αγγαρεία κτλ.*, σσ. 95-96, αριθμ. 12 (δωρεά εν ζωή).
21. 1616-1641, *Ξανθουδίδης, Κρητικά Συμβόλαια κτλ.*, γενικό πληρεξούσιο, αριθμ. 16· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 51, 80, 81· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 87· συμβιβασμός, αριθμ. 60, 93, 96.
22. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 267, 269, 317, 319, 322· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 226, 356· εκμίσθωση δικαιώματος, αριθμ. 70· συμβιβασμός, αριθμ. 385.
23. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 85 (αγοραπωλησία ακινήτου), 129 (παραχώρηση λίβελλου), 136 (σύμβαση αγροληψίας), 198 (αγοραπωλησία δικαιώματος).

ΣΤ3. ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΜΕ ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΘΗΚΗ

1. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 196, 568 (χρεωστικό ομόλογο).

2. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 329 (αγοραπωλησία κινητών), 522 (προπώληση αγροτικών προϊόντων).
3. 21/11/1478, J. Aalberts, «Νέα στοιχεία για τον Μιχαήλ Αποστόλη και τον Γεώργιο Γρηγορόπουλο στην Κρήτη», *Θησαυρίσματα* 25 (1995), 158, αριθμ. 1 (απόδειξη εξόφλησης).
4. 1537-1565, Καλιτσουνάκης, ό.π., χρεωστικό ομόλογο, αριθμ. 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, .
5. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 284· βεβαίωση προς εγγυητή, αριθμ. 32· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 1, 408, 416, 420, 420α, 421, 473, 474, 475, 488, 489, 434, 436, 437, 438, 471, 452, 458, 463, 465, 468· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 227· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 169, 450, 478, 479, 453, 467· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 211, 232· σύμβαση κτηνοληψίας, αριθμ. 425.
6. 1546-1554, *Πέτρος Πατσιδιώτης*, αριθμ. 54 (χρεωστικό ομόλογο), 192 και 193 (προπώληση αγροτικών προϊόντων).
7. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, εκκαθάριση λογαριασμού, αριθμ. 7, 31, 49, 62, 136, 140, 154, 262, 344, 379· παραχώρηση ακινήτου σε γονικό, αριθμ. 13, 14, 15, 56, 57, 58, 65, 108, 109, 133, 152, 153, 165, 213, 227, 331, 349· παροχή εγγύησης, αριθμ. 51, 280, 386· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 17, 27, 66, 83, 85, 85, 87, 113, 147, 177, 197, 206, 241· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 10, 250· σύμβαση έργου, αριθμ. 23· χρεωστικό ομόλογο, αριθμ. 33, 251, 322, 343.
8. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 156· αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 9, 165· αγοραπωλησία κινητού πράγματος, αριθμ. 253· δανειστικό ομόλογο, αριθμ. 151· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 129· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 25, 26· παραχώρηση σε γονικό, αριθμ. 318· παροχή εγγύησης, αριθμ. 209, 223· προπώληση αγροτικών προϊόντων, κινητών κτλ. αριθμ. 52, 70, 110, 202, 218, 230· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 73, 86· σύμβαση έργου, αριθμ. 162· συμβιβασμός, αριθμ. 296.
9. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 6, 201, 204, 329· αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 322· εκκαθάριση λογαριασμών, αριθμ. 148, 208, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 244, 247, 248, 261, 305, 306, 307, 308, 339· δανειστικό ομόλογο, 199, 212, 212^α, 259· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 195· παραχώρηση σε γονικό, αριθμ. 1, 57· παροχή εγγύησης, αριθμ. 321· προαγορά εργασίας, αριθμ. 263· προπώληση αγροτικών προϊόντων, αριθμ. 17, 146, 159, 169, 209, 213, 214, 226, 229, 270, 271, 272, 273, 278, 279, 283, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 312, 316, 323, 324, 330, 331, 340, 343, 347, 348· σύσταση συντροφίας, αριθμ. 346.
10. 1553-1577, Μέρτζιος, Σταχυολογήματα κτλ., αγοραπωλησία ακινήτου, α-

- ριθμ. 26· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 39· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 14.
11. 7/9/1555, Δετοράκης, Πειρατικές επιδρομές κτλ., σ. 150, αριθμ. 2.
 12. 1566-1587, Μέρτζιος, Βιτζέντζος Κορνάρος κτλ., αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 9, 10, 17, 28, 46, 47· δανειστικό ομόλογο, αριθμ. 7, 38, 39, 43· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 29, 53· παραχώρηση μονής, αριθμ. 34· παροχή εγγύησης, αριθμ. 3· συμβιβασμός, αριθμ. 18, 22, 25, 27, 30.
 13. 9/4/1577, Δετοράκης, Η αγγαρεία κτλ., σσ. 90-91, αριθμ. 10.
 14. 14/12/1584, Μέρτζιος, Κρητικά συμβόλαια κτλ., 135-136, αριθμ. 678 (παραχώρηση μονής).
 15. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 3, 23, 43· αγοραπωλησία πλοίου, αριθμ. 11· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 68, 100· δωρεά εν ζωή, αριθμ. 30, 71· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 19, 79· σύμβαση δανείου, αριθμ. 76, 80, 99· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 18.
 16. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αγοραπωλησία ακινήτων, δέντρων κτλ, αριθμ. 3, 21, 26, 69, 99, 109, 127, 128, 129, 143, 144, 167, 187, 188, 219, 260, 266, 270, 283, 297, 305, 332, 334, 335, 347, 351, 354, 362, 366, 374, 384, 385, 389, 392, 399, 402, 416, 420, 429, 437, 457, 463, 474, 495, 499, 501, 502, 510, 511, 522, 528, 531, 538, 558, 602, 605, 620, 643, 644, 681, 682, 723, 724, 727, 731, 736, 756, 757, 786, 788, 798, 801, 802, 803, 810, 814, 839· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 222, 323, 330, 337, 467, 471, 521, 648, 794· αγοραπωλησία ζώου, αριθμ. 760· ακύρωση λίβελλου, αριθμ. 410· αναγνώριση αγοραπωλησίας ακινήτου, αριθμ. 825· ανταλλαγή ακινήτων, αριθμ. 311, 318, 772· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 400, 752, 829· δωρεά εν ζωή, αριθμ. 515, 715, 809· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 530· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 289, 436, 487, 688, 706, 749· διανομή ακινήτων, αριθμ. 299· παραχώρηση ακινήτου, αριθμ. 254, 321, 703· παραχώρηση λίβελλου, αριθμ. 150, 151, 172, 174· παροχή εγγύησης, αριθμ. 342, 431· προώληση αγροτικών προϊόντων αριθμ. 49, 306, 401, 425, 426, 473, 476, 498, 505, 685, 717, 718, 732, 738, 819α· σύμβαση αγροληψίας, αριθμ. 247, 635· σύμβαση δανείου, αριθμ. 796· σύμβαση για πρόσδετη πληρωμή, αριθμ. 135, 185, 211, 490, 537· χρεωστικό ομόλογο, αριθμ. 300.
 17. 1599-1614, *Γιάννης Βλαστός* (σε περίληψη), αγοραπωλησία ακινήτων, δένδρων κτλ., αριθμ. 21, 40, 273, 294· παραχώρηση λίβελλου, αριθμ. 271.
 18. 8/2/1606, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σσ. 99-100, αριθμ. 9 (παραχώρηση σε λίβελλο).
 19. 21/7/1607, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σσ. 101-102, αριθμ. 10 (σύμβαση έργου).
 20. 24/6/1609, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σσ. 77-78, αριθμ. 10 (ανταλλαγή ακινήτων).

21. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), σύμβαση δανείου, αριθμ. 14, 16, 46, 56, 74, 75, 86, 125, 174, 188.
22. 4/3/1614, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σ. 130, αριθμ. 4 (εκμίσθωση δικαιώματος).
23. 1615-±1643, Ξανδουδίδης, *Κρητικά Συμβόλαια* κτλ., αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 74, 92· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 49, 73· αφιέρωση, αριθμ. 14· δανειστική σύμβαση, αριθμ. 22, 100· διευθέτηση χρέους αριθμ. 51, 63, 80, 82· εκμίσθωση δικαιώματος, αριθμ. 64· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 87· επιβεβαίωση κυριότητας, αριθμ. 84· παραχώρηση ακινήτου, αριθμ. 39· σύμβαση αγροληψίας, αριθμ. 67· συμβιβασμός, αριθμ. 58, 60, 103.
24. 21/7/1619, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σ. 58, αριθμ. 6 (συνυποσχετικό).
25. 27/12/1621, Ζερβογιάννης, ό.π. 29-32, αριθμ. (1) (σε απόδοση στα νέα ελληνικά).
26. 8/7/1624, Μαυρομάτης, *Ειδήσεις* κτλ., σσ. 515-516, αριθμ. 2 (παραχώρηση λίβελλου).
27. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 3, 34, 85, 97, 145, 280, 319, 322, 335, 344, 359, 395, 398· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 92, 95, 152, 160, 195, 202, 316, 341, 356, 366, 367, 369, 370, 387· δανειστικό ομόλογο, αριθμ. 50, 54, 70, 181, 377· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 162· εκμίσθωση δικαιώματος, αριθμ. 59, 68, 69, 169, 229· εξοφλητική απόδειξη, αριθμ. 4, 218· επιβεβαίωση συμφωνίας, αριθμ. 214, 337· παροχή εγγύησης, αριθμ. 167, 272· παραχώρηση δικαιώματος, αριθμ. 340, 391· σύμβαση αγροληψίας, αριθμ. 297· σύμβαση εργασίας, αριθμ. 128· συμβιβασμός, αριθμ. 32, 87, 111, 168, 208, 307.
28. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αγοραπωλησία ακινήτου, αριθμ. 45, 214· αγοραπωλησία δικαιώματος, αριθμ. 198· διευθέτηση χρέους, αριθμ. 176· εκμίσθωση ακινήτου, αριθμ. 96, 358· παραχώρηση λίβελλου, αριθμ. 174, 251, 278· παροχή εγγύησης, αριθμ. 354· σύμβαση δανείου, αριθμ. 116, 302.
29. 2/9/1647, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σ. 134, αριθμ. 7 (σύσταση συντροφίας).

ΣΤ4. ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΠΡΟΠΩΛΗΣΕΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΜΕ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΕΝΕΧΥΡΑΣΗ ΚΑΙ ΥΠΟΘΗΚΕΥΣΗ

1. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β'*, αριθμ. 2, 11, 21, 23, 35, 36, 38, 42, 43, 50, 56, 57, 67, 71, 74, 75, 78, 86, 87, 88, 97, 103, 110, 113, 114, 126, 131, 162, 167, 168, 169, 172, 173, 184, 185, 190, 191, 195, 214, 220, 234, 252, 267, 286, 303.

2. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 3, 4, 6, 8, 41, 46, 59, 73, 87, 95, 96, 99, 128, 129, 150, 155, 156, 158, 159, 169, 184, 185, 208, 210, 214, 221, 231, 233, 256, 258, 259, 261, 264, 268, 271, 288, 296, 305, 306, 329, 335, 338, 346, 347, 369, 371, 374, 375, 385, 387.
3. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 13, 53, 64, 83, 87.
4. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Γ΄*, αριθμ. 303.
5. 29/12/1577, Τσικνάκης, *il miglior vino* κτλ., σ. 42, αριθμ. 6.

Ζ. ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΜΕ ΕΓΓΥΗΤΗ

1. 1278-1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 204, 242, 261.
2. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 712, 715, 782, 1061.
3. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 26, 129, 183, 275, 436, 457.
4. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 22, 23, 79, 81.
5. 22/2/1328, Pertusi, ό.π., σσ. 374-375, αριθμ. 7.
6. 5/3/1328, Pertusi, ό.π., σ. 375, αριθμ. 9 (σε περίληψη).
7. 4/4/1329, Pertusi, ό.π., σ. 376, αριθμ. 13 (σε περίληψη).
8. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 39, 71, 75, 86, 100, 111, 114, 139, 157, 217, 242, 244, 250, 259, 392, 398.
9. 15/5/1346, Μανούσακας-van Gemert, σ. 99, αριθμ. 4.
10. 21/10/1350, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 108-109, αριθμ. 12.
11. 21/10/1350, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 109-110, αριθμ. 13.
12. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 32, 33, 70, 81, 91, 100, 101, 118, 119.
13. 4/6/1358, van Gemert, Ο Στέφανος Σαχλίκης κτλ., 84, αριθμ. 3.1.
14. 13/4/1360, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 119, αριθμ. 20.
15. 30/12/1367, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 130-131, αριθμ. 28.
16. 30/12/1367, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 133, αριθμ. 30.
17. 25/5/1372, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 136-137, αριθμ. 34.
18. 21/12/1400, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 150, αριθμ. 46.
19. 10/5/1435, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 166-167, αριθμ. 60.
20. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, αριθμ. 330, 350.
21. 1546-1554, Πέτρος Πατσιδιώτης, αριθμ. 33, 34, 64, 100, 162, 165, 166.
22. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Α΄*, αριθμ. 324, 344, 348^α, 383^α.
23. 1549, *Μιχαήλ Μαράς 149 Β΄*, αριθμ. 190, 293.
24. 1585-1600, *Τζώρτζης Τρωίλος* (σε περίληψη), αριθμ. 80.
25. 1597-1613, *Μανόλης Βαρούχας*, αριθμ. 771.
26. 1613-1642, *Τζώρτζης Πάντιμος* (σε περίληψη), αριθμ. 46, 174.
27. 1635-1649, *Αντρέας Καλλέργης* (σε περίληψη), αριθμ. 144.
28. 1643-1646, *Μαρίνος Αρκολέος* (σε περίληψη), αριθμ. 176.

Η. COLLEGANZA

1. 1271, *Pietro Scardon*, αριθμ. 8, 13, 19, 31, 34, 48, 54, 68, 73, 93, 99, 110,

- 116, 118, 122, 126, 127, 129, 143, 144, 163, 175, 177, 179, 182, 184, 186, 188, 192, 195, 203, 209, 215, 233, 239, 247, 250, 255, 258, 267, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 287, 302, 303, 304, 312, 313, 314, 318, 320, 321, 322, 324, 327, 329, 335, 338, 344, 346, 348, 350, 360, 363, 364, 366, 385, 387, 397, 398, 400, 410, 411, 413, 422, 446, 452.
2. 1278-1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 1, 16, 35, 37, 47, 48, 55, 57, 72, 86, 128, 129, 145, 146, 157, 170, 171, 228, 229, 236, 241, 370, 398, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 495, 496, 526, 548, 556.
3. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 50, 54, 56, 59, 91, 100, 130, 132, 136, 139, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 159, 160, 167, 182, 186, 190, 194, 195, 197, 201, 210, 221, 222, 228, 236, 246, 249, 275, 281, 282, 283, 284, 287, 289, 290, 307, 312, 314, 315, 316, 322, 329, 330, 331, 339, 363, 374, 378, 382, 384, 385, 386, 387, 398, 401, 409, 414, 420, 452, 457, 460, 467, 468, 472, 476, 495, 512, 515, 517, 535, 553, 554, 563, 570, 571, 575, 588, 589, 591, 592, 594, 598, 599, 604, 610, 614, 617, 620, 622, 625, 628, 629, 633, 634, 638, 639, 649, 658, 664, 665, 669, 670, 690, 694, 704.
4. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 3, 43, 47, 55, 90, 92, 102, 110, 117, 122, 134, 177, 189, 194, 204, 209, 227, 237, 267, 339, 344, 351, 353, 358, 359, 364, 374, 421, 423, 426, 427, 437, 462, 463, 476, 481, 514, 520, 555, 576.
5. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 745, 746, 768, 779, 784, 788, 789, 791, 792, 793, 796, 797, 802, 817, 818, 829, 832, 842, 852, 855, 862, 872, 879, 935, 946, 947, 956, 961, 966, 970, 978, 995, 998, 999, 1002, 1005, 1009, 1010, 1011, 1014, 11015, 1022, 1037, 1038, 1043, 1058, 1062, 1063, 1073, 1074, 1075, 1076, 1080, 1081, 1086, 1091, 1093, 1094, 1095, 1103, 1110, 1116, 1117, 1121, 1139, 1140, 1155, 1156, 1166, 1188, 1206, 1215.
6. 1305-1306, *Angelo de Cartura*, αριθμ. 12, 14, 17, 23, 24, 28, 30, 31, 35, 39, 40, 41, 46, 50, 70, 71, 78, 80, 82, 88, 91, 92, 95, 99, 103, 105, 109, 110, 115, 117, 120, 137, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 167, 168, 176, 177, 178, 189, 190, 192, 206, 209, 212, 215, 232, 237, 241, 245, 250, 251, 252, 256, 266, 269, 277, 286, 289, 290, 299, 307, 308, 309, 311, 312, 320, 321, 335, 336, 338, 351, 354, 366, 367, 400, 442, 454, 458, 459, 461, 462, 463, 465, 468, 469, 470, 472, 474, 482, 483, 489, 491, 500, 517, 518, 545, 554, 555, 558, 560.
7. 1321, *Donato Fontanella*, αριθμ. 35, 37, 38, 41.
8. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 14.

Θ. ΝΑΥΤΟΔΑΝΕΙΟ

1. 1271, *Pietro Scardon*, αριθμ. 50, 243.
2. 1278- 1281, *Leonarno Marcello*, αριθμ. 101.
3. 1300, *Pietro Pizolo I*, αριθμ. 76.

4. 1301-1302, *Benvenuto de Brixano*, αριθμ. 35, 131, 139, 241, 243, 244, 280, 307, 322, 331, 352, 354.
5. 1304-1305, *Pietro Pizolo II*, αριθμ. 890, 926, 985, 1013.
6. 1338-1339, *Franciscus de Cruce*, αριθμ. 22, 32, 37, 41, 67, 83, 110, 131, 132, 138, 160, 187, 347, 391.
7. 1352-1357, *Zaccaria de Fredo*, αριθμ. 4, 39, 40, 41, 42, 61, 72, 73, 91.
8. 4/6/1389, Μανούσακας-van Gemert, ό.π., 141-142, αριθμ. 38.
9. 1538, *Μιχαήλ Μαράς 148 Β΄*, 231, 251, 256.

Βιβλιογραφία

J. Aalberts, «Νέα στοιχεία για τον Μιχαήλ Αποστόλη και τον Γεώργιο Γρηγορόπουλο στην Κρήτη», *Θησαυρίσματα* 25 (1995), 143-159.

Z. Ankori, «Jews and the Jewish Community in the History of Medieval Crete», *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ΄, Αθήνα 1968, σσ. 312-367.

A. Arcangeli, «La commenda a Venezia, specialmente nel secolo XIV», *Rivista italiana per le scienze giuridiche* 33 (1902), 31-32.

G. Astuti, «Note sulla collegantia Veneta», *Studi di storia e diritto in onore di Arrigo Solmo*, τ. I, Milano 1941, σσ. 401-467.

W. Bakker – A. van Gemert (εκδ.), *Μανόλης Βαρούχας, Νοταριακές πράξεις, Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, Ρέθυμνο 1987.

E. Barbaro, *Legislazione Veneta, I capitolari di Candia*, Venezia 1940.

Μαρία Βασιλάκη, «Οι πλούσιοι πάνε στην Κόλαση;», *Πλούσιοι και Φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σσ. 473-482.

S. Borsari, «Ricchi e Poveri nelle comunità ebraiche di Candia e Negroponte (sec. XIII-XIV)», *Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία 1998, σσ. 211-222.

Χ. Γάσπαρης, «Συναλλαγές με αντικείμενο κατοικίες στην περιοχή του Χάνδακα τον 14ο και 15ο αιώνα», *Θησαυρίσματα* 19 (1982), 102-130.

Χ. Γάσπαρης (εκδ.), *Franciscus de Cruce, Νοτάριος στον Χάνδακα 1338 – 1339*, Βενετία 1999.

Χ. Γάσπαρης, «Τα Αστικά φέουδα (Burgesie), Η ακίνητη ιδιοκτησία των φεουδαρχών στον Χάνδακα» *Πεπραγμένα του Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 137-150.

Χ. Γάσπαρης, «Η οργάνωση μιας αγοράς. Χάνδακας 14^{ος} αι.», *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Αθήνα 2003, σσ. 237-247.

Χ. Γάσπαρης (εκδ.), *Catastici Feudorum Crete, Catasticum sexterii Dorsoduri, 1227-1418*, τ. I, II, Αθήνα 2004.

Δ. Γκόφας, «Θαλασσοδάνεια, Σερμαγιές, Βλησίδα. Τρεις μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια», *Ανάλεκτα Ναυτικού Δικαίου* 1 (1988), *Μνήμη Δημητρίου Μαρκιανού*, 287-311 (= Δ. Γκόφας, *Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου των συναλλαγών, Αρχαίου, Βυζαντινού, Μεταβυζαντινού*, Αθήναι 1993, σσ. 395-413).

Δ. Γκόφας, «Εμπορικές επιχειρήσεις ελλήνων της Κρήτης γύρω στο 1300», *Πεπραγμένα του ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Χανιά 1991, σσ. 117-148 (= Δ. Γκόφας, *Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου των Συναλλαγών. Αρχαίου, Βυζαντινού, Μεταβυζαντινού*, Αθήναι 1993, σσ. 255-279).

Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη νοταρίου Γιάννη Βλαστού, Ρούστικα 1599 – 1614*, Αθήνα 1990 (σε περίληψη).

Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη νοταρίου Τζώρτζη Πάντιμου 1613-1642*, Αθήνα 1990 (σε περίληψη).

Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη συμβολαιογράφου Τζώρτζη Τρωίλου*, Αθήνα 1990 (σε περίληψη).

Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Το πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη νοτάριου Αντρέα Καλλέργη (1635–1649)*, Αθήνα 1994 (σε περίληψη).

Γ. Γρυντάκης, «Μορφές ιδιωτικού δανεισμού στο βενετοκρατούμενο Ρέθυμνο», *Πεπραγμένα του Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 163-180.

Γ. Γρυντάκης, «Οικονομικές σχέσεις των κατοίκων του διαμερίσματος Ρεθύμνου κατά την τελευταία δεκαετία της βενετοκρατίας», *Της Βενετίας το Ρέθυμνο*, Βενετία 2003, σσ. 109-128.

Γ. Γρυντάκης (εκδ.), *Μαρίνος Αρκολέος, Ο τελευταίος νοτάριος της δυτικής Κρήτης, Πρωτόκολλο 1643-1646*, Ρέθυμνο 2003 (σε περίληψη).

S. Carbone (εκδ.), *Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1300, 1304-1305)*, τ. I, II, Venezia 1978, 1985.

M. Chiaudano – A. Lombardo (εκδ.), *Leonardo Marcello, Notaio in Candia (1278 – 1281)*, Venezia 1960.

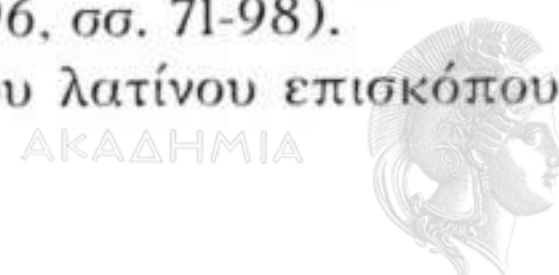
Iohannes Cornelius, *Statuta Veneta, Venetiis* 1709.

Χ. Δεσύλλας, *Η τράπεζα των φτωχών. Το Monte di Pietà της Κέρκυρας (1630-1864)*, Αθήνα 2006.

Θ. Δετοράκης, «Ένα άγνωστο μοναστήρι του Αγίου Μηνά», *Κρητολογία* 12-13 (1981), 101-112 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971-1994)*, Ηράκλειο 1996, σσ. 227-233).

Θ. Δετοράκης, «Η αγγαρεία της θάλασσας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητολογία* 16-19 (1983-1984), 103-139 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971-1994)*, Ηράκλειο 1996, σσ. 71-98).

Θ. Δετοράκης, «Η κατηχητική διδασκαλία του λατίνου επισκόπου

Σητείας Gaspare Viviani προς τον ορδόδοξο κλήρο της Κρήτης», *Αριάδνη* 3 (1985), 109-141 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά Μελετήματα* (1971-1994), Ηράκλειο 1996, σσ. 99-128).

Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαράς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [16/1-30/3 1549]*, τ. Α', Ηράκλειο 2004.

Μ. Ferro, *Dizionario del diritto commune e veneto dell' avvocato*, τ. I-II, Venezia 1778-1781.

Μ. Gallina, «Finanza, credito e commercio a Candia fra la fine del XIII secolo e l' inizio del XIV», *Memorie dell' Accademia delle Scienze di Torino*, τ. V, τεύχ. 7-8 (1983-1984), 3-68.

Τ. Ganchou, «La famille Koumousès (Κουμούσης) à Constantinople et Négropont, avant et apres 1453», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Βενετία – Εύβοια από τον Έγριπο στο Νεγροπόντε*, Βενετία – Αθήνα 2006, σσ. 45-107.

A. van Gemert, «The Cretan Poet Marinos Falieros», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), 7-70.

A. van Gemert, «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), 36-130.

A. van Gemert, «Στοιχεία για τη βιογραφία του κρητικού ποιητή περ-Ανδρέα Σκλέντζα», *Cretan Studies* 8 (2003), 85-135.

E. Gerland, *Das Archiv des Herzogs von Kandia im Königl. Staatsarchiv zu Venedig*, Strassburg 1899.

J. Gilchrist, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, New York 1969.

F. Del Giudice – S. Beltrani, *Dizionario Giuridico Romano*, Roma 1993.

N. Ζερβογιάννης, «Επτά άγνωστα συμβόλαια της Ενετοκρατίας της Μονής Αρετίου», *Αμάλθεια* 11 (1980), 29-36, 217-224.

J. Le Goff, *Το πουγκί και η ζωή. Οικονομία και δρασκεία στο Μεσαίωνα*, Αθήνα 2003.

Κ. Ηλιάκης – Δάφνη Χρονάκη (εκδ.), *Πέτρος Πατσιδιώτης, Νοτάριος Καινούργιου χωριού των Καρών, Κατάστιχο (1546-1554)*, Νεάπολη 2002.

Σ. Θεοτόκης, *Θεσπίσματα της Βενετικής Γερουσίας 1281 – 1385*, (Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Β', τεύχ. I, Αθήναι 1936.

Σ. Θεοτόκης, «Τα καπιτουλάρια της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1298-1500)», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 4 (1940), 114-175.

Brunehilde Imhaus, «Enchères des fiefs et vignobles de la republique vénitienne en Crète au XIV siècle», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 41 (1974), 195-210.

D. Jacoby, «Quelques aspects de la vie juive en Crète dans la pre-

mière moitié du XVe siècle», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1974, σσ. 108-117.

Σ. Κακλαμάνης – Σ. Λαμπάκης (εκδ.), *Μανουήλ Γρηγορόπουλος, Νοτάριος Χάνδακα (1506-1532)*, Ηράκλειο 2003.

Ι. Καλιτσουνάκης, «Ανέκδοτα κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 3 (1928), 483–519.

N. Karapidakis, *Administration et milieux administratifs en Crète vénitienne (XVIe siècle)*, Paris 1983.

M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, τ. I, II, München 1971.

M. Kaser, *Roman Private Law*, Durban 1965.

Μαρία Κωνσταντουδάκη, «Οι ζωγράφοι του Χάνδακος κατά το πρώτο ήμισυ του 16ου αιώνας οι μαρτυρούμενοι εκ των νοταριακών αρχείων», *Θησαυρίσματα* 10 (1973), 291-380.

Μαρία Κωνσταντουδάκη, «Ο ζωγράφος Ματθαίος Βιτζαμάνος και η διακοσμητική ζωγραφική με εβραίους παραγγελιοδότες στον Χάνδακα», *Θησαυρίσματα* 15 (1978), 127-136.

Μαρία Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου, «“Ασήμι λαβοράδο και χρυσάφι φίνον”: Αρχειακές μαρτυρίες για την αργυροχοία και την χρυσοχοία στην Κρήτη της βενετικής περιόδου», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 365-380.

Angeliki Laiou, «Quelques observations sur l' économie et la société de Crète vénitienne (ca.1270 – 1305)», *Bizancio e l' Italia, Raccolta de studi in memoria di A. Pertusi*, Milano 1982, σσ. 177-198.

F. Lane, «Investment and usury in medieval Venice», *Exploration in Entrepreneurial History* 2 (1964), 56-68.

Γεωργία – Παναγιώτα Λιμνίου, «Η διαιτησία στο Κρητικό δίκαιο», *Τάλως* 8 (2000), 11-190.

A. Lombardo (εκδ.), *Documenti della Colonia Veneziana di Creta: I. Imbreviature di Pietro Scardon (1271)*, Torino 1942.

A. Lombardo, *Zaccaria de Fredo, Notaio in Candia (1352 – 1357)*, Venezia 1968.

G. Luzzatto, «Tasso d' interesse e usura a Venezia nei secoli XIII-XV», *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, τ. I, Roma 1958, σσ. 272-284.

Σ. Μαδεράκης, «Η κόλαση και οι ποινές των κολασμένων σαν δέματα της Δευτέρας Παρουσίας στις εκκλησίες της Κρήτης», *Υδωρ εκ Πέτρας*, τχ. 2-6 (1978-79), 212-216.

Χρύσα Μαλτέζου, «Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας», *Κρητολογία* 16-19 (1983-1984), 62-79.

Χρύσα Μαλτέζου, «Ο όρος «metacherissi» στις αγροτικές μισθώσεις της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Βυζαντινά* 13 (1986), 1135-1147.

Δ. Μανίν, *Περί της αστικής, εμπορικής και ποινικής των Ενετών νομοθεσίας*, Κέρκυρα 1889 (αναστ. επανέκδ. 2002).

Μ. Μανούσακας – Α. Van Gemert, «Ανέκδοτα έγγραφα (1324–1435) για τον Κρητικό ποιητή Λεονάρδο Ντελλαπόρτα και την οικογένειά του», *Κρητικά Χρονικά* 27 (1987), 87-176.

Τόνια Μαρμαρέλη – Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαράς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [1/4-28/6 1549]*, τ. Β', Ηράκλειο 2005.

Τόνια Μαρμαρέλη – Μ. Δρακάκης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαράς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149 [1/7-28/9 1549]*, τ. Γ', Ηράκλειο 2006.

Ν. Μάτσης, «Η πώλησις του ενεχύρου κατά την Εκλογή των Ισαύρων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 36 (1968), 37-44.

Γ. Μαυρομάτης, *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα για τους Κορνάρους της Σητείας και του Χάνδακα (Διαθήκες των μελών του Ιακώβου Κορνάρου)*, Αθήνα 1986.

Γ. Μαυρομάτης (εκδ.), *Ιωάννης Ολόκαλος, Νοτάριος Ιεραπέτρας. Κατάστιχο 1496-1543*, Βενετία 1994.

Γ. Μαυρομάτης, «Ειδήσεις για τα νεανικά χρόνια του Αγάπιου Λάνδου», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο 2000, σσ. 505-518.

Γ. Μαυρομάτης (εκδ.), *Μιχαήλ Μαράς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 148 [2/3-31/8 1538]*, τ. Β', Ηράκλειο 2006.

Sally Mc Kee, *Wills from Late Medieval Venetian Crete (1312-1420)*, τ. 1, 2, 3, Washington D.C. 1998.

T. McLaughlin, «The teaching of the canonist on usury (XII, XIII, and XIV centuries)», *Medieval Studies* 1 (1939), 82-107, 2 (1940), 1-22.

Κ. Μέρτζιος, «Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538 – 1578)», *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-1962), 228-308.

Κ. Μέρτζιος, «Βιτζέντζος Κορνάρος – Ερωτόκριτος», *Κρητικά Χρονικά* 18 (1964), 142-244.

Κ. Μέρτζιος, «Κρητικά συμβόλαια των χρόνων της Ενετοκρατίας», *Κρητικά Χρονικά* 19 (1965), 111-145 (σε μετάφραση).

Giustiniana Migliardi O' Riordan (επιμ.), *Tipologie di documenti commerciali veneziani, nolo, mutuo, prestito a cambio marittimo, colleganza: Atlante diplomatico*, Venezia 1988.

Giustiniana Miliardi O'Riordan, «La collegantia veneziana, elementi di diritto bizantino», *Byzantinische Forschungen* 17 (1991), 25-30.

Μαρία Μονδέλου, «Η δίκη του πρωτόπαπα Χάνδακα Ανδρέα Αμοραίου στα τέλη του 16^{ου} αιώνα», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σσ. 352-377.

R. Morozzo Della Rocca (εκδ.), *Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia (1301 – 1302)*, Venezia 1950.

Φ. Μπαρούτσος, «“Dominica Mattina che si fanno gli incanti ...”. Αφετηρία για μια έρευνα», *Εώα και Εσπέρια* 3 (1996-1997), 149-177.

R. Mueller, «Les prêteurs juifs de Venise au Moyen Âge», *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 30/6 (1975), 1277-1302.

Σ. Ξανθουδίδης, «Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας», *Χριστιανική Κρήτη* 1 (1912), 1-288.

Monique O'Connell, «The Castellan in Local Administration in Fifteenth Century Venetian Crete», *Θησαυρίσματα* 33 (2003), 161-177.

Ν. Παναγιωτάκης, *Φραγκίσκος Λεονταρίτης, Κρητικός μουσικοσυνθέτης του δεκάτου έκτου αιώνα. Μαρτυρίες για τη ζωή και το έργο του*, Βενετία 1990.

Ελευθερία Παπαγιάννη, *Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου, Ι. Ενοχικό δίκαιο – Εμπράγματο δίκαιο*, Αθήνα 1992.

Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986), 99-136.

Ασπασία Παπαδάκη, «Η διατίμηση των δικαστικών εξόδων της καγκελλαρίας της Σητείας κατά τον ΙΖ΄ αιώνα», *Θησαυρίσματα* 30 (2000), 301-314.

Αναστασία Παπαδία – Λάλα, *Το Monte di Pietà του Χάνδακα (1613-μέσα 17^{ου} αιώνα). Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης*, Αθήνα 1987.

Αναστασία Παπαδία – Λάλα, «Θεσμοί κοινωνικής μέριμνας στο βενετοκρατούμενο Ρέθυμνο», *Της Βενετίας το Ρέθυμνο*, Βενετία 2003, σσ. 61-77.

Σ. Παπαμανουσάκης, «Διάγραμμα Ιστορίας του Κρητικού Δικαίου», *Τάλως* 1 (1989), 83-289.

Σ. Παπαμανουσάκης, «Το δίκαιο στο Κρητικό Θέατρο», *Πεπραγμένα του ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Χανιά 1991, σσ. 439-513.

Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, «Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600-1821)», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών* 34 (1998), 127-178.

Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, *Στοιχεία ελληνικών επιδράσεων στα λατινικά κείμενα του Corpus Juris Civilis. Αποσπάσματα από την αρχαιοελληνική γραμματεία*, Αθήνα 2006 (*Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών* 39 (2006), Παράρτημα 7).

Δ. Παπούλια, *Η εμπράγματος ασφάλεια κατά το ελληνικόν και το ρωμαϊκόν δίκαιον*, τ. 1, Εν Λειψία 1909.

V. Peri, «Gaspere Viviani: un vescovo filelleno nella Creta del

XV^{to} secolo», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1974, σσ. 253-265.

A. Pertusi, «Leonzio Pilato a Creta prima del 1358-1359, Scuole e cultura a Creta durante il secolo XIV», *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-1962), 363-381.

Γ. Πετρόπουλος (εκδ.), *Νομικά Έγγραφα Σίφνου της Συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)*, Ακαδημία Αθηνών. Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. 3, τεύχ. Ι, Αθήνα 1956.

Γ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, τ. Ι, Αθήναι 1963.

Γ. Πλουμίδης, «Το τετράδιο 4 (1495-1498) των Δημοσίων Πλειστηριασμών από το Αρχείο του Δούκα της Κρήτης», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1974, σσ. 280-290.

Paola Ratti Vidulich (εκδ.), *Duca di Candia, Bandi (1313-1329)*, Venezia 1965.

C. Reed – C. Bekar, «Religious Prohibitions Against Usury», *Explorations in Economic History* 40 (2003), 347-368.

A. Sacerdoti, «La colleganza nella pratica degli affari e nella legislazione veneta», *Atti del Istituto Veneto delle Scienze, Lettere ed Arti* 59 (1899-1990), 1-13.

Κ. Σάδας (εκδ.), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Κρητικά Διαθήκαι*, τ. VI, Παρίσι – Βενετία 1872 – 1894 (Hildesheim – New York 1972).

Elizabeth Santschi, «Aspects de la justice en Crète vénitienne d'après les memoriali du XIV siècle», *Κρητικά Χρονικά* 24 (1972), 294-324.

Elizabeth Santschi, «Recherches sur la procédure d'exécution forcée en droit vénétocrète du XIV siècle», *Θησαυρίσματα* II (1974), 89-127.

Elizabeth Santschi (εκδ.), *Régestes des arrêts civilis et des mémoriaux (1363-1399) des archives du Duc de Crète*, Venice 1976 (σε περίληψη).

Λ. Σκουζάκης, *Ο δεσμός της πώλησης στο δίκαιο της βενετο-κρατούμενης Κρήτης. Με βάση δημοσιευμένα ελληνικά νοταριακά έγγραφα (1495-1650)*, Χανιά 2003 (= *Τάλως* II (2003)).

Σ. Σπανάκης (εκδ.), «Έκθεση του Francesco Morosini (1629)», *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. II, Ηράκλειο 1950.

Σ. Σπανάκης, «Έργα και ημέραι ενός τοκογλύφου κατά τη Βενετοκρατία», *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971), 178-188.

A. Stahl (εκδ.), *The Documents of Angelo de Cartura and Donato Fontanella: Venetian Notaries in Fourteenth – Century Crete*, Dumbarton Oaks 2000.

Alexandra Stefanidou, *Mäzene des Theologos-Klosters auf Patmos*, Rhodos 2004.

Elaine Tan, «Origins and Evolution of the Medieval Church's Usury Laws: Economic Self-Interest or Systematic Theology?», *The Journal of European Economic History* 34 (2005), 263-281.

F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τ. II (1400-1430), Paris – La Haye 1959.

F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τ. III (1431-1463), Paris – La Haye 1961.

Μ. Τουρτόγλου, «Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 71 (1996), 115 επ. (= *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τ. 3, Αθήνα 2000, σσ. 33-53).

Κ. Τσικνάκης, «Η εβραϊκή κοινότητα του Χάνδακα στα μέσα του 16^{ου} αιώνα», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σσ. 729-751.

Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Il miglior vino del mondo. Το κρητικό κρασί στις αρχαικές πηγές της βενετοκρατίας*, Γάζι Ηρακλείου 2005.

Ζ. Τσιρπανλής (εκδ.), *Κατάστιχα εκκλησιών και μοναστηριών του κοινού (1248-1548), Συμβολή στη μελέτη των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Ιωάννινα 1985.

U. Tucci, «Il prestito ad presam nell' economia di Creta Medievale», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), 29-42.

Ι. Χατζάκης, «Η πατρική εξουσία στο δικαϊκό περιβάλλον της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Νομική διάσταση και εξελικτική πορεία ενός δεσμού», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 39 (2005), 143-209.

A. Vincent «Νέα στοιχεία για το Μάρκο Αντώνιο Φώσκολο», *Θησαυρίσματα* 5 (1968), 119-176.

A. Vincent (εκδ.), *Μάρκου Αντωνίου Φόσκολου Φορτουνάτος*, Ηράκλειο 1980.

A. Vincent, «Η υπόθεση του γουρουνόπουλου και των τεσσάρων διάνων: μια νεανική περιπέτεια του Μαρκαντώνιου Φόσκολου», *Κρητολογικά Γράμματα* 15-16 (1999-2000), 73-77.

A. Watson, *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford 1965.

RIASSUNTO

I. CHATZAKIS, *Il funzionamento differente degli oggetti. Il pegno nella pratica notarile di Creta veneziana*

La cessione dei pegni dalla parte del debitore per la garanzia del creditore, costituisce una pratica particolarmente diffusa durante il dominio veneto a Creta. E mentre nei primi secoli appare d'essere collegata principalmente con il prestito, lo studio sulle fonti successive dimostra l'uso del pegno in varie atti giudiziari, con esempio più caratteristico le vendite, dove si impegna una varietà dei oggetti per la garanzia del pagamento del prezzo accreditato. Tutti questi pegni, indipendentemente dalla loro causa, con il rimborso del debito sono restituiti nel loro proprietario. Al contrario ritardo del pagamento significa il loro alienamento in incanto, dopo la decisione della corte competente. Tutti questi elementi oltre all'interesse legale che presentano, contribuiscono a la comprensione migliore dell'organizzazione sociale ed economica dell'isola di Creta nel periodo veneto.